

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БРАТУНЬ КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 327.8(470:477):316.776.23(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР
МІЖДЕРЖАВНИХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ (підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Даниленко Сергій Іванович,
доктор політичних наук, доцент

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Братунь К.О. Безпековий вимір міждержавних українсько-російських відносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2021.

Актуальність дослідження безпекового виміру міждержавних українсько-російських відносин обумовлена тим, що їхня природа характеризується, насамперед, значним рівнем історичного антагонізму національних інтересів України та Росії, що викликає необхідність фундаментального аналізу відносин між обома державами та еволюції їхньої взаємодії. А з огляду на те, що протягом останнього десятиліття людство проходить крізь новий етап еволюції конфліктів – відбувається кількісне та якісне зміщення в бік гібридних форм протистоянь. Актуалізує тему і необхідність переосмислення теоретико-методологічних аспектів понять безпеки та конфлікту, а також інших складових понять безпекового виміру міждержавних відносин.

Дане наукове дослідження ґрунтується на тому, що об'єктивна оцінка досягнутого рівня, актуального стану міждержавної взаємодії України та Російської Федерації має значний науковий інтерес та дозволяє по-новому розставити геополітичні акценти в регіоні, підтвердити та зафіксувати факт суттєвої зміни геостратегічного становища обох держав, відобразити функціональні зміни у двосторонніх відносинах, окреслити перспективу з урахуванням потенціалу їхньої конфліктогенності. А чітке розуміння цих фактів, їхньої теоретичної природи дозволить будувати подальшу ефективну діяльність з протидії та подолання негативних впливів в цілому та з боку Російської Федерації зокрема.

Наукова робота також спрямована на пошук шляхів вирішення інформаційних безпекових викликів як національного, так і регіонального масштабів, що вже стало центральним та стратегічно значимим для розвитку будь-якої країни. Щодо України, то якраз у даній площині знаходиться критичне питання можливості забезпечення

територіальної цілісності та гарантування державного суверенітету. А відтак, чітке і комплексне розуміння механізмів міжнародної взаємодії в контексті українсько-російського конфлікту є умовою зміцнення державної суб'єктності України.

З огляду на це автором проаналізовано концептуально-теоретичні підходи до вивчення безпекового чинника міжнародних відносин у контексті їхніх сучасних трансформацій та на підставі цього розроблено авторську систематизацію етапів міждержавних українсько-російських відносин у сфері безпеки. Охарактеризовано сучасний стан українсько-російських відносин у військово-політичній, економічній та інформаційній сферах у період відкритої російської агресії, а також визначено основні чинники безпекової дестабілізації відносин. Розроблено аналітичні сценарії можливого розвитку безпекової ситуації в українсько-російських відносинах та запропоновано практичні рекомендації щодо побудови ефективної системи протидії та запобігання негативному впливу Росії на безпекову ситуацію в Україні.

У результаті наукового дослідження було досягнуто таких результатів:

- проаналізовано та систематизовано основні етапи українсько-російських військово-політичних, економічних та інформаційних відносин;
- узагальнено з урахуванням засад теорії міжнародних відносин основні чинники та системні інструменти дестабілізації українсько-російських відносин у безпековій сфері;
- описано сучасний стан українсько-російських відносин в контексті військово-політичної агресії з боку Росії, а також охарактеризовано позиції ключових акторів міжнародних відносин щодо агресії Російської Федерації проти України;
- уточнено причини та передумови розгортання кризового сценарію українсько-російських відносин у безпековій сфері, а також допрацьовано критерії оцінки ефективності існуючої системи з протидії російській агресії;
- поглиблено концептуальні та методологічні підходи до дослідження безпекового виміру міждержавних відносин за умов трансформації зовнішньої політики країн світу;

- надано практичні рекомендації щодо побудови ефективної системи протидії безпековій дестабілізації України з боку Росії та запропоновано прогностичні моделі розробки можливих сценаріїв розвитку міждержавних українсько-російських відносин;
- розширено комплекс знань та експертних оцінок, пов'язаних із безпековим станом держав Східної Європи.

Відтак, можна сказати, що дана дисертаційна робота є цілісним дослідженням з комплексним узагальненням критично актуального напрямку наукової розвідки, а саме питання українсько-російських відносин у безпековій сфері, зокрема у період відкритої російської агресії з початком у лютому 2014 року.

З огляду на широке розповсюдження гібридних викликів безпеці у сучасних міжнародних відносинах, у роботі викладено рекомендації щодо ефективної протидії російській агресії, оцінку існуючої державної системи заходів її стримування в інформаційній сфері, а також окреслено можливі сценарії розвитку міждержавних відносин України та Росії.

***Ключові слова:** міжнародні відносини, інформаційна війна, гібридна агресія, безпековий вимір, пропаганда, міждержавні відносини, комунікаційні технології, чинники дестабілізації, конфлікт, Росія, Україна.*

ABSTRACT

Bratun K.O. Security dimension of Ukrainian-Russian interstate relations – Qualification scientific thesis. Manuscript.

Thesis for the Academic Degree of Candidate of Political Science, Specialty 23.00.04 – «Political problems of international systems and global development». – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The urgency and relevance of the study of the security dimension of interstate Ukrainian-Russian relations is due to the fact that their nature is characterized primarily by a significant level of historical antagonism of national interests of Ukraine and Russia,

which in turn necessitates a fundamental analysis of relations between the two states. And given that over the last decade, humanity has been going through a new stage in the evolution of conflicts - there is a quantitative and qualitative shift towards hybrid forms of confrontation. Also the topic is actualized by the need to rethink the theoretical and methodological aspects of the concepts of security and conflict, as well as other components of the concepts of security dimension of interstate relations.

This research is based on the fact that an objective assessment of the achieved level, the current status of interstate cooperation between Ukraine and the Russian Federation has significant scientific interest and allows make a new geopolitical emphasis in the region, confirm and fix a significant change in the geostrategic position of both countries. To show functional changes in bilateral relations, to outline the perspective taking into account the potential of their conflict. A clear understanding of these facts, their theoretical nature will allow to build further effective activities to combat and overcome negative influences in general, and by the Russian Federation in particular.

Scientific research is also aimed at finding ways to address information security challenges at both national and regional levels that already has become central and strategically important for the development of any country. As for Ukraine, it is precisely in this area lies the critical issue of the possibility of ensuring territorial integrity and guaranteeing state sovereignty. Thus, a clear and comprehensive understanding of the mechanisms of international cooperation in the context of the Ukrainian-Russian conflict is an important condition for strengthening the state subjectivity of Ukraine.

With this the author analyzes the conceptual and theoretical approaches to the study of the security factor of international relations in the context of their modern transformations and on this basis developed the author's systematization of stages of interstate Ukrainian-Russian relations in the field of security. The current status of Ukrainian-Russian relations in the military, political, economic and information spheres during the period of open Russian aggression is characterized, and the main factors of security destabilization of relations are determined. Analytical scenarios of possible development of the security situation in Ukrainian-Russian relations have been developed and practical

recommendations for building an effective system of counteraction and prevention of Russia's negative influence on the security situation in Ukraine have been proposed.

As a result of scientific research, among other things, the following results were achieved:

- the main stages of Ukrainian-Russian military-political, economic and information relations are analyzed and systematized;
- the main factors and systemic tools of destabilization of Ukrainian-Russian relations in the security sphere are generalized taking into account the principles of the theory of international relations;
- described the current state of Ukrainian-Russian relations in the context of military and political aggression by Russia, as well as described the positions of international relations key actors on the aggression of the Russian Federation against Ukraine;
- the reasons and preconditions for the development of the crisis scenario of Ukrainian-Russian relations in the security sphere have been clarified, and the criteria for assessing the effectiveness of the existing system for counteracting Russian aggression have been finalized;
- made in-depth of conceptual and methodological approaches to the study of the security dimension of interstate relations in the context of the transformation of foreign policy of the world;
- provided practical recommendations for building an effective system for counteracting the security destabilization of Ukraine by Russia and proposed prognostic models for developing possible scenarios for the development of interstate Ukrainian-Russian relations;
- the set of knowledge and expert assessments related to the security situation of Eastern European countries has been expanded.

Thus, we can state that this dissertation is a complex study with a comprehensive generalization of the critical area of scientific intelligence, namely the issue of Ukrainian-

Russian relations in the security sector, in particular during the open Russian aggression beginning in February 2014.

Given the widespread of hybrid security challenges in modern international relations, the paper sets out recommendations for effective counteraction to Russian aggression, assessment of the existing governmental system of measures to deter it in the information sphere, and outlines possible scenarios for interstate relations between Ukraine and Russia.

Key words: international relations, information war, hybrid aggression, security dimension, propaganda, interstate relations, communication technologies, destabilizing factors, conflict, Russia, Ukraine.

Список публікацій автора,

де опубліковані основні наукові результати дослідження:

У наукових фахових виданнях України:

1. Гмирянська К.О. Нова військова доктрина Російської Федерації: виклики та загрози інформаційній безпеці України // К.О. Гмирянська // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін.]. – К.: КиМУ, 2015. – Вип. 10-11. – С. 290-302.

2. Даниленко С.І., Гмирянська К.О. Медіа в системі інструментів зовнішньополітичного впливу / С.І. Даниленко К.О. Гмирянська // Міжнародні відносини Серія «Політичні науки». – № 18-19, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3472

3. Гмирянська К.О. Економічний вимір сучасних українсько-російських відносин в умовах військового протистояння / К.О. Гмирянська // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини. № 11 (336), 2016 р. – С. 79-83.

4. Гмирянська К.О. Аналітичні сценарії розвитку міждержавних відносин України та Росії в контексті відкритого протистояння / К.О. Гмирянська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2018. – Вип. 130 (3). – С. 435-438.

5. Гмирянська К.О. Доктринальне забезпечення інформаційно-психологічної агресії Російської Федерації щодо України / К.О. Гмирянська // Вісник

Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія, Збірник праць, 2015. – Вип. 12. – С.156-163.

Статті в іноземних фахових виданнях:

6. Hmyrianska, K.O., Information component and factors of the hybrid aggression of the Russian Federation towards Ukraine / Kateryna O. Hmyrianska // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2021. – Vol. 8. – Iss. 1. – P. 40 – 45.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Гмирянська К.О. Економічна складова безпекового виміру сучасних українсько-російських відносин / К.О. Гмирянська // Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми міжнародних відносин»: [зб. наук. пр.] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К.: 27 жовтня 2016 р. – С. 228 – 230.

8. Гмирянська К.О. Українсько-російське протистояння: економіко-інтеграційні аспекти / К.О. Гмирянська // Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації. Матеріали II всеукраїнської наукової конференції. 28-29 жовтня 2016 р., м. Дніпро. Ч. 2. / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпро: Роял Принт, 2016. – 310 с. – С. 111 – 112.

9. Гмирянська К.О. Україна-Росія: військово-політичний вимір сучасних міждержавних відносин / К.О. Гмирянська // «Шевченківська весна»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, квітень 2016 р.). – С. 265 – 268.

10. Гмирянська К.О. Аналітичне прогнозування безпекової дестабілізації в Україні з боку Російської Федерації: виклад основних можливих сценаріїв розвитку / К.О. Гмирянська // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2018. – Ч. 1. – 93 с. – С. 89 – 91.

11. Гмирянська К.О. Концепт "русскій мір" як чинник дестабілізації українсько-російських відносин / К.О. Гмирянська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції студентів, аспірантів і

молодих вчених, – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2019. – Ч. 2. С.192 – 194.

12. Гмирянська К.О. Особливості інформаційного протистояння під час російсько-українського військового конфлікту / К.О. Гмирянська // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародна інформація / Міжнародні комунікації: історія, сучасність і перспективи», №21 (2019), 6 грудня 2019 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3896

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	11
ВСТУП	13
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	19
1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження безпекового питання у міжнародних відносинах.....	19
1.2. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження безпекового виміру українсько-російських відносин.....	59
Висновки до Розділу 1	72
Розділ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО СТАНУ БЕЗПЕКОВОЇ СФЕРИ У МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ	76
2.1. Безпекові аспекти основних етапів міждержавних відносин України та Росії у 1991-2014 рр.....	76
2.2. Дослідження основних чинників та системно-інституційних інструментів політико-безпекової дестабілізації в українсько-російських відносинах.....	88
2.3. Сучасний стан українсько-російських міждержавних відносин у період відкритого військово-політичного, інформаційного та економічного протистояння (2014-2018 рр.).....	113
Висновки до Розділу 2	136
Розділ 3. АНАЛІТИЧНІ ПРОГНОЗИ РОЗВИТКУ СТАНУ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ ТА БЕЗПЕКОВІЙ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ	140
3.1. Вивчення стану ефективності поточної системи захисту від російської агресії в Україні та Східній Європі.....	140
3.2. Аналітичне прогнозування безпекової дестабілізації в Україні з боку Російської Федерації, виклад основних можливих сценаріїв розвитку.....	161
3.3. Рекомендації щодо побудови ефективної системи протидії російській агресії та подолання її негативних наслідків.....	176
Висновки до Розділу 3	194
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	213
ДОДАТКИ	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК – Автономна республіка Крим
АТО – Антитерористична операція
ВВП – Валовий внутрішній продукт
ВПО – Внутрішньо переміщена особа
ГШ МО – Генеральний штаб Міністерства оборони України
ДНР – Донецька народна республіка
ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄАЕС – Євразійський Економічний Союз
ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля і сталі
ЄПС – Європейська політика сусідства
ЄС – Європейський Союз
ЗМІ – засоби масової інформації
ЗМК – засоби масової комунікації
ІДІЛ – Ісламська держава Іраку та Леванту
ІМО – Міжнародна морська організація
ІПСО – Інформаційно-психологічна спецоперація
КМІС – Київський міжнародний інститут соціології
КС – Конституційний суд
ЛНР – Луганська народна республіка
МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергії
МАК – Морська арбітражна комісія
МІП – Міністерство інформаційної політики
МБРР – Міжнародний банк реконструкції і розвитку
МВСП – Міжнародні відносини та світова політика
МВФ – Міжнародний валютний фонд
МЗС – Міністерство закордонних справ
МС ООН – Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй
НАТО – Організація Північноатлантичного договору
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОДА – Обласна державна адміністрація
ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку
ОДТРК – Обласна державна телерадіокомпанія
ООС – Операція об'єднаних сил
ПР (PR) – Паблік рілейшнз (зв'язки з громадськістю)
ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи
РБ ООН – Рада безпеки Організації об'єднаних націй
РЄ – Рада Європи
РНБО – Рада національної безпеки та оборони
РПЦ – Російська православна церква
РФ – Російська Федерація
СБУ – Служба безпеки України
СНД – Співдружність Незалежних Держав
ТПП – Торгово-промислова палата
УКМД – Український кризовий медіа-центр
УПАУ – Угода про асоціацію України
УПС – Угода про партнерство і співпрацю
ЦСЄ – Центрально-Східна Європа
ЮНЕСКО – Організація ООН з питань освіти, науки та культури
ЮНКТАД – Конференція ООН з торгівлі і розвитку

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Проблема українсько-російських відносин давно вже не розглядається у форматі взаємин лише двох країн. Впливаючи на геополітичну кон'юнктуру суміжних держав регіону, передусім європейських, вона набуває більш чіткого регіонального виміру. А нові нетрадиційні форми ведення війн і конфліктів поступово стають невід'ємним атрибутом сучасного еволюційного етапу міжнародних відносин. З огляду на це значний науковий інтерес розкриття теми безпекового виміру міждержавних відносин полягає у недостатній комплексній науковій розробці проблематики українсько-російських відносин за умов відкритого протистояння. Природа цих відносин обумовлюється, насамперед, антагонізмом національних інтересів України та Росії. Це в свою чергу ставить нас перед необхідністю фундаментального аналізу відносин між Україною та Росією та еволюції їх історичного розвитку.

Актуалізує дослідження необхідність переосмислення теоретико-методологічних аспектів понять безпеки та конфлікту. Більше того, такого переосмислення потребує увесь понятійний апарат безпекового виміру міждержавних відносин. Відсутність чіткого розуміння теоретичної природи даних понять унеможлиблює в подальшому ефективну протидію цим викликам та подолання негативних впливів, як з боку Російської Федерації, так і у глобальному сенсі.

Критична актуальність дослідження полягає також у тому, що російсько-українська війна, яка триває вже сім років, є однією з причин, складовою і фрагментом масштабного протистояння на осі Росія-Захід, що має тенденцію до подальшої ескалації. Очевидно, що анексія Криму, окупація частини Донбасу стали частиною гібридної агресії Москви не тільки проти України.

Як зазначено у аналітичній доповіді Центру Разумкова «Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій»: «Російська політика щодо України пройшла трифазову еволюцію: м'яке переконання в євразійській інтеграції під егідою РФ, жорсткий примус до неї (з використанням політико-дипломатичних, економічних, енергетичних, інформаційних важелів впливу) і нарешті – пряма

військова агресія». [190, с. 3] Об'єктивна оцінка досягнутого рівня міждержавної взаємодії України та Російської Федерації очікувано викликає значний інтерес у науковому середовищі, так як сприяє реалістичній розстановці геополітичних акцентів у регіоні та є тим маркером, що дозволяє підтвердити та зафіксувати факт суттєвої зміни геостратегічного становища обох держав.

Актуальним науковим питання залишається забезпечення спроможності вирішення безпекових викликів як національного, так і регіонального масштабів, що стало центральним та стратегічно значимим для розвитку будь-якої країни, особливо щодо України, яка сьогодні зіткнулась з гібридною агресією Російської Федерації [78]. У цьому контексті розробка аналітичних сценаріїв розвитку безпекової ситуації та удосконалення системи протидії гібридним загрозам стають особливо актуальними для подальшої політичної стабілізації та сталого розвитку України.

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному узагальненні українсько-російських відносин у безпековій сфері у її ретроспективному розвитку, а також окреслення можливих сценаріїв розвитку.

Зважаючи на гостру актуальність теми та нагальність осмислення стану і перспектив у безпековій сфері України, досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення **таких завдань:**

- проаналізувати концептуально-теоретичні підходи до вивчення безпекового чинника міжнародних відносин у контексті їх сучасних трансформацій;
- розробити авторську систематизацію (запропонувати авторське бачення основних) етапів українсько-російських міждержавних відносин у сфері безпеки;
- дослідити основні чинники безпекової дестабілізації українсько-російських відносин;
- охарактеризувати стан українсько-російських відносин у військово-політичній, економічній та інформаційній сферах після початку агресії РФ проти України у 2014 році;
- дати оцінку ефективності заходів української влади щодо захисту від російської агресії;

- розробити аналітичні сценарії можливого розвитку безпекової ситуації в українсько-російських відносинах;
- запропонувати практичні рекомендації щодо побудови ефективної системи протидії та запобігання негативному впливу Росії на безпекову ситуацію в Україні.

Об'єктом дослідження є сучасні українсько-російські міждержавні відносини.

Предметом дослідження є військово-політична, економічна та інформаційна складові безпекового виміру українсько-російських міждержавних відносин.

Методологічна основа дослідження. Щоб вирішити поставлені у дисертації завдання, зрозуміти конкретні явища українсько-російських відносин у процесі їх зовнішньополітичної взаємодії у безпековому вимірі, спрогнозувати цей політичний процес, використано низку наукових методів пізнання, серед яких основними є: загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), загальнологічні (компаративістика, спільне/відмінне), історичні (ретроспектива, проблемно-хронологічний метод) та спеціальні (методології науки, теорії міжнародних відносин, політології, соціології, комунікативістики) методи дослідження, які обрано з урахуванням хронологічних меж дослідження, мети цієї роботи, окреслених завдань та джерельної бази. Одним із ключових методів дослідження міжнародних відносин є застосування системного та комплексного аналізу, при якому міжнародна безпека розглядається як цілісний механізм, що передбачає функціональну взаємодію внутрішніх і зовнішніх факторів.

Використання методу історичного ретроспективного аналізу забезпечило комплексне дослідження трансформації сучасних українсько-російських відносин у період відкритого протистояння та їхній вплив на безпекові аспекти військово-політичних та економічних відносин двох держав. Метод структурно-функціонального та інституціонального аналізу, використаний для визначення основних чинників та інструментів дестабілізуючого впливу Російської Федерації на Україну за сучасних геополітичних умов, дозволяє також виявити позиції світових центрів сили щодо конфлікту в Україні. Соціологічні методи було застосовано з метою з'ясування соціальної зумовленості розвитку конфлікту на Сході України та перспективи його подолання з точки зору реінтеграції тимчасово окупованих районів.

Застосування емпіричного моделювання та методу аналітичних сценаріїв дало можливість побудувати прогностичну модель розвитку подальших взаємин України та РФ в контексті конфлікту на Донбасі.

Наукова новизна дисертаційного дослідження, зокрема полягає в тому, що *вперше:*

- проаналізовано та систематизовано основні етапи українсько-російських відносин у сфері безпеки після початку агресії РФ проти України;
- узагальнено з урахуванням засад теорії міжнародних відносин основні чинники та системні інструменти дестабілізації українсько-російських відносин у безпековій сфері;

уточнено:

- сучасний стан українсько-російських відносин в контексті гібридної агресії з боку Росії;
- результативність міжнародних ініціатив щодо санкційного впливу на Російську Федерацію для відновлення територіальної цілісності України;
- критерії оцінки ефективності існуючої системи державних заходів та інституційних ініціатив з протидії російській агресії;
- причини та передумови розгортання кризового сценарію українсько-російських відносин у безпековій сфері;
- позиції ключових акторів міжнародних відносин щодо агресії Російської Федерації проти України;

набули подальшого розвитку:

- концептуальні та методологічні підходи до дослідження безпекового виміру міждержавних відносин за умов трансформації зовнішньої політики країн світу;
- практичні рекомендації щодо побудови ефективної системи протидії безпековій дестабілізації України з боку Росії;
- прогностичні моделі розробки можливих сценаріїв розвитку українсько-російських міждержавних відносин;

- концепції розробки комплексу знань та експертних оцінок, пов'язаних із безпековим станом держав Східної Європи.

Практичне значення результатів дослідження обумовлюється його актуальністю та науковою новизною. Результати, викладені у дисертації, можуть бути використані центральними державними органами України під час підготовки проектів стратегії подальшого розвитку українсько-російських міждержавних відносин, зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного співробітництва. Практичною цінністю відзначаються рекомендації щодо ефективної протидії російській агресії та оцінка існуючої державної системи заходів її стримування.

Вважаємо, що робота представить певний інтерес для міжнародних організацій. З огляду на широке розповсюдження гібридних викликів безпеці у сучасних міжнародних відносинах, узагальнення та висновки, що містяться у дисертації, можуть бути використані міжнародними урядовими та неурядовими організаціями для удосконалення систем та інструментальної бази виявлення, попередження та протидії негативному впливу гібридних операцій.

Викладені в роботі основні положення і висновки можуть також послужити матеріалом для подальшого дослідження процесів українсько-російського протистояння, а також знайти застосування в навчальному процесі – під час розробки лекцій, спеціальних курсів, методичних рекомендацій з таких предметів, як теорія та історія міжнародних відносин та зовнішньої політики, політологія, міжнародні відносини та світова політика, аналіз зовнішньої політики, міжнародні комунікації, міжнародні конфлікти тощо.

Апробація результатів дисертації: Результати дисертаційної роботи апробовано у наукових доповідях на міжнародних наукових конференціях. Основні результати наукової розвідки були апробовані у доповідях під час наукових конференцій в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Зокрема на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин» в жовтні 2016 р., Науково-практичних конференціях студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» в

квітні 2016 та березні 2017 рр., Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародна інформація/Міжнародні комунікації: історія, сучасність і перспективи» у грудні 2019 року. Положення дисертаційної роботи також були використані в процесі підготовки навчально-методичних матеріалів кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій.

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційна робота автора є комплексним і завершеним науковим дослідженням, самостійним науковим доробком, виконаним на належному теоретичному та методологічному рівні. Дослідження відповідає вимогам, які висуваються до такого виду наукових робіт. Усі сформульовані твердження та висновки, що складають наукову новизну роботи, отримані та обґрунтовані автором дисертації самостійно. Використання в науковому дослідженні теорії, положення та ідеї інших авторів і науковців має відповідні посилання та служить виключно для підкріплення власних ідей дисертанта. Здобуті автором наукові результати відображені в 12 наукових працях та публікаціях різного характеру, з яких 11 є одноосібними, а 1 – підготовлена у співавторстві, де дисертантові належить 70 % авторства.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 3,4 друкованих арк., а саме – 6 наукових статей, у тому числі 5 у вітчизняних наукових фахових виданнях і 1 – у закордонних фахових виданнях, 6 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації обумовлена та визначена метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Робота складається зі вступу, списку умовних скорочень, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (266 найменувань англійською, російською та українською мовами на 29 сторінках) та додатком (1 одиниця). Загальний обсяг роботи становить 244 сторінки, з них основного тексту – 203 сторінки.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою даного розділу дисертації є огляд та вивчення теоретико-методологічних засад дослідження, а саме окремих аспектів понять міжнародної безпеки та конфлікту, а також інших складових понять безпекового виміру міждержавних відносин. Дослідження теоретичної та концептуальної природи цих понять для подальшої ефективної діяльності з протидії та подолання негативних впливів, зокрема з боку Російської Федерації.

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження безпекового питання у міжнародних відносинах

Нетрадиційні форми ведення конфліктів стали новою реальністю світової спільноти. Вважаємо, що впродовж останнього десятиліття людство переживає новий етап еволюції конфліктів. А це потребує концентрації значних наукових зусиль на вивченні сучасної природи конфліктів та поняття безпеки. Сьогодні спостерігаємо посилення міждержавного суперництва на регіональному та місцевому рівнях у багатьох регіонах світу, що призводить до зростання небезпеки виникнення значної кількості конфліктогенних ситуацій, більшість з яких мають форму збройного протистояння. І що важливо: локальні війни та воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності поступово, але невпинно перетворюються у звичну форму силового варіанту вирішення політичних, економічних, етнонаціональних, територіальних, релігійних та інших протиріч у сучасному світі. І саме їх прийнято вважати однією з основних загроз сучасності як для національної, так і міжнародної безпеки. [78, 190].

Питання забезпечення спроможності вирішення безпекових викликів як національного, так і регіонального масштабів стало центральним та стратегічно значимим для розвитку будь-якої країни. Щодо України, то у даній проблемі полягає одна з причин складності процесу реформування [126]. На сьогодні підтримка належного рівня національної безпеки в контексті українсько-російського конфлікту є як умовою, так і метою реформ у державі, зміст яких має бути підпорядковано зміцненню суверенітету, територіальної цілісності та створенню внутрішніх і

зовнішніх умов, що гарантуватимуть сталість поступального розвитку окремих громадян та держави в цілому.

Для досягнення мети та виконання завдань, що поставлені у дисертаційному дослідженні, слід детальніше зупинитися на теоретико-методологічних аспектах понять міжнародної безпеки та конфлікту, а також інших складових понять безпекового виміру міждержавних відносин. Відсутність чіткого розуміння того, що є теоретичною природою даних понять, унеможлиблює, на наш погляд, подальшу ефективну діяльність з протидії та подолання негативних впливів в цілому та з боку Російської Федерації зокрема.

Поняття безпеки широко інтерпретується в залежності від наукової сфери застосування — безпеку вимірюють та оцінюють як гуманітарні, так і точні науки. До прикладу, системний аналіз розглядає безпеку як характеристику цілісності системи, вибудовану на взаємодіях системи і її зовнішнього середовища. У випадку систем з діючим суб'єктом, розуміння безпеки стає функцією сприйняття і оцінки складності середовища. Так, наприклад, для представників тваринного світу з суб'єктивної точки зору не існує загрози ядерної війни, хоча вони здатні організувати колективну оборону [119].

У нашому дослідженні прикладним буде розгляд категорій та понять у системі суспільно-політичних наук. В цьому вимірі безпеку швидше розглядають з внутрішньої сторони об'єкта (суб'єкта) як здатність підтримувати своє нормальне функціонування в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів-викликів і загроз [254].

На початковий етап осмислення питань безпеки помітний вплив зробили роботи європейських мислителів: Арістотеля, Ф. Аквінського, Фукідіда, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ж-Ж. Руссо, Г. Гроція, Г. Гегеля, І. Канта, К. Клаузевіца [99, 95, 52, 47, 61, 195, 249, 1, 252, 9].

У роботах англійського філософа XVII століття Т. Гоббса, який розглядав основним суб'єктом міжнародних відносин державу, знайшли своє відображення теоретико-філософські коріння концепції національної безпеки. Держава, захищаючи інтереси своїх громадян, які довірили свою безпеку центральній владі, може покладатися тільки на свої сили. Ці ідеї склали основу реалістичної школи, в рамках

якої дослідження безпеки набули найбільшого розвитку завдяки Е. Карру, Г. Маккіндеру і Г. Моргентау, геополітику Н. Спідмену і К. Шмітту, який ввів у науковий обіг поняття «національна безпека» (появу якого пов'язують з ім'ям президента США Теодора Рузвельта), протиставляючи його поняттю «міжнародна безпека». Політичний реалізм є одним із впливових і найбільш розроблених теоретичних напрямів, що сприяв дослідженню проблем міжнародної безпеки. Прихильники даної школи виходять з того, що в центрі міжнародної політики знаходиться проблема війни і миру, що стоїть перед конкуруючими державами з їхніми «національними інтересами». В цілому постулати концепції реалізму витримані в термінах військово-силового способу забезпечення безпеки, подаючи її найвужчий сенс.

Питання безпекового характеру завжди перебували в центрі уваги теорії та практики міжнародних відносин. У рамках школи політичного реалізму підкреслюється егоїстична природа держави, що передбачає високу ймовірність застосування насильства і військово-політичної конфронтації; виникнення конфліктів між державами, де вирішальною є роль сили в їх вирішенні. Школа політико-силового мислення, яка базується на реалістичній парадигмі, довгий час була панівною в теорії і практиці міжнародних відносин. Реалізм розглядає право на реалізацію власної стратегії у внутрішніх і зовнішніх справах та забезпечення національного інтересу, балансу сил і загроз через призму феномену війни, конфронтації, імперіалізму, альянсів, державного суверенітету. Найважливішими діючими акторами на міжнародній арені він вважає суверенні держави. В умовах анархії і панування сили, держави змушені, на думку апологетів цієї школи, вживати заходів для забезпечення власної безпеки та, захищаючи власні національні інтереси, посилювати свій вплив у світі. Природньо, що вирішальним фактором у цій боротьбі є військова і політична міць. У рамках теорії реалізму, сила – це фундаментальна перевага в міжнародних відносинах; національні інтереси – провідні принципи політиків, баланс сил – засіб реалізації цих інтересів без ведення війни, а держави – єдино значущі актори в міжнародних відносинах [16].

Неореалістичні та неокласичні реалістичні концепції – найпопулярніші серед численних концепцій, сформованих у рамках реалістичної парадигми. Неореалістичні концепції передбачають аналіз імовірних варіантів розвитку міжнародної ситуації в світі через призму характеру і перспектив міжнародного співробітництва та можливості утворення альянсів різних держав, ймовірності конфронтації і війни. Неокласичний реалізм зосереджується на вивченні зовнішньополітичних стратегій держав [111].

Не менш відомі і концепції так званого «наступального» реалізму і «оборонного» реалізму, які різняться тлумаченням логіки реалізації безпеки в міжнародних відносинах. Відомими представниками «оборонного» реалізму є К. Волтц (концепція балансу сил) [266], Д. Копеленд (теорія динамічних змін), Р. Джервіс, Б. Міллер (теорія співпраці «великих» держав), С. Волт (теорія балансу загроз), а також автори інших теорій – Т. Крістенсен, Дж. Шнайдер та ін. [101].

Дилема безпеки виникає, коли держава, маючи на меті підвищити рівень своєї безпеки за допомогою нарощування озброєнь, ненавмисно запускає ланцюжок подій, які в результаті приводять, навпаки, до його зниження. Прихильники «оборонного» реалізму, з огляду на дилему безпеки, вважають за доцільне прагнути до відносної, а не до абсолютної силової переваги. Більше того, вони притримуються думки, що наявність дилеми безпеки не обов'язково призводить до загострення конфронтації в міжнародних відносинах. А от у теорії балансу загроз продукується думка, що держави швидше об'єднуються в коаліції не проти сильної держави, що загрожує їхнім інтересам в довгостроковій перспективі, а проти тієї, яка загрожує їм сьогодні або в найближчому майбутньому [206].

У рамках цієї ж концепції наголошується, що внутрішньополітична ситуація в державі має суттєвий вплив на її зовнішню політику. А тривалі періоди відносної міжнародної стабільності знижують здатність і готовність очільників держав до мобілізації ресурсів в небезпечних ситуаціях. Так, С. Волт зазначає, що в ситуаціях, коли забезпечення захисту є простішим нападу, то стан безпеки більш ймовірний, а стимули до захоплення нових територій згасають і є всі підстави для співпраці. І якщо оборонна політика вигідніша, то держави можуть набувати оборонні озброєння, не

загрожуючи іншим і, відтак, знижувати негативний вплив анархії [101]. Ще одним із постулатів прихильників «оборонного» реалізму є те, що сам феномен безпеки вони розглядають як поняття досить відносне, а не абсолютне, обумовлене силовою перевагою, а анархію в міжнародних відносинах не вважають непереборною. Тож тривалі періоди стабільності і співробітництва між державами, на їхній погляд, є цілком досяжними і реальними.

Представниками так званого «наступального реалізму» є Р. Гілпін (теорія домінування або гегемонії), Дж. Кулгар (теорія переходу сили), Р. Швелер (теорія балансу інтересів), Ф. Закарія (державно-центристський реалізм), У. Волфорт (теорія гегемоністської зовнішньої політики), а також автори школи неореалізму — Дж. Міршаймер, Е. Лебс і інші [257].

Один із постулатів «наступального» реалізму стверджує, що анархія є постійним стимулом для експансії, а відтак прагнення держав нарощувати власні сили порівняно з іншими державами є цілком природнім. А до експансії держави вдаються в тих випадках, коли вигоди від такої політики перевершують витрати. Тому військове будівництво, одностороння дипломатія, ізоляціоністська економічна політика та експансія, в рамках цієї концепції, є доцільними в умовах анархії і невизначеності. [121]. «Наступальний» і «оборонний» реалізм концептуально відрізняються між собою. «Наступальний» реалізм базується на твердженнях, що інтереси держав не можуть співпадати; конфлікт – природній стан міждержавних відносин, а отримання доступу до ресурсної бази є метою будь-якої держави. Заради отримання цього доступу та захисту власних інтересів держава використовує силу, поки це вигідно. На переконання прихильників цієї концепції, стабільність у міжнародних відносинах забезпечується за наявності сильної держави і за рахунок її прагнення до гегемонії, оскільки надто мало ймовірним є свідоме відкрите протистояння більш сильному і могутньому противнику. Разом з тим, вони заперечують можливість успішного міжнародного співробітництва, а стан стабільного, безконфліктного світу вважають практично недосяжним. Прихильники «наступального» реалізму постулюють постійне змагання між державами за

досягнення стану безпеки. Тобто в їх тлумаченні безпека – це результат суперництва між державами [96].

Тож російське керівництво притримується приписів саме «наступального реалізму» при реалізації зовнішньої політики на європейському напрямку. Власне, ще із 2013 року РФ почала проводити масштабні військові навчання, у декілька разів більші ніж відповідні навчання Північноатлантичного Альянсу, які не в останню чергу були спрямовані на те, щоб поставити під сумнів зобов'язання у рамках 5 статті Вашингтонського договору. При цьому такою своєю практикою РФ збільшує можливість так званої ненавмисної ескалації конфлікту внаслідок прорахунку. Такою тактикою і загалом політичною лінією РФ намагається повернути втрачені після краху СРСР позиції у Європі у якості одного із головних архітекторів регіональної системи безпеки, вважаючи себе незаконно маргіналізованим гравцем, на якого США і країни ЄС не звертають особливої уваги під час формування відповідної системи безпеки у Євроатлантичному регіоні. У випадку ж з Україною, РФ знову намагається утвердитися як головна держава пострадянського простору, іншими словами – стати регіональним гегемоном. Тому можливо і не дивно, що Джон Міршаймер вважає нинішню політику Кремля щодо України і країн ЦСЄ повністю раціональною.

Отже, для реалістів безпека держав – це справа рук самих держав, причому вона постає невід'ємною складовою їхнього національного інтересу, а тому повинна захищатися будь-якими засобами, в тому числі й воєнними. На цьому тлі можна згадати шалену опозицію РФ вступу України до Північноатлантичного альянсу: один із аргументів проти полягав у тому, що НАТО розташує на території України власні військові бази, а отже Альянс упритул наблизиться до російських кордонів у стратегічно важливому регіоні. І під кутом зору реалізму, такий хід подій складає безпосередню, екзистенційну загрозу існуванню російської держави – тож і реакція повинна бути відповідною. Так само заперечуються Росією нині і формати безпекової співпраці з НАТО та ініціативи Радбезу ООН щодо розгортання миротворчої місії на Донбасі, що цілком відповідає постулату реалізму про заперечення будь-якого співробітництва між державами світу в принципі.

Теорія політичного реалізму надала багату основу для формування так званого неореалістського підходу до міжнародних відносин. Виникнення «школи неореалізму» або ж структурного реалізму, пов'язують з публікацією в 1979-му році книги К. Волтца «Теорія міжнародної політики». Інші видатні представники цієї школи в теорії міжнародних відносин – Б. Бузан, Р. Гілпін, Дж. Снайдер, П. Кеннеді, Дж. Моделскі, С. Волт, Дж. Міершаймер, У. Томпсон, Д. Сноу, К.Холсті, К. Лейн, Р. Джервіс та В. Волфорт. Неореалізм претендує на уточнення та активізацію класичного реалізму шляхом розробки положень, заснованих на збільшенні незалежних і залежних змінних, а також шляхом інтеграції класичного реалізму в сучасні рамки на основі порівняльного аналізу. Теорія неореалізму привнесла значну строгість в реалістську традицію, визначивши ключові поняття більш чітко і послідовно, розробила ряд пропозицій, які могли б бути піддані емпіричній перевірці і дослідженню. У неореалізмі сила – це, в першу чергу, військовий потенціал держави, а тому вона залишається ключовою змінною в політичних відносинах. Неореалістичні концепції вивчають варіанти розвитку міжнародного співробітництва, можливість створення альянсів групами держав, появу конфронтації і збройних конфліктів.

Неореалізм фокусується на міжнародній системі як на структурі, яка формує політичні відносини серед її членів. Для структурного реалізму міжнародна політика є більше, ніж сукупність міжнародних політик держав і зовнішнього балансу інших акторів у системі. Таким чином, Кеннет Волтц стверджує, що підхід неореалізму заснований на зразкових відносинах серед акторів в системі, яка анархічна. В цьому відношенні, спираючись на парадигму міжнародної політики класичного реалізму, структурний реалізм містить вплив цих рис структури, які формують взаємозв'язок один з одним. Варто підкреслити, що в рамках теорії неореалізму мало враховується економічна складова при нарощуванні військових сил, оскільки досягнення національної безпеки є пріоритетом [102].

Теорія політичного реалізму є надзвичайно зручною для застосування в міжнародних відносинах, оскільки з її допомогою легко зрозуміти і вирішити потенційні загрози. Тому до ідей реалістів, і зокрема до ідей Г. Моргентау, не згасає

науковий інтерес, адже питання балансу сил, особливо військового потенціалу, залишаються актуальними і на сьогодні. Реалізм застерігає від деяких ліберальних принципів, як верховенство права, економічна взаємозалежність і демократія, аргументуючи це тим, що перелічені ліберальні принципи часто втрачають зв'язок з реальністю державних інтересів і сили. Тому, можна припустити, що логіка реалізму, отримавши свій бурхливий розвиток з другої половини ХХ століття, не втратить свою актуальність і в ХХІ столітті.

Війна як основний засіб вирішення конфліктів виникає лише в умовах певної полярності в міжнародній системі – інакше, раціонально мислячи, держава зрозуміє, що не здатна захистити власні інтереси. Звідси Волтц виводить уніполярну, біполярну та мультиполярну структуру міжнародної системи (залежно від кількості центрів сили). На практиці це може означати, що держава, яка позиціонує себе таким центром, вважає за можливе кинути виклик іншому центру, а тому її безпека визначається в кінцевому підсумку належністю до певного «полюса» сили.

Вочевидь, у проголошеній ще в 90-х рр. ХХ ст. Росією стратегії побудови багатополярного світу, собі вона відводить місце такого центру. Але поки структура сучасної міжнародної системи сформована ще не остаточно, а роль РФ у ній неспівставна з роллю США чи Китаю, країна прагне самотужки внести зміни в цю структуру – за рахунок, у тому числі, й України.

Витоки лібералізму, багато в чому беруть початок в епосі європейського Просвітництва та пов'язують з працями Г. Гроція «Про право війни і миру»; «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо; «Критика чистого розуму» і «До вічного миру» І. Канта. Теорія лібералізму знайшла свій розвиток у роботах В. Вільсона, Б. Рассела, К. Дойча, Р. Даля, Д. Митріані. На рубежі 1960-70-х рр. з'являється низка робіт, що розглядають роль права і організацій в забезпеченні міжнародної безпеки. Автори вважали за можливе побудувати світовий порядок без воєн, нерівності та тиранії. Основна увага приділялася вивченню умов світу та утвердження справедливості в світовій політиці. Таке співіснування повинно спиратися на раціональні принципи, науку і освіту. Ліберали вважають, що недержавні суб'єкти політики більшою мірою впливають на міжнародну політику, а в деяких випадках діють незалежно від держав.

Незважаючи на те, що війни, на думку лібералів, неминучі, протиріччя між державами можна долати колективними зусиллями, тому вони і вважають за можливе створення ефективних систем колективної безпеки в рамках міжнародної системи [162, 95, 195].

В основі світогляду лібералізму лежить переконання, що держава є продуктом суспільної еволюції. Вважається, що людина здатна мати значний вплив на її хід. Ліберали бачать майбутнє в створенні спільноти дружніх держав, де насильство і аморальність можуть бути істотно обмежені діяльністю міжнародних організацій і розвитком міжнародного права. Антигуманна поведінка людини, включаючи насильство і війни, є результатом негативного впливу оточення, зокрема недосконалості громадянських інститутів і відносин.

Недержавні суб'єкти політики все більшою мірою впливають на міжнародну політику, а в деяких випадках діють незалежно від держави. Наприклад, ООН впливає на окремі держави шляхом прийняття законодавчих актів, через інформування та привернення уваги громадськості до тієї чи іншої проблеми. У сучасному світі зростає конкуренція за владу між державою, транснаціональними корпораціями, міжнародними організаціями терористів, торговців зброєю і наркотиками.

Для лібералів держава не є унітарним суб'єктом у міжнародній політиці. Її позиція формується як рівнодіюча боротьби груп інтересів, державної бюрократії, окремих впливових політиків, ТНК, громадянського суспільства. Тому політика не може будуватися строго раціонально, як вважають прихильники реалізму. Не тільки зіткнення інтересів різних суб'єктів політики, а й помилки бюрократів, необхідність враховувати громадську думку, бажання політичних лідерів залишитися при владі знижують якість і раціональність прийнятих рішень. Незважаючи на те, що війни неминучі, протиріччя між державами потрібно долати колективними зусиллями, спираючись на прагнення більшості держав. Вважається можливим створення ефективних систем колективної безпеки в рамках міжнародної системи. Цьому сприяє економічне співробітництво і зростання взаємозалежності держав.

Позитивна зміна, яку слід ввести у міжнародну систему для вирішення проблем, бачиться лібералам так — держава повинна спиратися на моральні принципи,

уникаючи традиційної політики сили і орієнтації на різні коаліції. Прихильники ліберальної парадигми пропонують долати анархію і насильство узгодженими політичними діями, в тому числі за допомогою наднаціональних інститутів і дипломатії. Поширення демократії як основи державного устрою також створює сприятливі умови для мирного співіснування. Актам агресії потрібно протиставити принципи колективної безпеки і, в разі потреби, об'єднану військову силу, що діє на легітимній основі від імені світової спільноти.

Потужним обмежувачем військового насильства ліберали вважають створення антивоєнних юридичних норм міжнародного рівня. Класичним прикладом є пакт Бріана-Келлога 1928 року [74], який задекларував війну для світового співтовариства як явище, що лежить «поза законом». Зниженню конфліктності світу сприяють роззброєння, заходи контролю над його поширенням і зменшення кількості тоталітарних держав. Питання безпеки не є більше ключовими, на їхнє місце висувуються економічні та культурні чинники.

Наголос на міжнародній співпраці та потенційному викоріненні явища війни є ключовим у розумінні безпекового чинника ліберальної парадигми. Прикладом цього є, зокрема, активні спроби Росії залучити Україну до економічних об'єднань на пострадянському просторі (від Митного союзу до Євразійського економічного союзу) та перетворити Співдружність Незалежних Держав у формат реінтеграції СРСР. Посилення взаємозалежності між державами унеможливило прогнозування з боку України жодних агресивних дій Росії, а тому раптовий наступ на суверенну територію нашої держави попервах не зустрів значного опору. Тож ще раз переконуємося в твердженні доктора політичних наук Кондратенка О. Ю., що «Україна на пострадянському просторі посідає ключове місце в геостратегії Росії, спрямованій на відновлення нової трансрегіональної наддержави. Для Росії неприпустимим є самостійне визначення Україною її внутрішньої та зовнішньої політики, власне тому РФ заперечує сам факт її існування в якості окремої суверенної держави» [110].

З виникненням парадигми глобалізму (1960-70 рр.), серед представників якого називають І. Валлерстайна, Д. Розенау, Д. Галтунга, Р. Кокса, Р. Мансбаха, з'явилося

твердження про відносне зниження ролі і функцій держав. До цього напрямку включають неомарксистів, школу мирних досліджень, прихильників всесвітнього уряду і глобального управління. До основних переконань глобалістів відносять визнання відносного зниження ролі держави, яке втрачає колишнє значення і стає пережитком. З'являються нові суб'єкти політики, такі як транснаціональні корпорації, що здатні все помітніше впливати на політику держав [251, 26].

У Росії ж глобалізаційні процеси вбачаються під реакційним кутом зору як проект зі встановлення світового культурного, економічного та ідеологічного панування Сполучених Штатів Америки. На цьому ґрунті виникає та розвивається концепція окремого культурно-ідеологічного простору – «русского мира», що ґрунтується на православній вірі та російській мові як визначальних чинниках ідентифікації індивіда. Відповідно, Російська Федерація бере на себе зобов'язання захищати (зокрема й військовою силою) «русский мир» в будь-якому місці на планеті, а також активно сприяти його поширенню. У певному сенсі це російський аналог «м'якої сили».

Україна розглядалася Росією як один із важливих елементів «русского мира» з огляду на географічну близькість, наявність сприятливих умов до культивування даної ідеології на території країни, а також історичний бекґраунд. Однак події 2013-2014 рр. призвели до формування міцної української ідентичності, яка значно послабила вплив Росії та призвела до гострої реакції останньої – аж до збройного втручання і окупації [100].

Конструктивізм як парадигма теорії сформувався в 1990-х рр. і є спробою синтезувати теорію міжнародної політики і соціологічні концепції, такі як норми, ідентичність, культура. Поза їхнім контекстом політичні дії втрачають сенс. Цей напрямок близький деяким різновидам постпозитивізму своїм критицизмом, особливо у ставленні до неореалізму, а також вмістом базових положень. Слідом за неореалістами, конструктивісти визнають помітну роль структурних відносин в міжнародній політиці, вплив анархії на поведінку держав, важливість національних інтересів і сили. Але вони значно розходяться в тлумаченні цих концепцій.

Такі конструктивісти, як Н. Онуф, Р. Ешлі, Ф. Краточвіл, Дж. Раггі та К. Реус-Сміт вважають, що основну увагу теорії повинно бути направлено на вивчення не стільки структур, скільки процесів. Тому навряд чи можна говорити про постійні інтереси держави, фіксовану міжнародну структуру, жорстку ієрархію суб'єктів міжнародної політики. Говорячи про структуру, вони підкреслюють значущість соціальних аспектів існування людського суспільства, які і визначають у вирішальній мірі поведінку суб'єктів політики. Структура стає структурою ідей, «очищеною» від матеріальних відносин неореалізму. Вона не визначає поведінку акторів, але взаємодіє з ними.

Анархія міжнародної структури рукотворна, вона є лише плодом відносин держав в конкретних історичних умовах, а не істотною характеристикою міжнародної структури. Принцип суверенітету теж оголошується тимчасовим явищем. Для конструктивістів співпраця зі створення наднаціональних утворень є важливою складовою та частиною міжнародних відносин. Їх ідеї затребувані особливо тими вченими, які досліджують європейську інтеграцію [201].

На відміну від інших парадигм, у конструктивізмі чільне місце посідають цінності та спільні інтереси індивідів, що взаємодіють між собою на світовій арені. Таким чином, суть міжнародних відносин полягає у взаєминах між окремими людьми. У реальному житті взаємодіють не абстрактні держави (структури), а конкретні особи (агенти) – як правило, політики та дипломати. Отже, міжнародні відносини є соціально сконструйованими. Із цього випливають важливі висновки: по-перше, структури не лише обмежують агентів, а й формують їхні ідентичності; по-друге, міжнародний порядок ґрунтується на наборі певних норм, які можуть змінюватися – і, як правило, таки змінюються – з часом під дією різних факторів (у тому числі і взаємних домовленостей держав); по-третє, матеріальні фактори (наприклад, наявність ядерної зброї в країні) позбавлені сенсу без урахування факторів ідеаторних – по суті, контексту, в якому вони виявляються. Один із найвідоміших конструктивістів А. Вендт наводить яскравий приклад: 300 ядерних боєголовок у Великій Британії складають меншу загрозу для США, ніж п'ять – у Північній Кореї [118].

У такому ж руслі можна трактувати й українсько-російські відносини. Перспектива євроатлантичної інтеграції України для Росії сприймається більшою загрозою, ніж необхідність витратити значні фінансові й матеріальні ресурси для забезпечення власного надвеликого військово-промислового комплексу, утримування окупованих територій на Сході України та анексованого Криму, схожих регіонів (Придністров'я, Південна Осетія, Абхазія) в інших країнах. Але за інших рівних умов (тобто без урахування контексту ситуації) РФ було б набагато вигідніше розвивати інноваційний економічний потенціал за рахунок потужної сировинної бази, що на сьогодні забезпечує значні доходи. Аналогічно сприймається Росією і проблема безпеки: адже Україна як член НАТО складає набагато більшу загрозу, аніж решта країн Центрально-Східної Європи – передусім через начебто наміри Альянсу захопити РФ (як вони вбачаються в Кремлі), а вже потім – географічне розташування і протяжність спільного кордону.

У 1983 р. Р. Руммель опублікував статтю «Лібертаризм і міжнародне насильство» [264], де оприлюднив результати свого дослідження - демократичні держави не застосовують насильство по відношенню одна до одної, що є популярною аксіомою і на сьогодні. У тому ж році вийшли ще дві цікаві роботи. Професор Принстонського університету Р. Ульман своєю статтею «Заново визначаючи поняття безпеки» [265] ініціював дискусію про її зміст, де стверджував, що вузьке визначення безпеки (тобто з акцентом тільки на військові загрози) відводить увагу від інших загроз. Він також припустив, що деякі з найбільш небезпечних загроз можуть виходити від самої держави. Відомий британський вчений Б. Бузан тоді ж опублікував роботу «Народ, держава і страх», де кардинально зміщує акценти в розумінні «безпеки». Він один з перших, хто порушив важливе питання у наш час: наскільки безпека особистості і загальнонаціональна безпека можуть суперечити. Таким чином, автор проводив думку, що сама держава може бути основним джерелом небезпеки для окремих його громадян, після чого стали говорити і про безпеку людини [250].

Національна безпека постає у формі узагальненого критерію, що характеризує здатність країни зберегти цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні,

соціальні та інші питання і виступати в якості самостійного суб'єкта системи міждержавних відносин.

На думку Ю. Синчука, національна безпека – це стан захищеності особистості, суспільства і держави від можливих внутрішніх і зовнішніх небезпек, яке досягається сукупністю дій органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих людей на основі законів та інших правових актів щодо забезпечення суверенітету, єдності і неподільності території, стабілізації і подальшого соціально-економічного і духовно-морального розвитку [203].

Досліджуючи визначення предмета безпеки, О. Колобов виділяє чотири основні підходи до нього. Перший підхід – національна безпека – припускає захист основних інтересів конкретної держави, оскільки основним інтересом є виживання держави, як головний інструмент використовується військова сила або загроза її використання. Другий підхід – так звана міжнародна безпека – значною мірою бере до уваги взаємозв'язок безпеки однієї держави з безпекою інших. При цьому більша увага приділяється колективному використанню збройної сили, а також міжнародних інституцій і режимів. Третій підхід – регіональна безпека – в принципі не відрізняється від другого, за винятком положення про те, що найбільш ефективні системи безпеки – це системи, що розвиваються в рамках конкретних регіонів. Нарешті, четвертий напрям – глобальна безпека – включає не лише виключно військові аспекти безпеки, але і захист цивільних прав, навколишнього середовища, економічного розвитку [30].

Однак, В. Кулагін робить справедливе зауваження, що «істотні зміни якості сучасного безпекового простору за складом дійових осіб, предметного поля, впливом глобалізації, зміщення осей конфліктності і співпраці дають підставу поставити питання про доповнення поняття «міжнародна безпека» більш комплексним поняттями – «світова» і «глобальна» безпека». І все ж робить висновок, що з метою спрощення можна використовувати усталений термін «міжнародна безпека», розуміючи під цим «сукупність загроз і засобів протидії їм з використанням або ймовірністю використання збройного насильства, яка стосується відносин учасників світової взаємодії, в першу чергу держави, а також аналогічних внутрішніх процесів,

за своїми масштабами і впливом виходять за національні кордони держав і здатних впливати на безпеку інших держав» [119].

Таким чином, з плином часу сфера визначення поняття «безпека» зміщувалася від традиційного військово-силового трактування в бік багатовимірного тлумачення, яке включає в себе:

- розширення його функціональної складової (наприклад, за рахунок соціально-економічних і екологічних факторів) і появи так званого «широкого» поняття безпеки;
- відображення різних об'єктів загроз і суб'єктів забезпечення безпеки (від індивідуума до світової спільноти загалом), так зване «поглиблення» даного терміну.

Дослідивши основні підходи до визначення безпеки і вивчивши точки зору різних мислителів, а також встановивши взаємозв'язок понять «безпека» та «держава», в даній роботі було визначено поняття безпеки як стану захищеності від можливого нанесення шкоди, здатності до стримування або парирування небезпечних впливів, а також до швидкої компенсації завданих збитків.

Важливим завданням у дослідженні елементів структури безпеки міжнародних відносин є виокремлення ключових вимірів безпекових загроз. Глобалізм та динаміка розвитку міждержавних відносин вказують на необхідність постійної актуалізації безпекових вимірів. Серед них варто виділити інформаційну безпеку, що на початку ХХІ століття набула фундаментального значення. Чільне місце серед вимірів безпеки займає міжнародна екологічна безпека, вага якої невпинно та критично зростає з початку другої половини ХХ ст. Економічна складова залишається безумовним елементом в теорії міжнародних відносин, а сучасні геополітичні протистояння підняли її на новий рівень в контексті енергетичної безпеки. Не втрачає свою актуальність питання забезпечення глобальної ядерної безпеки. Вважаємо, що теоретико-методологічне дослідження безпекового питання у міжнародних відносинах не буде повним без розгляду основних безпекових вимірів у сучасних міждержавних відносинах [140].

На сьогодні проблема інформаційної безпеки набула глобального значення і саме тому вона широко висвітлюється у працях як вітчизняних, так і зарубіжних

авторів. Без сумнівів, інформація є важливим стратегічним ресурсом будь-якої держави. Аналізуюючи зміст та роль інформації у сучасному світі, канадський вчений М. Маклюен виводить цікаве твердження: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації» [168, с.43].

Якщо говорити про структуру сучасної міжнародної інформаційної політики, то особливе місце в ній займають проблеми глобальної безпеки. Важливо вчасно визначити серед суперечностей сучасного етапу міжнародного розвитку ті, що досягли такого рівня гостроти, що можуть бути загрозою для забезпечення світового порядку та реалізації стратегій становлення глобального інформаційного (інтелектуального) суспільства, а, можливо, навіть існування цивілізації як такої. Глобальна безпека є важливим чинником міжнародних відносин. Її вплив має універсальний характер. А врахування цього впливу в діяльності міжнародного співтовариства та під час формування зовнішньої політики окремих держав призводить до кардинальних змін у поведінці акторів міжнародних відносин та до трансформації самої сутності проблеми безпеки у період після закінчення «холодної війни» та розпаду біполярної міжнародної системи. Адже нова безпекова реальність потребує концептуального перегляду принципів функціонування міжнародних та національних інститутів відповідальних за вироблення і реалізацію безпекової політики. Вимагають її врахування і нові доктрини інформаційної складової міжнародної безпеки [130].

Міжнародна безпека є не чим іншим, як політикою, що сприяє виробленню ефективних гарантій мирного співіснування як для окремо взятої країни, так і для всього світового співтовариства. У цьому контексті варто згадати французького теоретика Реймона Арона. Згідно його теорії, є тільки два аспекти, що обумовлюють безпеку у світі незалежних держав: слабкість суперників (за умови повного або часткового роззброєння) та сила [199]. Чинники глобалізації комунікації, які обумовлюють визнання проблеми інформаційної безпеки на міжнародному рівні: більшість індустріально розвинутих країн проводять розробки та дослідження нових видів інформаційної зброї, що дозволяє здійснювати безпосередній контроль над інформаційними ресурсами потенційного противника і навіть впливати на них за

необхідності. За інформацією аналітичних центрів Сполучених Штатів, розробки такої зброї ведуться в понад 120 країнах світу. Для розуміння реального масштабу: розробки в галузі ядерної зброї проводяться у 20 країнах. Разом з тим, у деяких країнах завершено розробку засобів ведення інформаційної війни з можливим противником як в умовах воєнних конфліктів різного ступеня інтенсивності, так і в мирний час на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях та в польових умовах з метою захисту національної інфосфери від агресії і несанкціонованого втручання. З огляду на це, у розвинутих країнах концепція інформаційної війни є складовою воєнної доктрини. А це автоматично означає, що в цих країнах відбувається спеціальна підготовка особового складу та створення окремих підрозділів для проведення інформаційних операцій. Сучасна практика останніх міжнародних, регіональних та етноконфліктів виявила унікальність застосування інформаційної зброї, яка використовується для впливу на міжнародне співтовариство та для боротьби за геополітичні інтереси [70].

У сучасному світі давно вже є звичною практикою проводити політику захисту інформаційних потоків не тільки з огляду на них, як на джерело державної таємниці, але й економічного прибутку. До прикладу, у Франції створено власний сегмент Інтернету французькою. Таким чином країна взяла під контроль високоприбутковий ринок комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та інформаційних потоків на всьому франкомовному просторі. Стрімке економічне зростання Китаю також значною мірою завдячує переорієнтації інформаційних потоків та акумулюванню капіталу в інформаційній сфері [261].

XXI століття відзначається стрімкими змінами в усіх сферах життєдіяльності людства. Впродовж незначного часового періоду відбулася зміна кількох соціально-економічних систем, перед кожною із яких з часом з'являлися свої нові складнощі та обмеження. Тож це унеможливорює використання застарілих понять, методів та теорій при формуванні безпекової політики, адекватної до викликів часу.

Потрібно знати ворога в обличчя. Тому надзвичайно важливо усвідомлювати, що відірвати суспільну свідомість від реальності, змусити людей діяти неадекватно є однією з найважливіших цілей інформаційно-психологічної війни, яка є частиною

інфобезпеки. Так, сьогодні вже неможливо заборонити розробку та використання інформаційної зброї. Так само як і нереально обмежити спільні зусилля багатьох країн з формування єдиного глобального інформаційного простору. А от підписати взаємовигідні угоди, які б опиралися на стале міжнародне право та мінімізували загрозу застосування інформаційної зброї – це те, на чому сьогодні варто зосередитися світовій спільноті задля створення безпечного світового співтовариства.

Політична, військова, суспільна, економічна, науково-технологічна та духовна сфери життєдіяльності людства, згідно з концепцією міжнародної інформаційної безпеки, є найбільш вразливими в умовах інформаційного протиборства. Якщо говорити про політичну сферу, то тут інформаційна безпека стосується всіх структурних елементів політичного каркасу держави та суспільства – відповідних структур підготовки та прийняття важливих політичних рішень; управління місцевої та регіональної влади, структур виборчих систем, інформаційних і телекомунікаційних урядових систем спеціального призначення.

Кібер-, медіа- та психотероризм віднесені до найбільш поширених інформаційних загроз сучасності. І ідентифікуються вони як протиправні дії, спрямовані на руйнування життєво важливих суспільних інфраструктур, систем управління державою, деморалізацію суспільства та війська та тотального порушення прав людини [12].

Серед аспектів міждержавних відносин забезпечення економічної безпеки є одним з пріоритетних напрямів діяльності держави. Необхідність в забезпеченні своєї безпеки суспільство відчувало постійно. Але виділення економічної безпеки в окремо взятую категорію відбулося відносно недавно. Вперше у вжиток термін «економічна безпека» був введений в період великої депресії. У 1934 р. Ф. Рузвельтом був створений Федеральний комітет з економічної безпеки, але це ще не означало появу окремого напрямку в рамках масштабу національної безпеки [224].

Починаючи з 1985 р., з Резолюції 40/173 Генеральної Асамблеї, Організація Об'єднаних Націй постійно звертається до розгляду проблем економічної безпеки. Підходи ООН орієнтуються, перш за все, на дослідження міжнародних аспектів забезпечення економічної безпеки, які мають особливе значення для розвитку

відносин промислово розвинених і країн, що розвиваються, виявлення основних проблем світової економіки, аналіз національних і міжнародних джерел загроз економічній безпеці країн, що розвиваються [187].

Існують різні визначення поняття «економічна безпека», обумовлені поглядами дослідників в цій галузі. Узагальнивши різні трактування даного терміна, ми можемо дати таке визначення економічної безпеки, яке полягає в тому, що цей стан є відсутність небезпеки, захищеність економіки, що дозволяє суб'єктам економічної діяльності, будь-то держава, регіон, підприємство чи інший економічний суб'єкт, суверенно діяти, розвиватися, нормально і безперебійно виконувати свої функції.

Загрози економічній безпеці можуть внести дисбаланс в діяльність економічного суб'єкта будь-якого рівня. Забезпечення економічної безпеки стає стратегічним завданням на рівні держави в цілому, так як від економічної сфери залежить і соціальна, і політична, і військова, і технологічна, і продовольча і інші види національної безпеки. Саме в умовах забезпечення національної безпеки країни можливе стабільне економічне зростання, збільшення добробуту громадян, процвітання держави.

Надійне енергозабезпечення виступає сьогодні одним з найбільш істотних факторів стабільного економічного розвитку. Від якості та безперебійної роботи енергетики залежить і рівень енергетичного обслуговування населення, і національна безпека країни в цілому.

Значний інтерес до вивчення проблеми енергетичної безпеки пояснюється тим, що, за прогнозами, в найближчому майбутньому конкуренція за доступ до енергоресурсів і за забезпечення безперебійних поставок буде загострюватися. Розвинені країни перестали бути основними покупцями енергоресурсів, але не тому, що скоротилися їхні потреби (навпаки, споживання в цій групі країн стійко зростає), а тому, що темпи економічного зростання країн, що розвиваються, вище, ніж розвинених. Відповідно, з'являються нові потужні гравці на енергетичному ринку, що також сприяє наростанню суперництва за доступ до джерел енергії. Сучасна ситуація на енергетичному ринку ставить проблему забезпечення енергобезпеки на порядок денний у міжнародних відносинах, зокрема економічних [175].

На даний момент розвиток економіки сягнув рівня, коли енергетична сфера за своїм впливом на інші складові економіки відіграє ключову роль. А отже, аналізуючи економічну безпеку, надзвичайно важливо розуміти роль енергетичного фактору. Сьогодні забезпечення енергетичної безпеки стає однією з першорядних завдань для створення умов нормального функціонування всіх сфер економіки.

Важливо не звужувати поняття енергетичної безпеки, трактуючи її як характеристику технічної безпеки енергетичних систем. Тоді як енергетична безпека, згідно з визначенням, своєю кінцевою метою має гарантований захист особистості та держави і суспільства в цілому від дефіциту паливно-енергетичних ресурсів. Таким чином, маючи значно ширший зміст, ніж поняття надійності, енергетична безпека є економічною, політичною і філософською категорією. А споживання енергії у реаліях сучасності є обов'язковою умовою існування людства [144].

Таким чином, енергетична безпека – це взаємопов'язана відповідальність споживача та постачальника енергоресурсів. Можна виділити такі принципи енергетичної безпеки: розуміння взаємозалежності; диверсифікація постачання і джерел енергетичних ресурсів; деполітизація; чесна конкуренція; глобальність; соціальна спрямованість.

Глобалізація енергетичних проблем і енергобезпеки як системи, спрямованої на їх рішення, означає необхідність не тільки вироблення єдиного підходу на базі загальноновизнаних принципів, а й створення дієвого міжнародного механізму, який би враховував саме глобальний аспект енергетичного виміру. Цей глобальний аспект стосується підходу до енергоресурсів не тільки як до засобу торгівлі та отримання прибутку, але і як до однієї з основ, зокрема економічного і гуманітарного розвитку світу в цілому.

Розглядаючи ядерний чинник національної безпеки слід зазначити, що зміни в міжнародному балансі сил – неминучий феномен в історії розвитку людства. Структура цього балансу не статична, вона знаходиться в постійній динаміці. Структура ж міжнародних інститутів управління не трансформувалася з середини ХХ ст., незважаючи на мінливі реалії та нові виклики. Реформування і реструктуризація міжнародної системи є найважливішими умовами для збереження миру, стабільності і

світового економічного зростання. Світ двадцять першого століття не може бути загнаний в рамки інститутів і правил століття двадцятого.

Незважаючи на ті фундаментальні зміни, що відбулися в світовому порядку з часів закінчення Другої світової війни, один фактор продовжує зберігати свою значущість. Ядерна зброя як і раніше є уособленням влади і сили в міжнародних відносинах. Незважаючи на численні інновації у військовій сфері та розробку цілого ряду нових видів озброєнь, роль ядерної зброї не змінилася. У даного феномена є кілька вимірів [21].

В останні роки загрози міжнародній системі ядерної безпеки включають не тільки спроби деяких держав розробити і дістати власну ядерну зброю. Міжнародний тероризм в XXI столітті придбав чітку організовану форму і ретельно налагоджені канали фінансування. В наші дні тероризм більше не виражений у вигляді невеликих угруповань людей, які намагаються досягти власних цілей за допомогою окремих терактів. Зараз існують такі масштабні терористичні організації, як «ІДІЛ», «АЛЬ-КАІДА», на прикладі яких ми можемо зрозуміти, що тероризм знайшов форму структури, що має дуже високий рівень організації, добре розвинену систему управління, налагоджені канали обігу фінансування і зброї, власні лабораторії з розробки озброєння. Зброя, яку в наш час мають терористи, порівнюється за рівнем прогресу з озброєнням регулярних армій держав. Зображення терористів, як людей, що озброєні поясами шахідів, бомбами, начиненими цвяхами, з автоматом Калашникова в руках є невірним і не відображає об'єктивно сучасну ситуацію. Саме ці фактори змушують нас розглядати тероризм, як один із суб'єктів світової політики [103].

Однак, за оцінками експертів, загроза терористичного акту з використанням ядерного пристрою вкрай низька. Навіть якщо терористам і вдасться дістати якимось чином ядерну зброю, виготовлену в одній з ядерних держав, скористатися нею навряд чи вдасться. Це пов'язано з тим, що спочатку доведеться знешкодити складний пристрій системи захисту боєголовок, що перешкоджає несанкціонованому використанню ядерної зброї. У таких країнах як Пакистан і Індія, терористи не мають шансу отримати готовий до використання ядерний пристрій, тому що в мирний час ядерні боєприпаси цих країн зберігаються окремо від носіїв [104].

Тому головна загроза походить від спроб самостійно виготовити ядерний пристрій. Так, ще наприкінці 70-х в США провели дослідження, результати якого показали, що в разі потрапляння до терористів небезпечної кількості урану і плутонію, невелика група людей, з яких ніхто не мав доступу до секретної інформації, могла б розробити і створити примітивний ядерний вибуховий пристрій. Для цього їм знадобилися б, за оцінками того часу, не більше 1 млн. дол., приміщення механічного цеху середніх розмірів, щонайменше один фахівець, здатний працювати з відповідною літературою і технік широкого профілю [105].

Підбиваючи підсумки, можна констатувати наступне: напружена ситуація, пов'язана зі спробами провести власну ядерну зброю КНДР і Іраном, а також спробами міжнародних терористичних організацій провести або отримати готовий ядерний пристрій. Вони є на сьогодні головними порушниками спокою в сфері міжнародної ядерної безпеки. Щодо Ірану сторони переговорів за останні роки зробили кілька позитивних кроків в напрямку вирішення проблеми.

Варто зазначити, що ядерні держави здійснили чималий прорив у напрямку скорочення ядерних озброєнь та налагодження системи міжнародної ядерної безпеки. Так, за даними Global Zero, якщо на піку Холодної війни в світі знаходилося приблизно 70000 ядерних боєголовок, то зараз ця цифра становить 17000. Таким чином, ми бачимо результат, якого вдалося досягти державам у сфері роззброєння. Однак, загроза ядерної війни зникне тільки тоді, коли в світі не залишиться жодного ядерного заряду. Через що така перспектива здається неможливою, хоча надія все ж є, тим паче з урахуванням того, що держави далі активно співпрацюють у розвитку ядерної безпеки [263].

Однією з умов забезпечення безпечного існування і подальшого прогресу та виживання людства є порятунок природи, збереження основ людського буття. Так, спеціальний принцип міжнародного екологічного права — принцип екологічної безпеки охоплює всі сфери взаємодії держав в загально-планетарному масштабі і є складовою міжнародної безпеки.

Екологічна безпека – один з головних компонентів міжнародної безпеки, що визнано міжнародним співтовариством у відповідних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН від 05 грудня 1986 року та 07 грудня 1987 року. Причому захист і

поліпшення навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів тісно пов'язані з забезпеченням міжнародної безпеки у всіх її аспектах, припиненням гонки озброєнь і роззброєнням, в першу чергу ядерним. Правове регулювання в цій сфері буде всіяко розширюватися, воно становить важливий напрям міжнародно-правового регулювання [233].

Держави зацікавлені в ефективних міжнародних процедурах і механізмах, які забезпечували б раціональне використання ресурсів планети як загальнолюдського надбання.

Екологічні міркування поряд з іншими факторами зіграли велику роль в розробці і укладенні загальних багатосторонніх договорів, спрямованих на приборкання гонки озброєнь і роззброєння. Для підвищення ефективності міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього середовища необхідний універсальний міжнародно-правовий акт – Договір про принципи екологічної безпеки людства, в якому повинні бути зафіксовані норми, спрямовані на охорону довкілля людей в процесі будь-якої діяльності держав. Фундаментом цього договору повинні стати основні принципи сучасного міжнародного права і принцип екологічної безпеки [115].

Як показало дослідження підходів до вивчення проблем безпеки як елементу більш широкого середовища глобальної взаємодії, можна виділити чотири основні напрямки: реалісти, ліберали, конструктивісти та глобалісти.

Підводячи підсумки розгляду поняття «безпеки» в міжнародних відносинах, можна зробити висновок про те, що до початку 1990-х рр. відбувся зсув тлумачення від традиційного військово-силового аспекту в сторону багатовимірною тлумачення. Впродовж останнього часу різноманітні варіації на тему терміну «безпека» стали дуже популярними. У пресі, виступах політиків, програмах політичних партій і рухів нерідко доводиться зустрічати терміни «національна безпека», «державна безпека», «регіональна безпека» та ін [200].

З різноманіття підходів до визначення поняття безпеки випливає значна диверсифікація у визначенні державної безпекової політики, її складових та пріоритетів. Більшість науковців сходяться на тому, що під державною політикою національної безпеки слід розуміти сукупність дій, заходів, інституцій державної

влади, за допомогою яких забезпечуються збереження цілісності об'єктивно диференційованого суспільства, суспільний-політичний поступ при дотриманні прийнятого балансу інтересів громадян, суспільства та держави.

Сучасне розуміння сутності безпеки передбачає більш широкий погляд на проблеми її забезпечення, а отже і на кризовий прояв безпекової ситуації – на поняття «конфлікту» у теорії міжнародних відносин. Фактично, сьогодні людство постало перед новими задачами в галузі вивчення основних тенденцій еволюції воєнно-політичних конфліктів. Найперше – це питання ідентифікації.

Тому ми повинні чітко визначити сутність та особливості конфлікту, в якому перебуває Україна та окреслити і напрацювати шляхи його подолання. А це неможливо без ґрунтового аналізу сутнісних ознак таких понять як «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт», «війна» та похідні від них.

Якщо керуватися класичним визначенням поняття «збройний конфлікт», то, перш за все, мається на увазі війна. Саме над концептуалізацією сутності цього фундаментального соціально-політичного явища працювало багато відомих вчених-суспільствознавців, політологів, філософів. Загальновизнаним, як у середовищі політиків, так і серед вчених є визначення К. фон Клаузевіца: «війна – конфлікт великих інтересів, що регулюються кров'ю, акт насильства, мета якого змусити супротивника виконати нашу волю». З огляду ж на її політичну сутність, війна – «це раціональна дія, яка відбувається від імені держави чи іншої спільноти і в основі якої лежать політичні цілі» [99, с. 28]. Досі більшість авторів послуговуються саме цим визначенням війни.

Тим часом, серед зарубіжних вчених досить поширеним є визначення війни, яке у 1982 році запропонували американські науковці Д. Сінгер і М. Смолл. На їхню думку, війною треба вважати «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох держав (міждержавна війна) або між регулярною армією та якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньодержавна війна), кількість жертв серед яких перевищує 1 000 людей протягом всього періоду зіткнення» [258, с. 87].

Однак, більшість спроб ідентифікувати війну як соціально-політичний феномен зводяться до одного чи кількох факторів. Зазвичай це: тривалість зіткнень військових сил; участь регулярної армії та мінімальна чисельність людських втрат. Тоді як питання щодо тривалості «зіткнення» залишається відкритим. Якою вона повинна бути, щоб це протистояння можна було назвати війною? Та якою повинна бути мінімальна кількість людських втрат? Візьмемо для прикладу «збройне протистояння» у Північній Ірландії. Його не прийнято вважати війною через незначну кількість жертв: упродовж усієї тривалості конфлікту (а це більше 30 років) насильницькою смертю загинуло всього 4 тисячі людей (військових і цивільних осіб)» [237, с.16]. І, зрештою, виникає питання, як кваліфікувати терористичні й антитерористичні операції? Нерідко їх теж називають війною.

Частина дослідників не погоджуються з визначенням К. фон Клаузевіца, згідно з яким війна є не чим іншим, як «продовженням політики насильницькими засобами». Аргументують вони це тим, що на сучасному етапі арсенал засобів «насильства» є суттєво різноманітнішим: нарівні зі зброєю у класичному розумінні у сучасних війнах все частіше використовуються економічні, політичні, інформаційні, фінансові, таємні засоби. Так, для прикладу, у США задіяні значні ресурси на проведення численних досліджень з метою розробки мирних способів досягнення вкрай рішучих цілей збройної боротьби [189].

Підсумовуючи, констатуємо, що, на жаль, сучасними вченими досі не вироблено загального підходу до визначення поняття війни, яке б відповідало реаліям сьогодення. Визначення, якими науковці послуговуються сьогодні, надто операційні, позаяк не можуть бути ефективним інструментом для аналізу нових явищ у цій сфері соціальної взаємодії. Якщо говорити про визначення «стану війни», то часто дослідники серед визначальних факторів називають факт «оголошення війни» суб'єктами, які мали намір воювати.

Так, ще Г. Гроцій вважав, що «декларація стану війни» є необхідною умовою, яка знаменує початок війни. Це правило, встановлене Г. Гроцієм, мало на меті унеможливити факт «раптового нападу однієї держави на іншу» [61, с. 11].

Декларація війни слугувала свого роду «останнім ультиматумом» з метою запобігання розгортанню військових дій. Але навіть у часи Г. Гроція не існувало жодних загальних зобов'язань щодо цієї декларації. Більше того, з історії відомо досить багато випадків, коли нею нехтували.

Однак надалі, з огляду на можливість стрімкого розгортання військових дій, теза про обов'язковість «декларації війни» щоразу більше сприймалася як свого роду «правило хорошого тону» у міжнародних відносинах. А несподівані військові напади почали прирівнюватися до «зради». І це вже було визначено на рівні закону. Так, Гаазька угода від 1907 р. (Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень) вже містила пункт про обов'язковість «декларації війни». І у відповідності з нею, військові дії не повинні розпочинатися без «завчасного та ясного попередження у формі декларації війни або ультиматуму». Через те, що відтоді «декларація війни» була закріплена законодавчо, визначені і спеціальні вимоги щодо її форми.

Вже з кінця XIX ст. декларації війни, навіть якщо вона зроблена в односторонньому порядку, було достатньо, щоб говорити про «стан війни». Але часто сильні держави ігнорували таку декларацію перед розв'язанням військових дій.

Однак, досі, відповідно до норм міжнародного права, перед початком військових дій держава повинна оголосити «стан війни», а також воєнний або надзвичайний стан, який вводиться разом з оголошенням стану війни. Зокрема, в Україні законодавством передбачено, що стан війни оголошується «за умови нападу іншої держави або групи держав, агресії, а також за наявності безпосередньої загрози збройного нападу іншої держави». [112]

Водночас, у відповідності до норм міжнародного права, «війна» – це збройний конфлікт між двома або декількома державами. Оголошення війни передбачає припинення дипломатичних відносин між воюючими сторонами (державами). А це автоматично передбачає, що війни ведуться суб'єктами міжнародного права. Не менше труднощів викликає сьогодні також і наукова інтерпретація «суміжного» із війною поняття «збройний конфлікт». [189].

До «воєнних конфліктів» відносяться різні військові інциденти, акції військового характеру та інші збройні зіткнення незначного масштабу (низької інтенсивності) із

застосуванням регулярних або іррегулярних формувань, за яких акт формального оголошення війни відсутній» [35, с. 216].

Воєнний конфлікт часто вважають однією із форм розв'язання національно-етнічних, релігійних та інших протиріч обов'язково із застосуванням засобів збройного насильства. Але при цьому держава чи держави не переходять в особливий стан, що визначається як війна.

Воєнні конфлікти дослідники поділяють на міждержавні та внутрішньодержавні.

Останнім часом доволі часто вживаним є термін «обмежений воєнний конфлікт». При цьому маються на увазі конфлікти, які передбачають зміну статусу тієї чи іншої території та зачіпають інтереси, в тому числі провідних держав світу і ведуться із застосуванням найбільш сучасних засобів ведення збройної боротьби. Якщо говорити про кількісні показники, то чисельність сторін, які ведуть боротьбу, в обмеженому військовому конфлікті становить від 7 до 30 тисяч людей; до 150 танків; до 300 бойових броньованих машин; 10–15 легких (у тому числі навчально-бойових) літаків; до 20 гелікоптерів [189].

І тут знову постає питання меж дефініції «збройний конфлікт» та її співвідношення з терміном «війна». До прикладу, П. Циганков вважає, що оскільки зміст терміну «збройний конфлікт» охоплює «будь-яку ситуацію, незалежно від її правової кваліфікації, в якій два або більше суб'єкти протистоять один одному зі зброєю в руках», то, залежно від обставин, вживають те або інше поняття. А це не сприяє роз'ясненню суті розглянутої проблеми. [237].

Зауважимо, що питання співвідношення понять «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт» і «війна» тривалий час обговорювалося серед науковців. Зрештою, зійшлися на думці, що важливість «розмежування» цих визначень надто переоцінена, а отже, треба виробити «ситуативний», гнучкий підхід до їх ідентифікації. До прикладу, до 1990-х рр. термін «збройний конфлікт» означав менше, ніж «війна». Та згодом його «розширили». І це вже передбачало можливість його класифікувати за певних умов як «війну». Фактично, збройний конфлікт може

бути, а може і не бути війною. Так, далеко не всі численні збройні конфлікти останнього десятиліття можна віднести до категорії «війни».

Сьогодні актуалізується також і питання перегляду критеріїв для внутрішньої класифікації окремих різновидів збройного протиборства. Так, згідно з традиційними уявленнями, за моральним принципом війни поділяли на справедливі, якщо йдеться про захист державної території, національних суверенітету та незалежності, і несправедливі або ж агресивні, загарбницькі. Це ж стосувалося і поділу за політичними цілями: завойовницькі та національно-визвольні війни.

Зараз пропонується до розгляду низка критеріїв, які включають: а) оцінку реальних політичних намірів та цілей учасників війни (конфлікту); б) правову кваліфікацію дій сторін (відповідність Статуту ООН, нормам міжнародного права); в) моральну виправданість дій сторін з огляду на загальнолюдські норми гуманності.

На наш погляд, зазначені класифікації носять суб'єктивний характер та не відповідають реаліям сьогодення, з огляду на загострення міжетнічних конфліктів, а подекуди і їх навмисне розв'язання зацікавленими суб'єктами.

Залежно від типу учасників, існує поділ війн на класичні міждержавні та класичні внутрішні або ж громадянські. Громадянську війну ще часто характеризують як збройне зіткнення різних соціальних верств суспільства. Однак, в останні роки майже ніде не спостерігаємо жодного з цих типів у чистому вигляді. І попри те, що до цієї класифікації додали ще два нові типи: «міждержавні війни з внутрішніми підривними діями» і «внутрішні війни із зовнішнім втручанням», деякі «внутрішні» та міжплеменні війни сучасності, де всі учасники є недержавними акторами, не вкладаються навіть у таку розширену класифікацію.

Досить розповсюдженою також є і типологія, яка включає:

1) класичні територіальні війни, що мають на меті завоювання чи, навпаки, відстоювання території (іноді відбувається, в тому числі, і підкорення населення, яке проживає на цій території);

2) сецесіоністські війни (мають на меті відокремлення з наступним утворенням самостійної держави);

3) ірредентистські війни (відбуваються за возз'єднання представників розділеного етносу, які компактно проживають на територіях сусідніх держав).

За спрямованістю військових дій війни поділяють на конвенціональні та тотальні. Конвенціональні війни мають на меті нейтралізацію або руйнування військового потенціалу супротивника. Тоді як у тотальних воєнних діях спрямовані як проти військ супротивника, так і проти населення країни. [189]. З огляду на стрімке поширення міжнародного тероризму, в рамках останньої класифікації науковці виділили ще і так звані тоталітарні війни. Їх характерною рисою є те, що військові дії спрямовані переважно або винятково проти мирного населення.

Розширення сучасної типології війн відбувається за масштабними, стратегічними та військово-технічними ознаками. Так, зараз до існуючої класифікації війн додалися ще поділ за зброєю, що використовується в ході воєнного протистояння; на симетричні або асиметричні (з однаковими або різними способами ведення); на контактні або безконтактні (з наземними битвами або без них); з охопленням усіх географічних сфер або окремих з них; «заколот-війни» тощо.

Деякі дослідники використовують термін «асиметричні війни». За визначенням М. Хрустальова, асиметричний конфлікт – це різновид збройного конфлікту, що передбачає рваний і нерівноцінний характер відносин, асиметрію потенціалів протистоячих сторін. Він характерний для військово-політичної ситуації, яка склалася на сьогодні.

В умовах асиметричного конфлікту маємо таке:

1. Слабка сторона застосовує нетрадиційні методи ведення війни, як то диверсійно-терористичну тактику; перенесення бойових дій на територію міст чи інших населених пунктів та використання цивільних осіб та об'єктів інфраструктури для прикриття, свого роду щита і т.д. І усе це має на меті завдати матеріального і психологічного удару. Кінцева ціль – домогтися політичної перемоги за рахунок нав'язування сильнішому супротивникові не вигідної для нього моделі перебігу конфлікту та затягування його в часі;

2. Сильна сторона стикається з цілою низкою проблем, як то неможливість за умов, що склалися, дотримання принципів та норм міжнародного гуманітарного

права і, як результат – тиск зі сторони світової спільноти та засобів масової інформації; неможливість у короткі терміни вирішити стратегічні завдання тощо [234].

Попри далеко неідеальність усіх вище зазначених «кваліфікацій» війн, їх застосовують і до військових (збройних) конфліктів. У типології видів збройної боротьби широко застосовуються такі терміни як «інформаційні війни», «кібервійни», «психологічні війни». І це попри те, що загальноприйняті на сьогоднішній день визначення поняття «війна» взагалі не враховують відносно нових за своїм стратегічним значенням явищ, які ми звикли позначати термінами «інформаційна війна», «кібервійна». Ба більше, ці терміни частиною наукової спільноти подекуди навіть не сприймаються як наукові. А коли йдеться про дефініцію війни, то визначальними вважаються не сутнісні риси війни як явища, а методи її ведення.

Не поодинокими є випадки, коли використання зазначених термінів призводить до недооцінки того факту, що визначальною ознакою війни досі залишається збройне протистояння, а саме: ведення бойових дій, результатом яких є масові вбивства. Іноді спостерігаємо і підміну понять, оскільки в таких випадках описуються не стільки явище власне війни, скільки нові стратегії та високотехнологічні засоби, використання яких має на меті забезпечити досягнення поставлених політичних цілей без розв'язання війни у її класичному визначенні [15].

І все ж, не варто недооцінювати евристичний потенціал вище зазначених термінів та їхнє значення для оцінки і усвідомлення еволюції воєн у новітній історії людства з точки зору як способів їхнього ведення, так і їхнього сутнісного змісту.

Вважаємо доцільним детальніше зупинитися саме на теоретико-методологічній основі даних понять. Оскільки тільки їхнє всестороннє та критичне осмислення дозволить знайти ефективні шляхи вирішення кризових ситуацій у сучасних міжнародних відносинах з огляду на двоєдність процесів глобалізації та фрагментації. Так, утворення нових множинних торгових, фінансових і промислових зв'язків є не тільки причиною взаємозалежності, а й асиметричності, оскільки в результаті

поглиблюються традиційні форми нерівності і виникають нові. А це, в свою чергу, є причиною загострення військових конфліктів.

Підсумовуючи, вважаємо доцільним виділити низку чинників, які дають змогу дослідникам напрацювати нові теоретико-методологічні підходи, аналізуючи сучасні форми збройної боротьби.

Ми є свідками реальної трансформації вже сформованої системи міжнародних відносин за рахунок одночасної дії процесів глобалізації та фрагментації. З одного боку, глобалізація, сприяючи розвитку зв'язків і відносин, активізує обмін технологічними та культурними досягненнями між країнами і народами, а отже, сприяє співробітництву і зміцненню миру. У той час як з іншого, вона перетворюється у свого роду генератор воєн та збройних конфліктів, оскільки сприяє, в тому числі, і нав'язуванню одними народами іншим чужих для них, а подекуди і зовсім неприйнятних форм існування.

Зрештою, перегляд існуючого у світі балансу військових сил є неминучим наслідком глобальних змін у світовій спільноті [189].

Якщо звернутися до класичного визначення війни, то тут держава є її неодмінним учасником – щонайменше одним із суб'єктів.

Глобалізація світової спільноти призвела до посилення інтеграційних процесів у всіх сферах життєдіяльності людства. І військова не є винятком. Так, самостійною і досить помітною силою у безпековому просторі сьогодні є глобальні військові монополії, як до прикладу, НАТО. Вони вбачають свою місію не тільки в реалізації зовнішньо-політичних цілей країн-учасників, а й у просуванні власних інтересів. Саме останньому завданню підпорядковані їхні зусилля на вироблення корпоративної системи цінностей та зміцнення власної корпоративної культури. Не є таємницею, що більшість транснаціональних військових корпорацій мають власні служби безпеки та розвідки, які перевершують аналогічні підрозділи в арміях багатьох сучасних країн, як за своїм потенціалом, так і за оснащенням.

В умовах глобалізації суттєво звужується коло «внутрішніх проблем». Глобалісти вважають, що у реаліях сучасності державоцентрична модель є

анахронізмом. На їхню думку, держави існують лише до моменту виникнення на їхній основі нової глобальної структури.

Разом з тим, глобалізація усіх процесів сприяє, у тому числі, і розширенню переліку загроз та викликів, які експерти, намагаючись відрізнити їх від класичних загроз військового характеру, називають нетрадиційними. А отже, розширюється і база для обґрунтованого втручання, в тому числі, і військового. Важливо, що одним із факторів використання збройних сил у сучасному світі є здатність розгортати силу в максимально стислі терміни у будь-якому регіоні [234].

Для епохи глобалізації характерною є суттєва інтенсифікація процесу, який науковці називають «наднаціоналізацією» і який є одним із найважливіших напрямків розвитку сучасного світу. Суть цього процесу полягає у формуванні декількох регіональних, а по своїй природі – «наднаціональних» спільнот, для яких є характерною спільна культурно-історична спадщина. Для прикладу, в Європейському союзі вже кілька останніх років ведеться дискусія з приводу доцільності формування європейської оборонної ідентичності та створення власних збройних сил, які по суті своїй є наднаціональним формуванням.

Та разом із процесами глобалізації, у світовому співтоваристві активно відбуваються і протилежні за своєю суттю процеси фрагменталізації або локалізації. Фактично відбувається дроблення суб'єктів сучасної світової політики. А це, своєю чергою, суттєво змінює характер глобальної конкуренції, а отже, підвищує ризик несанкціонованих збройних зіткнень.

Беззаперечним проявом такої фрагментації сучасного світу, на противагу глобалізації, є руйнування єдності міжнародного стратегічного середовища. Фактично відбуваються, так звані «приватизація воєн» та «повернення до нового Середньовіччя з небезпекою нестримної анархії» [204].

Традиційні структури, завданням яких є гарантування глобальної безпеки, як то міждержавні збройні альянси, на практиці виявляються не пристосованими для боротьби з погрозами фундаменталістів. Ба більше, неадекватне застосування новітньої зброї найсильнішою у військовому відношенні державою світу та її

союзниками в Іраку не тільки виявилось не ефективним, але й додало впевненості, рішучості та зухвальства транснаціональному тероризму.

Більше того, у схожих ситуаціях навіть наявність ядерної зброї для удару у відповідь не є стратегічною перевагою, адже відсутня конкретна ціль, а «сторона, яка погрожує» розсіяна поміж мирного населення на величезній території. Супротивником у цьому випадку є не держава і, тим паче, з ним не можна асоціювати якогось компактного суб'єкта. Натомість, це – мережева організація, яка охоплює півконтиненту і має значний потенціал для ще більшого поширення, проникаючи поступово на Європейський та Північноамериканський континенти, як через легальні, так і нелегальні канали міграції. Такий стан речей зводить до нуля можливість застосування у боротьбі з цим супротивником цільового удару на ураження з використанням традиційних військових засобів.

Таким чином, з огляду на склад конфліктуючих сторін, війни нового покоління мають складну багаторівневу структуру. Сторонами більшості сучасних внутрішньодержавних конфліктів є недержавні актори, серед яких: кримінальні групи, організована злочинність, міжнародні благодійні організації, діаспора, релігійні рухи, різноманітні повстанські групи [234]. Така диверсифікація сторін конфлікту є свідченням не тільки нових можливостей та потенціалу, які ці актори отримали завдяки об'єктивним процесам, що останнім часом відбуваються у світі. Вона також свідчить про багатшарову структуру протиріч в основі кожного із сучасних конфліктів, а отже, і про складність завдань щодо їх врегулювання.

Сьогодні пряме зіткнення великих держав та розв'язання між ними міждержавних воєн, як це було під час Першої та Другої світових воєн, стають все менш ймовірними. Однак, світ при цьому не стає безпечнішим. Для сучасного світу характерними є зростання кількості держав, міжнародних інститутів, різного роду неурядових організацій, а також міжнародних мафіозних структур і злочинних груп. Зростають як економічна міць, так і політичний потенціал великого бізнесу; інтенсифікуються масові міграційні потоки; посилюється вплив потужних медіаресурсів на свідомість і поведінку людей. Зрозуміло, що на цьому фоні, по-перше, суттєво ускладнюються відносини між настільки різноманітними акторами, а по-

друге, зростають їхні можливості впливати на міжнародну систему в цілому у процесі реалізації власних інтересів.

Відповідно, спостерігаємо суттєве ускладнення форм і ставок як сучасної збройної боротьби, так і всього стратегічного середовища світової політики. На думку Д. Біля, постбіполярний конфлікт набуває форми тріади, що базується на «взаємоперетині динамік централізації, децентралізації та транснаціоналізації» [189]. Фактично такої ж думки притримується Дж. Най, стверджуючи, що світова політика сьогодні перетворилася на «тривимірну шахову гру». Ось як він це бачить: «на верхній дошці» – класичні військові аспекти міждержавних відносин; «на середньому рівні» знаходяться рівні міжнародної економіки: тут розподіл сили носить багатополарний характер. І на «нижній дошці», на так званому рівні «транснаціональних відносин», сила поширюється в широких межах і розподіляється хаотично між державами та недержавними гравцями [262].

Сьогодні все частіше вживається поняття «гібридні війни» на рівні з такими термінами як «асиметричні конфлікти» та «неконвенційні війни». Автором як цього терміну, так і відповідної концепції є теоретик зі світовим іменем у галузі збройних конфліктів та військово-політичної стратегії Ф. Хофман. Характеризуючи метаморфози конфліктів у майбутньому, він зазначає, що в недалекому майбутньому конфлікти будуть мультимодальними (тобто вестимуться різними способами) та багатоваріантними. Словом, такими, що не вкладаються у межі класичної конструкції ведення збройного конфлікту чи війни. Характеризуючи загрози майбутнього, Ф.Хофман вважає, що вони більшою мірою будуть гібридним співвідношенням традиційних та нерегулярних стратегій і тактик. В основі – децентралізоване планування та виконання, а ще – участь недержавних акторів з використанням одночасно як простих, так і складних технологій [253].

Дослідник М. Айшервуд у монографії «Повітряна міць для гібридної війни» теж запропонував своє трактування «гібридної війни». На його переконання, потенційно «гібридну війну» в реаліях сьогодення можуть вести багато конфліктуючих держав. А складний характер «гібридної війни» вимагає від воєначальників та цивільних лідерів чіткого розуміння свого операційного оточення або, іншими словами, –

бойового простору. Чому це важливо? Бо супротивник у «гібридній війні» може перебувати поміж цивільного населення, бути не схожим на класичного ворога або ж використовувати «електронний прихисток», створений глобальним телекомунікаційним ринком [189].

Авторитетний довідник «Military Balance» за 2015 рік тлумачить «гібридну війну» як «використання воєнних та немілітарних інструментів в інтегрованій кампанії, яка спрямована на досягнення ефекту неочікуваності, захоплення ініціативи та отримання якісної психологічної переваги, що використовують дипломатичні можливості; масштабні й миттєві інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском».

Якщо говорити про українських дослідників, які займалися зокрема і дослідженням проблем «гібридної» війни, то варто назвати таких, як: П. Гай-Нижник, Є. Магда, В. Горбулін, Ю. Радковець, М. Требін, В. Василенко, С. Дацюк, О. Турчинов та ін. [189, 29].

Якщо говорити про сучасне протистояння України та Росії, то найбільш чітко його можна охарактеризувати в контексті таких понять, як «неконвенційна війна», «нерегулярна війна» чи «змішана війна», або ж спонсоровані державою «гібридні війни». Вони характеризуються «розмиванням» обрисів військового конфлікту та залученням до нього невійськових засобів, які зазвичай не мають прямого відношення до класичного воєнного протистояння.

«Гібридна війна» – це тип війни, в якій чітко визначити сторони конфлікту неможливо. Це свого роду неформатна війна. І сторона-агресор зазвичай користується цією невизначеністю. Важливо, що у гібридних війнах на першому місці – інформаційно-психологічний вплив на населення, на другому – економічно-політичні протистояння, як то дипломатичні, так звані торговельні та газові війни тощо. А силові операції, які зазвичай у гібридних війнах застосовуються в останню чергу, спрямовані не так на завоювання чи втримування територій, як на породження хаосу, створення ситуації перманентного конфлікту та постійного генерування провокацій. У цьому випадку держава-агресор, яка веде «гібридну війну», під час

протистояння насправді реалізує угоду з недержавними виконавцями – групами місцевого населення та різного роду екстримістськими організаціями, бойовиками, зв'язок з якими постійно заперечується [197].

Насильницьке розв'язання конфліктів, для якого характерні висока інтенсивність та широке застосування методів прямої агресії, в умовах «гібридної війни» виходить на передній план. Також для цього типу протистояння характерною є і здатність залучати у сферу конфлікту та «заражати» все нових людей, руйнуючи при цьому історично сформовану систему державної стабільності, а, отже, безпеку. Аналізуючи сучасні науково-практичні погляди на глибинну сутність «гібридних воєн» (як новітньої форми неконвенційного, асиметричного протистояння), можемо констатувати її багатовимірний характер: політичний, економічний, інформаційний та соціокультурний.

У зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройному протистоянні в умовах глобалізації та з появою поняття «інформаційне суспільство» для означення нової формації, частина дослідників, як то І. Воробйов, В. Гулін, Г. Почепцов, В. Сліпченко, висловлюються за необхідність ввести термін «інформаційна війна». Для цього типу війни характерним є досягнення мети протиборства виключно за допомогою засобів інформаційної боротьби. А отже інформація, яка за таких умов є зняряддям для досягнення політичних цілей, стає інформаційною зброєю [44].

Асиметричною називається війна між супротивниками, між військовими силами у яких існує значний дисбаланс (асиметрія), або ж якщо вони застосовують кардинально відмінні стратегію та тактику і ставлять різні політичні цілі, використовуючи при цьому відмінні засоби ведення війни. Як правило, задля компенсації традиційних засобів ведення бою, де існує явно програшна позиція, слабша сторона асиметричної війни звертається до нетрадиційних засобів ведення протистояння: психологічна війна, підтримка антиурядових рухів (партій), психологічна війна, підтримка антиурядових угруповань, терористичні акти, диверсії, пасивний опір, партизанська війна тощо. Виходячи із вище зазначеного, збройний

конфлікт на Сході України можемо, без перебільшення, назвати гібридною, асиметричною війною Російської Федерації проти України [189].

Фактично, Росія застосовує саме той набір сил, засобів, способів та сценаріїв застосування цих сил, які, на думку агресора, є достатніми для досягнення поставлених цілей у протистоянні із супротивником, чий сектор безпеки є заздалегідь і цілеспрямовано зруйнованим. «Війна чужими руками» – саме так називають конфлікт такого типу у міжнародній практиці. Аналіз показує, що Росія щонайменше сім років готувалася сама і готувала світ до нього. Аналітики вбачають його теоретичне обґрунтування ще у промові президента Російської Федерації Володимира Путіна в лютому 2007 року на конференції з безпеки в Мюнхені. Якщо ж говорити про сам перебіг конфлікту, то у рамках «гібридної війни», яку Росія веде проти України, окрім класичних воєнних методів, вона чи не вперше масштабно застосувала так звану «війну трьох кварталів». Щодо суті цієї концепції, то вона полягає в тому, що сучасний воїн завжди повинен бути готовим до ведення загальновоєнного бою в одному кварталі, здійснення функцій поліцейського – в другому і виконання гуманітарних місій у третьому.

Таким чином, Російська Федерація прагне за рахунок власних успіхів у локальних конфліктах не просто утвердитися на міжнародній арені як гравець, спроможний до вирішення тактичних завдань. Вона замахнулася на глобальне лідерство на основі, так званої, «особливої моделі» відносин із навколишнім світом. Фактично, шляхом визнання незалежності Південної Осетії та Абхазії та анексії і включення до свого складу Криму, Москва вирішила дати відповідь на так званий «прецедент Косово». Метою є гарантована підтримка на довгострокову перспективу свого впливу завдяки створенню так званої, «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів та визнання свого виняткового права на втручання у внутрішні справи суверенних держав. Така поведінка Росії фактично є викликом для ЄС та США, чия очікувана реакція, що зазвичай проявляється у демонстрації позиції «м'якої сили», може виявитися неефективною у цьому протиборстві за домінування. У зв'язку з цим, Заходу варто вживати більш дієвих кроків, у тому числі, і щодо перегляду структурного та функціонального навантаження міжнародних організацій

та міжнародних правових норм задля забезпечення ефективного функціонування системних міжнародних безпекових механізмів.

Ф. ван Кашен теж говорить про зміну парадигми війни в сенсі залучення до неї невоєнних структур. На його думку, «гібридна війна» є поєднанням класичного типу війни з використанням нерегулярних військових формувань. Ось як він це трактує: держава, яка веде «гібридну війну», реалізує договір з недержавними виконавцями, як то групи місцевого населення та різного роду організації, терористи, бойовики. І при цьому зв'язок з ними повністю заперечується. Та саме на них покладається виконання завдань, яких, в силу зрозумілих причин, держава самотійно виконувати не може. Таким чином відбувається перекладання на плечі недержавних формувань усієї «брудної» роботи [228].

Той факт, що Російська Федерація реалізує на території України концепцію «війни трьох кварталів», доводить справедливність наведених міркувань. Додатковим свідченням цього стала і анексія Кримського півострова. Попри те, що ця концепція була реалізована там не у її «просторовому», а у «часовому» варіанті та ще й, так би мовити, у «зворотному» вимірі. Спершу у «зелених чоловічків», які з'явилися у Криму, була квазігуманітарна місія забезпечити «права російськомовного населення». Поступово вони перейшли до виконання функцій квазіполіцейських. Апогеєм цього етапу стало забезпечення проведення потрібного Кремлю «референдуму». Відтак невдовзі вони вже виконували і квазівоєнні функції, реалізуючи силовий варіант нав'язування виконання вже самих результатів «референдуму» [152].

Загальна схема гібридної війни РФ проти України реалізувалася в кілька етапів. Розпочалася вона з інформаційної війни і народних хвилювань проти української влади. У другому етапі забезпечується впровадження під виглядом місцевого населення провокаторів, підбурювачів та диверсантів, які максимально розгойдують і загострюють ситуацію. А далі поступово відбувається перебирання організаційної ініціативи людьми, які або завербовані спецслужбами РФ, або ж навіть є громадянами країни-агресора. У ході загострення конфлікту, на етапі, коли він вже переходить у збройний, до нього долучаються як найманці та добровольці, так і фахові військові

та російські спецназівці, які діють як під виглядом місцевих ополченців, так і відкрито, не приховуючи російського громадянства (як то інтербригада, козаки тощо).

У 1975 році Е. Мак, британський вчений-міжнародник дійшов важливого висновку: у більшості сучасних конфліктів сильні держави не зазнали воєнної поразки, але потерпіли поразку у політичному сенсі, не зумівши нав'язати своєї волі супротивнику. Натомість, у цих конфліктах слабка сторона шляхом застосування асиметричних способів ведення воєнних дій (в основному, партизанських) домагалася виснаження волі сильного ворога до продовження війни та досягнення поставлених цілей. З огляду на це, завдання України, як держави-учасника асиметричного протистояння, двомірне. У зовнішньому вимірі важливо не піддатися на нав'язування зовнішньої, безперечно деструктивної для нашої державності, політичної волі Москви, однак при цьому – виснажити супротивника. Щодо внутрішнього виміру, то це – забезпечити домінування нашої політичної волі у проблемних регіонах, не допускаючи виснаження країни за рахунок ситуації в них ані економічно, ані політично [154].

Значною є й геополітична ціна «втрати України». Без неї Росія багато в чому втрачає переконливість своєї позиції в торгах із Заходом. Не зумівши підкорити Київ, Москва почуватиметься менш впевнено у відносинах із Кишиневом, Баку, Ташкентом, Астаною і навіть Мінськом. Для самих росіян приклад українців, які подолали імперську «спадковість», є потужним стимулом для критичного ставлення до власної влади. І це, мабуть, ключовий фактор, що вплинув на рішення Путіна сприяти кризі влади в Києві і скористатися нею для силового втручання. Починаючи з 2014 р. гібридна війна, яку здійснювала РФ проти України протягом багатьох років, перейшла в гостру фазу, що позначилася анексією Кримського півострова та початком бойових дій на сході нашої країни.

Сьогоднішній конфлікт між Україною та Росією відбувся по причині того, що Росія, після руйнування пострадянської системи відносин в регіоні, прагне відновити, так звану, «історичну справедливість», повернувши собі втрачені позиції в регіоні, який вона вважає сферою свого впливу, і забезпечивши собі тим самим домінуюче

положення як у світовій, так і європейській архітектурі безпеки та співробітництва. У цьому контексті РФ розглядає Україну насамперед як предмет свого впливу і як ключову складову пострадянських інтеграційних процесів.

Сьогодні Україна перебуває в стані протистояння з країною-агресором, яка, без перебільшення, внесла хаос у загальну конструкцію післявоєнної побудови Європи. РФ застосовує новий формат ведення війни, маючи на меті уникнути відповідальності за завдані руйнування, людські втрати та нанесені збитки країні, яка відмовилася йти у фарватері її імперської політики. Консультативна, дипломатична та фінансова допомога з боку наших партнерів і, разом з тим, санкції проти Російської Федерації є значним фактором впливу у реаліях цього протистояння. І все ж, Україна сьогодні потребує більших ресурсів для оборони своїх територій. Щодо заходів впливу на РФ з боку світової спільноти, то вони повинні бути ще більш рішучими.

Ще у 1997 році З. Бжезінський у своїй книзі «Велика Шахівниця» підкреслював значення України для забезпечення безпеки в ЄС і навіть у світі. Він висловив думку, що у випадку тісної співпраці у форматі Веймарського трикутника (Німеччина, Франція та Польща), розширеного за рахунок приєднання України, може утворитися вісь держав, яка, з одного боку, становитиме фундамент безпеки, а з іншого – не буде загрозою ні для Росії, ні для жодних інших акторів на міжнародній арені [18]. Позаяк позаблоковий статус України не став гарантією її безпеки та не забезпечив надійного захисту її національного суверенітету та її національної цілісності, сьогодні, як ніколи, актуальною є невідкладна інтеграція оборонного потенціалу нашої держави в систему євроатлантичної безпеки.

З точки ж зору теорії воєн та військових конфліктів, конфлікт на Сході України є безпрецедентним у світовій практиці. І обумовлюється це, в першу чергу, штучністю проблеми сепаратизму в цьому регіоні та очевидною інспірованістю конфлікту Росією.

1.2. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження безпекового виміру українсько-російських відносин

Тема наукової розвідки протягом усього періоду незалежності нашої держави викликала значний дослідницький інтерес через дію факторів історико-географічної близькості України та РФ, що у свою чергу, наклало особливий відбиток на розвиток міждержавних відносин. Вчені ж, які досліджували відносини двох країн на міждержавному рівні, виявляли національні особливості та тенденції, що їх обумовлюють у контексті важливих геополітичних змін на переході ХХ–ХХІ століття. У даному розділі дисертаційного дослідження зроблено спробу проаналізувати джерельну базу та історіографічні особливості дослідження безпекових питань українсько-російських відносин загалом з часу розпаду СРСР, і конкретно в контексті військово-політичної агресії РФ на Сході України та анексії Автономної республіки Крим.

Проаналізувавши рівень вивченості досліджуваної теми дисертації в історіографії українсько-російських відносин, вважаємо, що структурно та логічно джерельну базу можна умовно розподілити на групи: вітчизняна, зарубіжна і наукова та експертна думка. Відразу варто зауважити, що російські дослідження, особливо фінансовані державою, складно вважати науковими роботами у зв'язку зі значним рівнем пропагандистської заангажованості останніх. Саме тому у нашій роботі ми свідомо відмовилися від висвітлення російської наукової думки останнього десятиліття.

Крім цього, важливою фактологічною основою дослідження є нормативно-правова база України та РФ, а також міжнародні нормативно-правові акти, документи міжнародних організацій, заяви лідерів країн світу та міжнародних організацій, які так чи інакше дотичні до теми дослідження. У розрізі цих груп виокремимо науково-дослідні роботи загального характеру історико-політологічного спрямування, в яких проблеми українсько-російських відносин згадуються в контексті розробки дещо іншої наукової проблеми, однак висновки та оцінки авторів значно допомагають зрозуміти значення і причинно-наслідкові зв'язки багатьох подій та процесів, пов'язаних з міждержавними відносинами України та Росії в сучасних

зовнішньополітичних умовах. До них можна віднести дослідження, присвячені проблемам сучасних міжнародних відносин, європейської інтеграції та геополітичного спрямування обох країн [194, 133, 64, 245].

Значну частину джерельної бази дослідження складають роботи, які безпосередньо предметом наукової розвідки розглядають розвиток українсько-російських відносин сучасного періоду, і які так чи інакше торкаються безпекового виміру міждержавних відносин України та Росії.

Сформульовані в дисертації проблеми отримали різне висвітлення, трактування, інтерпретації в науковій літературі з проблем міжнародних відносин, історії держави і права, геополітики і політичної географії, політології та соціології, журналістики, іміджології та теорії комунікації.

Вивчення ключових сфер українсько-російської міждержавної співпраці важливе як з теоретичної, так і практичної сторони. Це дає можливість не лише реально оцінити її поточний стан, а й виявити недоліки і прорахунки, ключові тенденції і можливості її розвитку в політичній, економічній та безпековій сферах.

У даному контексті українська наукова політологічна думка протягом періоду незалежності невпинно нагромаджувала знання з питань двостороннього українсько-російського співробітництва, місця та ролі цих відносин у системі міжнародних відносин в цілому. Огляд історіографічних джерел, що описують процес розвитку міждержавних відносин між Україною та Росією, дає змогу повністю розкрити поставлені у роботі завдання.

Наукова проблематика дисертації відображена в міжнародних і державних документах Росії і України, а також в політичних заявах і доповідях керівників сучасних партій двох держав, що розглядають українсько-російських відносини з ідеологічних позицій.

Договірньо-правова база українсько-російських відносин на сьогодні складає більш ніж 350 міжнародних документів, які регулюють широке коло питань двостороннього співробітництва обох держав, включаючи торгівельну, соціальну, економічну, науково-технічну, гуманітарну, правоохоронну та інші сфери діяльності [814, 114].

Ключовими документами для вивчення поточної ситуації у міждержавних українсько-російських відносинах є тексти так званих Мінських угод, результати переговорів у Нормандському форматі, резолюції та рішення структурних органів ООН, Європейського Союзу, ПАРЄ та ОБСЄ. Заяви та офіційні позиції лідерів та уповноважених осіб урядів зарубіжних держав, особливо США, Російської Федерації, Німеччини, Великої Британії та Франції мають важливе значення в розкритті питань дисертаційного дослідження. Не є винятком офіційні сторінки вищезазначених осіб та інституцій в соціальних мережах, які слугують джерелом надійного та інтерактивного розповсюдження інформації. [159, 109, 6, 129]

Сучасні українсько-російські міждержавні відносини сьогодні звертають на себе увагу найбільших наукових установ, інститутів та університетів не лише провідних країн світу – США, Канади, Великої Британії, Австрії, Німеччини, деяких інших країн Західної і Центральної Європи, Азії. Така тенденція прослідковується у зв'язку з тим, що Україна першою в новітній історії зіткнулася з гібридною війною з використанням повного арсеналу інформаційно-психологічного впливу. Вивчення цього явища та пошук шляхів його подолання викликають значний інтерес серед дослідників, які займаються безпековими питаннями у міжнародних відносинах. Зарубіжні вчені звертаються до різних аспектів українсько-російських відносин. Серед них є імена провідних світових вчених-теоретиків, які репрезентують різні наукові школи та центри. Варто виділити таких, як З. Бжезінський, П. Дікінсон, Д. Армстронг, О. Лоуде, А. Каппелер, А. Пол, А. Лівен, А. Крамер, Е. Вілсон, Е. Понд, Т. Мартін, С. Пфайфер, Я. Білінський, Ш. Волкер та інші [18,97].

Термін «гібридна війна» у західній науковій думці з'являється уже з середини 2000-х років. Проте тоді цю війну здебільшого трактували в інших термінах та поняттях, ніж зараз. Концептуальним обґрунтуванням «гібридної війни» впродовж ХХІ ст. займалися такі зарубіжні вчені, аналітики та військові теоретики як: Ф.Хоффман, Дж.Маттіс, Р.Глен, У.Немет, Дж.Гордон, Е.Сімпсон, Д.Кілкаллен, Дж. Макюен, Р. Уїлкі, М.ван Кренвельд, Ф. ван Каппен, Е. Лукас та інші [184, 95].

Також заслуговує на увагу аналітичний огляд «Троянські коні Кремля» (листопад 2016), підготовлений групою експертів Atlantic Council. Він викриває факти російської гібридної експансії у Великій Британії, Німеччині, Франції.

Наскільки загрозливих масштабів набув російський вплив у Європі та й у світі вцілому, свідчить той факт, що вперше за 107 років діяльності британської розвідки М15, її шеф Е. Паркер 1 листопада 2016 року виступив із наступною публічною заявою у The Guardian: «Росія використовує увесь можливий спектр своїх державних органів для просування власної зовнішньої політики за кордоном у дедалі агресивніший спосіб – за допомогою пропаганди, диверсій, шпигунства та кібератак. Росія веде сьогодні діяльність по всій Європі та у Великій Британії» [259].

Важливим аспектом досліджуваної проблеми є те, що відбулися зміни за останні 5-10 років, які актуалізували проблеми емпіричного вивчення соціально-політичних процесів у сучасному світі. У зв'язку з цим постали питання оновлення наукового інструментарію, які змусили західних дослідників до перегляду багатьох теоретичних постулатів і парадигм та формулювання нових концепцій, здатних більш адекватно пояснити сучасність.

Особливо важливе значення в контексті вивчення безпекового виміру українсько-російських відносин має дослідження теми гібридних протистоянь та практична імплементація її методології.

До прикладу, і США, і НАТО протягом останніх років активно беруть до уваги в своїх оборонних стратегіях трансформацію сучасних конфліктів, проте визнають, що феномен гібридної війни поки не досить обґрунтований теоретично і потребує подальшого вивчення [17].

Разом з цим, поняття «гібридні загрози» використовувалося в останніх чотирирічних американських оглядах з оборони, що виходили в 2006, 2010 і 2014 роках. У документах йдеться про широкий спектр стратегій протистояння і збройним силам, пристосованим для протидії традиційним, нетрадиційним, катастрофічним і руйнівним викликам. Таким чином, західними вченими фактично розроблена концептуальна модель гібридної війни, яка впроваджена в військову доктрину США

держав-членів НАТО. Уже сьогодні політики і військові використовують її на практиці [127].

На саміті НАТО в Варшаві, в липні 2016 року було ухвалено «Стратегію гібридної війни», яка повинна прискорити процес прийняття рішень щодо протидії в разі початку гібридної війни проти членів блоку та заходи, які альянс повинен реалізувати, щоб надати допомогу партнерам, які опинилися під тиском антагоністичної сторони. Такі заходи включають, наприклад, направлення комп'ютерних експертів для боротьби з хакерами, фахівців зі зв'язків з громадськістю – для боротьби з пропагандою і розміщення Сил швидкого реагування. Важливе місце відводиться посиленню співпраці між ЄС і НАТО у боротьбі з гібридними загрозами. Ці та деякі інші заходи відображені в звітній доповіді Генерального секретаря НАТО за 2016 рік. Формально стратегія носить оборонний характер [85].

З точки зору обороноздатності Альянсу, важливим моментом використання методів гібридної війни проти НАТО та його партнерів спрямоване, насамперед на те, щоб створити перешкоди при рішенні застосувати пункт V Договору про колективну оборону. Така формула створює поле для політичних маневрів і посилянь на гібридні загрози з боку Росії, які змушують ЄС та НАТО нарощувати військову присутність на сході, виробляти нові підходи і вдосконалювати здатність швидко приймати рішення.

Показовим в цьому контексті є виконане на початку 2017 року дослідження американського дослідницького центру RAND Corporation «Гібридна війна в країнах Балтії. Небезпеки і потенційні відповіді». У документі вказується, що агресія з боку РФ оголошується цілком імовірною щодо Латвії, Литви та Естонії. Дослідники RAND вважають, що найбільш суттєва загроза країнам Балтії з боку Росії виходить від традиційних збройних сил, а не від здатності вести нетрадиційну війну або вдаватися до політичних переворотів [48].

Російська політика гібридної експансії в Європі має системний і скоординований характер і використовує весь доступний інструментарій гібридного впливу. Характеризуючи потужний арсенал цього впливу, найперше варто згадати про масовану, наступальну пропаганду, здійснювану російським іномовленням

(компанії Russia Today, Sputnik), що сьогодні перетворилося в ефективну інформаційну зброю та є засобом адресного просування російської ідеології і концепції «русского мира» в світі. Як зазначає Дж.Шерр, «руський мір» не піддається загальноприйнятій логіці, бо це – «світ із власним дискурсом, логікою та зв'язністю». Ба, більше того, дослідник вважає, що попри те, що «факти», на яких будує свою доказову базу це середовище, можна оскаржувати і навіть спростовувати, але це жодним чином не вплине на його світогляд, бо «...світогляд такого середовища фактами не розбити...розбіжність між «руським міром» і порядком, ґрунтованим на Гельсінських угодах, не подолати прийнятним та «розумним компромісом». До прикладу, ілюструючи сказане: лише впродовж жовтня 2015р.- липня 2016р. експерти спеціальної робочої групи при Європейській службі зовнішніх дій (East StratComTask Force) зареєстрували 1649 випадків дезінформації та розповсюдження фейкових повідомлень прокремлівськими ЗМІ в Європі і світі 18 мовами.

Значний доробок у вивченні особливостей зовнішньополітичних відносин України та РФ внесли вітчизняні науковці, які всебічно дослідили їхню специфіку та тенденційність розвитку. До робіт теоретичного характеру, в яких висвітлюються питання військово-політичних і економічних трансформаційних процесів в Україні та її місця і ролі в новій системі міжнародних відносин можна віднести дослідження О. Удада, С. Дністрянського, О. Соскіна, С. Лотоцького, О. Івченка, П. Гай-Нижника та ін. Ці дослідження носять комплексний характер, де науковці моделюють сценарії відносин України з іншими державами, зокрема РФ. Поряд з цим вони зачіпають деякі аспекти українсько-російських відносин в нових геополітичних умовах. Значна увага геополітичній орієнтації України і Росії у нових умовах була присвячена у системній роботі «Міжнародні відносини та зовнішня політика 1990–2000 рр.» Л. Губерського, В. Кременя та Л. Гайдукова, в якій предметно проаналізовано кардинальні зміни міжнародного становища і геополітичної ситуації упродовж першого десятиліття незалежності України. Науковці значну увагу приділили висвітленню зовнішньої політики України та розвитку відносин з державами Центрально-Східної Європи, а також із РФ у новітній період [41].

Якщо говорити про авторів, котрі займаються вивченням сучасних українсько-російських відносин у контексті аналізу діяльності України на міжнародній арені, заслуговують на увагу праці В. Горбуліна та О. Литвиненка «Національна безпека: порядок денний для України», С. Гринько «Україна в сучасному геополітичному середовищі» та колективна монографія за ред. Ф. Рудича «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти», в якій проведено комплексний аналіз проблем участі України у системі міжнародних відносин та зроблено спробу спрогнозувати перспективи розвитку її відносин з іншими країнами світу та, зокрема, з Російською Федерацією. У контексті запропонованої теми на особливу увагу заслуговує робота С. Пирожкова. У ній автор зосереджується на внутрішньо- та зовнішньополітичних трансформаціях в Україні та Росії після розпаду СРСР. До того ж, у вищезазначених працях висвітлено економічні та військово-політичні аспекти українсько-російського співробітництва [57, 7, 216].

Окремі аспекти відносин двох держав певною мірою знайшли відображення у С. Даниленка, В. Смоля, В. Гринєва, О. Тараненка, В. Крисаченка, О. Горбача, в яких автори досліджують особливості суспільно-політичної розвитку України та висвітлюють деякі питання українсько-російського партнерства у політичній сфері. В даному контексті варто виокремити колективне дослідження В. Литвина, Н. Барановської, В. Верстюка, С. Віднянського. У їхніх працях детально охарактеризовано ідейно-політичні передумови становлення міждержавних українсько-російських відносин, простежено їхній розвиток та виявлено ймовірні зони конфліктності, а також зроблено оцінку перспектив співробітництва між обома країнами [14].

До числа публікацій, які досить ґрунтовно вивчають українсько-російські відносини, можна віднести праці А. Єрмолаєва, І. Кульбіді, Г. Яворської, М. Білоблоцького, О. Валєвського і М. Гончара, П. Ситника, О. Антонюка, А. Кудряченка, С. Кульчицького. Вони одними з перших намагалися визначити специфіку становлення українсько-російської міждержавної співпраці, зазначаючи, що вже у першій половині 1990-х рр. відносини між Україною та Росією склалися досить складно й напружено, бо українська і російська дипломатія зосередила свою

увагу на розробці й підписанні, у першу чергу, політичних домовленостей та угод. У їхніх працях на першому плані політичні аспекти міждержавних відносин. Ці питання висвітлювалися як із сучасних подій, так і в ретроспективному плані [28, 60, 89].

Економічна складова українсько-російських відносин займає значне місце у вітчизняній науці з огляду на історико-географічні особливості обох держав. Ці питання активно вивчалися А. Філіпенком, О. Власюком, С. Пилипенком, І. Смирною, Б. Парахонським. Так, І. Смирнова дуже влучно підсумувала економічні відносини обох держав, де, незважаючи на позитивні моменти, саме методи, якими Росія примушує Україну інтегруватися – тиск, шантаж, погрози, викликають невдоволення не тільки серед українського керівництва, лідерів провідних політичних партій, великих бізнес структур та і загалом у всього населення країни. Тому в очах українського суспільства саме євроінтеграція виглядає як рух у бік цивілізованого світу [138].

Українсько-російську співпрацю дослідив у своїх працях К. Чумак «Україна – Росія: між стратегічним партнерством та конфліктністю», О. Маначинський «Сучасні воєнно-політичні відносини України із суміжно-прилеглими державами», В. Петровський у роботі «Військово-політичний чинник сучасних російсько-українських відносин». Дані дослідники акцентували увагу на загальних аспектах українсько-російського міждержавного співробітництва, надали оцінку відносин України із сусідніми державами, висвітлили стан відносин між Україною та Росією у військово-політичній сфері [240, 125].

Безпековим аспектам в українсько-російських відносинах присвячені дослідження, де розвиток українсько-російських відносин подається у контексті євроатлантичної інтеграції в процесі розширення стратегічного партнерства з НАТО та ЄС. Такими за змістом та суттю є роботи Є. Марчука, А. Митко, В. Базіва, І. Мельничука, В. Гречанінова, О. Іжака, В. Мартинюка, С. Галаки та ін. В своїх роботах автори узагальнюють геополітичну ситуацію після завершення «холодної війни» та розпаду СРСР, роль та місце України та Російської Федерації в новому європейському просторі, безпековий вимір розвитку українсько-російських відносин в контексті євроатлантичних прагнень України. Автори вбачають основні безпекові

виклики сучасних українсько-російських відносин у намаганні деякої частини російського суспільства відродити в політичній практиці й суспільній свідомості щодо українців політичні концепції імперіалізму та великодержавного шовінізму. Так, С. Галака у монографії «Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах» порушував питання безпеки у міжнародних відносинах в контексті відмови України від свого ядерного статусу, роблячи висновок про ключову роль політики України у галузі нерозповсюдження для визнання її незалежності та входження у світове співтовариство. С. Галака також оцінював рішення України позбутись ядерної зброї та визначив його наслідки для безпеки і статусу у світі, підкреслюючи, що це був крок не лише до виходу зі спільного з Росією стратегічного простору, але й до євроатлантичної інтеграції України [106, 147, 46].

Заслужують на значну увагу і дослідження Г. Перепелиці щодо безпекових питань українсько-російських відносин. Надзвичайно важливою роботою у цьому напрямку є книга Г. Перепелиці «Україна - Росія: війна в умовах співіснування», де він поставив за мету представити комплексний аналіз українсько-російських відносин та ключових тенденцій їхнього розвитку з погляду конфліктологічної парадигми. Дослідник також використовує позитивістський підхід в оцінці сучасного українсько-російського конфлікту. Так, наприклад, у своїй ґрунтовній статті «Політика Росії – це крах міжнародної безпеки: причини та наслідки» Г. Перепелиця вказував, що мета гібридної війни Росії проти України не передбачає утворення фронтів з великою концентрацією військ для проведення широкомасштабних воєнних операцій у фізичному середовищі, натомість її середовищем стає людська свідомість, кіберпростір та інформаційний простір. В таких умовах війна втрачає свої фізичні параметри і перетворюється у війну сприйняття, або психологічну війну, яка ведеться у глобальному інформаційному просторі. Основним елементом такої війни є технологія інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість, що дає можливість забезпечити добровільне підкорення населення країни агресору та підтримка ним агресивного курсу ворожої країни. Глобальний характер такої війни обумовлюється тим, що вона ведеться в глобальному інформаційному просторі і дозволяє здійснити політичний вплив на всю світову спільноту, як на противників,

так і на прихильників агресора, а також на нейтральне середовище та світову суспільну думку в цілому [152].

Нормативно-правові аспекти міждержавних відносин України та Росії ґрунтовно досліджені такими вченими, як О. Задорожній, Л. Тимченко, М. Антонович, В. Буткевич, М. Гнатовський, В. Муравйов та інші. Професор Задорожній у своїй монографії «Анексія Криму – міжнародний злочин» вказував, що анексуючи АР Крим, Російська Федерація порушила 403 міжнародних та двосторонніх договори, а в цілому, мова йде про грубі систематичні порушення Російською Федерацією в Криму протягом 2014-2017 років міжнародних зобов'язань, які передбачені угодами, учасниками яких є і Україна, і Росія. Задорожній слушно зауважував, що досі цілий ряд проблем міжнародної безпеки не отримали свого висвітлення в роботах українських дослідників. У першу чергу це питання реалізації і забезпечення без'ядерного статусу України та гарантії Будапештського меморандуму (1994 р.) [84].

В окремих наукових працях українських дослідників розглянуто особливості сучасної зовнішньої політики України в контексті так званого «стратегічного партнерства». При цьому звернуто серйозну увагу на воєнно-політичну співпрацю та пошуки гарантування національної безпеки в нових геополітичних умовах, основні проблеми двосторонніх відносин, на розвиток співпраці в торговельно-економічній сфері, а також на потенційні можливості українсько-російської кооперації на міжнародній арені. Заслужують на увагу роботи О. Гараня, М. Джемільова, Я. Ковалю, В. Кузьменко, В. Головченка, А. Шевчука, в яких розглянуто питання Криму в російських геополітичних концепціях.

Серед найновіших публікацій щодо безпекових питань українсько-російських відносин сучасності варто відзначити праці В. Петровського, Є. Тихомирової, Є. Магди, Д. Тимчука, А. Дмитрука, Д. Золотухіна, у яких зроблено спробу висвітлити окремі аспекти військово-політичного протистояння між Україною і Російською Федерацією, показати особливості сучасних взаємин і розглянути позиції України і Росії у світовому зовнішньополітичному дискурсі, охарактеризувати інструменти військово-політичного протистояння за умов гібридної агресії з боку

Російської Федерації. Зауважимо також, що тема українсько-російських відносин сучасного періоду стала предметом наукових та експертних досліджень українських вчених. Це, насамперед, успішно захищені дисертації [77, 151].

Згідно з визначенням Є. Магди, «гібридна війна» є не чим іншим, як прагненням підпорядкувати одну державу іншій, застосовуючи при цьому різні інструменти. І варто зазначити, що бойові дії тут відходять на другий план. Адже, знову ж таки, за твердженням дослідника, мета ведення «гібридної війни» – залякування, а не знищення. І ведуть «гібридні» війни здебільшого без офіційного оголошення. Проте, на практиці, гібридна війна – це не тільки «зелені чоловічки». Вона має багато аспектів і багато «облич». Це і «нелінійна війна», і «проксі-війна», і «консцієнтальна війна» та «заколот-війна». Кожен з цих видів застосовується у певний час і в певному обсязі, залежно від обставин і з метою досягти найкращого результату з найменшими втратами. [87].

Начальник Генштабу РФ генерал В. Герасимов, якого вважають автором російської концепції «гібридної війни», у своєму виступі на зборах в Академії військових наук РФ у 2013 році, характеризуючи це суспільне явище, зазначив, що під час ведення гібридної війни акцент методів протиборства, що застосовуються, зміщується в бік широкого застосування інформаційних, політичних, економічних, гуманітарних та іншого роду невійськових заходів, під час реалізації яких активно задіюється протестний потенціал місцевого населення. Воєнні ж заходи носять прихований характер і радше є доповнювальними нарівні з реалізацією заходів інформаційного протиборства і діями сил спеціальних операцій. Щодо відкритого застосування сил, яке здебільшого відбувається під виглядом миротворчої діяльності та кризового реагування, то до нього вдаються тільки на певному етапі протистояння і зазвичай задля досягнення остаточного успіху в конфлікті [137].

Не виключено, що у цих розробках російської концепції гібридної війни були використані базові положення теорії колишнього білоемігранта Є. Месснера, праці якого активно почали поширюватися в Росії з 2006 року. Згідно з теорією Є. Месснера, війни в майбутньому будуть відбуватися не з метою захоплення територій та ресурсів, а за «душі націй». І за своєю суттю це будуть бунтівні війни або «заколот-

війни». Вони будуть передусім психологічними війнами, спосіб ведення яких передбачає нагнітання напруженості та пропагандистську діяльність. Це будуть такі конфлікти, в яких матеріалом є національні та соціальні чвари та дезінформація. Це не «класична війна», а новий тип «спецоперації». Найбільш затребуваними дійовими особами у таких війнах є «спецназ» та вишколені підрозділи для неконвенційних дій. А їхній результат не вирішується на полі бою. У таких операціях армія якщо і застосовується, то не стільки для боротьби з противником, як для залякування місцевого населення та збройних сил потенційного ворога [189].

Розмірковуючи над моральним аспектом таких війн та над їхнім глобальним призначенням, С. Месснер зазначив, що не варто думати, що «війни – це коли воюють, а мир – коли не воюють». На його думку, «заколот-війна» є розбоєм, що за своєю суттю є жахливою і не прийнятною для совісті, але зрозумілою і потрібною для «безсовісного розуму» задля руйнування світової структури, яка, на його думку, є непринятною для перенаселеного світу. Це трактування є надзвичайно важливим для розуміння природи так званої «української кризи». [241, с.55].

В Україні проблеми українсько-російських відносин досліджують співробітники Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту історії України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень та провідних вищих навчальних закладів України. Найпотужнішими центрами вивчення міжнародних відносин України з країнами світу є відділ міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України та Інститут всесвітньої історії НАН України.

Серйозну увагу українсько-російським відносинам приділяють науковці РФ. Однак російські вчені, як і науково-дослідні установи в цілому, слідує сучасній кон'юктурі путінського правлячого режиму, «доводячи» при цьому, що Україна – це «failed state», «споконвічна частина Росії» тощо. При цьому російська агресія тлумачиться багатьма російськими дослідниками як «громадянська війна» чи «внутрішній конфлікт», на тлі чого обґрунтовується позиція Кремля про необхідність захисту російського і так званого російськомовного населення, що проживає в Україні. Також російські політологи та історики вдаються до виправдання анексії

Криму як необхідного кроку для захисту етнічних росіян від «фашистського» чи «бандерівського» режиму, що прийшов до влади в Україні унаслідок державного перевороту. У подібному ключі освітлюється й так звана непряма («гуманітарна») підтримка Росією Л/ДНР на південному сході України, в контексті «загроз» з боку «київської хунти». Таким чином, російська наука поряд з прокремлівськими ЗМІ перетворилися чи не на основний рупор антиукраїнської та антизахідної пропаганди як в Російській Федерації, так і за її межами. Огляд російської джерельної бази носить суто реферативний характер та покликаний дати загальне уявлення про ключові установи та напрямки дослідження українсько-російських відносин.

Найбільш інтенсивно в цьому напрямі працюють інститути Російської Академії Наук: Інститут соціології, етнології і антропології, порівняльної політології, географії (Центр геополітичних досліджень), Інститут Європи, Інститут держав СНД Російського інституту стратегічних досліджень, Інститут світової економіки і міжнародних відносин, Фонд «Політика», Фонд «Російський громадсько-політичний центр».

Дослідники з РФ торкалися практично всіх складних питань пострадянських трансформацій у колишніх республіках СРСР, де роль українсько-російських відносин виносилась на ключове місце, однак після початку російської агресії в Україні, тон досліджень втратив найменші ознаки нейтрального наукового підходу [8, 82, 20].

В роботах Р. Євзерова, С. Кройценберга, І. Кліміна, А. Здравомислова, А. Макуніна здійснено системний аналіз конкретних соціально-економічних і політичних процесів України в глобальній системі координат. Помітний внесок у дослідження історії українсько-російських відносин внесла монографія «Українське питання» в політиці влади і російській громадській думці (2 пол. XIX ст.)» А. Міллера [82,132, 87].

Загалом російські науковці у своїх працях розглядають різні проблеми з метою узагальнення, виявлення причин і можливих наслідків процесів політичного, економічного і культурного співробітництва обох держав, однак більшість цих робіт носять відверто пропагандистський та псевдонауковий характер.

Висновки до Розділу 1.

Сучасні безпекові виклики спонукають представників різних політологічних шкіл і напрямів в теорії міжнародних відносин до переходу від традиційного одностороннього сприйняття феномена безпеки та конфлікту до розуміння їх як складних і багаторівневих проявів функціонування сучасної системи міжнародних відносин. Сучасна теорія і практика міжнародних відносин розглядає різні сфери суспільного життя з точки зору безпекових викликів, формуються нові визначення понять безпеки, в яких світова політика щодо забезпечення безпеки виходить як за рамки реалізму, з його опорою на баланс сил і коаліції, так і за рамки звичайних структуристських підходів до колективної безпеки. Розширене визначення безпеки включає одночасно економіку і політику, культурні та матеріальні цінності, інформаційний простір та соціальну структуру, держави і неурядових акторів.

Поряд з традиційними військовими і військово-політичними видами безпеки сьогодні виділяють такі види безпеки, які кваліфікуються як нові, альтернативні, «м'які». До них відносяться: економічна безпека, екологічна безпека, енергетична безпека, інформаційна безпека, продовольча безпека, демографічна безпека, етнокультурна безпека. Сучасні загрози національній безпеці, пов'язані з розвитком суспільства, ускладненням його технологічних, економічних, соціальних і політичних структур та інститутів, це – загрози глобальної фінансово-економічної кризи, перспективи подальшого соціального розшарування світу, можливість виникнення принципово нових ідеологічних конструкцій, формування нової географії конфліктів і поширення «воєн за ресурси», радикальний відхід деяких ядерних держав від існуючих правил гри, більш вільне застосування військових засобів, демонстраційне використання зброї масового ураження, пряма загроза його застосування, зростаюча ймовірність регіональних ядерних конфліктів, перетворення тероризму в міжнародну систему, транснаціоналізація і глобалізація асоціальних і кримінальних структур, децентралізація міжнародного співтовариства.

Аналізуючи концепції політичної поведінки РФ у зовнішній політиці, можна зрозуміти, що російське керівництво притримується приписів саме «наступального реалізму» під час реалізації зовнішньої політики на українському та європейському

напрямах. Власне, іще із 2013 року РФ почала проводити масштабні військові навчання, у декілька разів більші, ніж відповідні навчання Північноатлантичного Альянсу, які не в останню чергу були спрямовані на те, щоб поставити під сумнів зобов'язання у рамках 5 статті Вашингтонського договору. При цьому такою своєю практикою РФ збільшує можливість так званої ненавмисної ескалації конфлікту внаслідок прорахунку. Такою тактикою і загалом політичною лінією РФ намагається повернути втрачені після краху СРСР позиції у Європі у якості одного із головних архітекторів регіональної системи безпеки, вважаючи себе незаконно маргіналізованим гравцем, на якого США і країни ЄС не звертають особливої уваги під час формування відповідної системи безпеки у Євроатлантичному регіоні. У випадку ж з Україною, РФ знову намагається утвердитися як головна держава пострадянського простору – іншими словами, стати регіональним гегемоном. Тому можливо і не дивно, що Джон Міршаймер вважає нинішню політику Кремля щодо України і країн ЦСЄ повністю раціональною.

Також можна з абсолютною впевненістю висловити думку, що в сучасному світі обговорення питань безпеки повинно вийти за межі компетенції тільки професійних військових і політиків, що зараз і відбувається. Традиційні способи забезпечення національної та міжнародної безпеки не здатні впоратися з новими загрозами. Нова концепція безпеки не може бути єдиною, уніфікованою та ніхто не може володіти монополією на її тлумачення.

Підводячи підсумок, спробуємо дати також загальне визначення поняттю «гібридна війна», яке на сьогоднішньому етапі розвитку міжнародних відносин стало невід'ємною частиною світового безпекового дискурсу. Отож, війна гібридного характеру – це конфлікт, у тому числі і невійськового характеру, між державними утвореннями або між державним і недержавним утвореннями, в якому один суб'єкт здійснює по відношенню до іншого суб'єкта пряму агресивну дію, у тому числі з можливим прихованим використанням своїх збройних сил або через інших суб'єктів, організацій, з широким застосуванням політичних, економічних, інформаційних та інших невійськових інструментів, реалізованих з опорою на військову міць, а також терористичні, диверсійно-підривні і криміногенні технології з метою позбавлення

опозиційної сторони фактичного суверенітету без захоплення повного контролю над територією опонента.

В цілому, напрацювання та формування єдиної комплексної концепції гібридної війни, актуалізація та концептуалізація поняття гібридної війни в політичному дискурсі і подальше закріплення його в нормативних документах дозволяють вивести наукові дослідження цього явища на вищий і якісно новий рівень. Важливо, що подальші дослідження повинні виявити окремі елементи гібридної війни, особливості проведення операцій, механізми протидії гібридній війні. Стабільна і оформлена концепція гібридної війни дозволить ввести її в дискурс національної безпеки і оборони України, виключити появу нових гібридних загроз і викликів для держави.

В контексті українсько-російських відносин слід пам'ятати, що «гібридність» як така не є принципово новим винаходом Російської Федерації. Не зайвим буде згадати, що саме зі зростанням ролі інформаційного чинника в глобальних процесах і поширенням інформаційно-комунікаційних технологій та засобів комунікації (у тому числі й масової) гібридна агресія виходить на принципово новий рівень: тепер протиборство між державами ведеться, окрім наземного, морського й повітряного, ще й в інформаційному та кіберпросторі.

Яскравим прикладом гібридного протистояння є залученість України протягом більш ніж семи років у конфлікт, що виник після агресії Російської Федерації, в ході якої нею було не лише анексовано територію Автономної Республіки Крим, але й до сьогодні російські війська беруть участь і постійно підтримують військовий конфлікт в окремих районах Донецької і Луганської областей. Бойові дії на Донбасі хоча і класифікуються з юридичної точки зору, як операція об'єднаних сил (ООС), але і політичним керівництвом, і представниками громадськості, і науковими колами вже давно позначаються терміном «війна». До того ж ця війна носить гібридний характер.

Огляд джерельної бази вивчення українсько-російських відносин свідчить, що окрім значної кількості публікацій загального характеру про їхні напрямки і зміст, науковці почали вивчати й аналізувати українсько-російські відносини в нових безпекових та геополітичних умовах. Однак вивчення новітніх викликів

міждержавних відносин між Україною і Російською Федерацією залишається недостатнім.

Українсько-російські відносини на пострадянському просторі займають значне місце в політиці багатьох держав, перш за все тих, що входять до Європейського Союзу та НАТО. Інтерес до вивчення даної тематики значно зріс після російської агресії проти України у 2014 році. З того часу українсько-російські відносини включені в глобальні геополітичні процеси, які характеризуються формуванням блоків, осей і дуг, що забезпечують зв'язок різних територій в географічному просторі світової спільноти. Особливо актуальними стали дослідження міждержавних відносин України і Росії у зв'язку з активним включенням українсько-російського протистояння у геополітичний простір Європи, і від кон'юнктури цих відносин залежить ефективність процесів загальноєвропейської інтеграції, вирішення питань безпеки і стабільності не лише у Європі.

Розділ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО СТАНУ БЕЗПЕКОВОЇ СФЕРИ У МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

У цьому розділі дисертаційного дослідження запропоновано авторську концепцію поділу українсько-російських відносин на етапи та розглянуто основні безпекові аспекти найважливіших етапів міждержавних відносин України та Росії у період 1991-2014 років. Також досліджено основні чинники та системно-інституційні інструменти політичної та безпекової дестабілізації відносин обох держав. На основі цього описано сучасний стан українсько-російських міждержавних відносин саме у період відкритого військово-політичного, інформаційного та економічного протистояння протягом 2014-2018 років.

2.1. Безпекові аспекти основних етапів міждержавних відносин України та Росії у 1991-2014 рр.

Розпад Радянського Союзу призвів до утворення незалежних держав в межах кордонів колишніх радянських республік, що були змушені вчитися вибудовувати міждержавні відносини. Особливу значущість в контексті вибудовування двосторонніх українсько-російських відносин відіграв той факт, що між Росією і Україною історично, особливо в імперський та радянський періоди, склалися тісні соціально-економічні зв'язки. До того ж і Україна, і Росія були вкрай зацікавлені в пом'якшенні наслідків розпаду СРСР, особливо в економічній сфері, що було б дуже важко без збереження тісних зовнішньополітичних відносин.

Проблема розвитку відносин між Україною та РФ впливає на характер інтеграційних та дезінтеграційних процесів у пострадянських державах, на військово-політичну обстановку в Європі, особливо у південно-східній її частині.

На нашу думку, ретроспективний аналіз міждержавних відносин України та РФ в новітній історії дозволяє умовно виділити кілька етапів їхнього розвитку. Зауважимо, що запропонована нами періодизація в цілому збігається з періодами каденцій українських президентів:

- 1) 1991-1993 рр., (Л. Кравчук) період підвищеної напруги у двосторонніх відносинах, пов'язаної з територіальними питаннями та проблемою розподілу Чорноморського флоту;
- 2) 1994-2004 рр., (Л. Кучма) етап складного узгодження політичних інтересів, налагодження особливого стратегічного партнерства;
- 3) 2005-2010 рр., (В. Ющенко) етап політичної кризи міждержавних відносин на фоні результатів «Помаранчевої революції»;
- 4) 2010-2013 рр., (В. Янукович) «проросійський» період;
- 5) 2014-2018 рр., (П. Порошенко) кризовий етап відкритого міждержавного протистояння.

Головною особливістю першого етапу була активно підтримувана Росією, але така, що не знайшла відповідної підтримки в Україні, ідея реінтеграції двох країн, яка багато в чому визначала підходи один до одного Москви та Києва в той період. Втім, український естаблішмент з самого моменту здобуття незалежності не розділяв ідею повторної реінтеграції з країнами СНД та реанімації союзного проекту, а саму Співдружність вважав таким собі інструментом для «цивілізованого розлучення». Україна у своїй зовнішній політиці початку 90-х років прагнула максимально віддалитися від колишніх республік СРСР. Подібний підхід надовго визначив політику України в рамках пострадянського простору, і, перш за все, в рамках СНД. І саме такий підхід спонукав РФ на загострення ситуації навколо кордонів молодих держав та розподілу військово-промислового спадку Союзу.

Загалом, початок міждержавних відносин України та Росії не можна назвати безхмарним. Українська влада обережно відмежовувалася від ініційованих російською стороною спроб відновлення союзного формату. Так, обраний 1 грудня 1991 року на пост першого Президента України Леонід Макарович Кравчук, практично відразу заявив про категоричну відмову надати свою згоду на будь-який новий союзний договір не тільки політичний, але і економічний. У травні 1992 року Київ відмовився підписати Договір про колективну безпеку держав СНД і взагалі брати участь в будь-якому військовому союзі Співдружності. У 1993 році українське керівництво вирішило не йти далі, аніж прийняти асоційоване членство і не підписало

угоди про утворення Міждержавного економічного комітету першого наднаціонального органу СНД. Не підписала Україна також і Статут Співдружності, тим самим, в технічному сенсі, відмовившись від членства в Співдружності. Така позиція України викликала серйозну критику з боку Москви, що перетворювалося у значну напругу між обома державами [146].

Цьому етапу українсько-російських відносин були характерні кризи, викликані низкою спірних питань і невирішених проблем. Одним з таких питань була територіальна приналежність Кримського півострова, переданого РРФСР Українській РСР в 1954 році. Зазначалося, що під час передачі півострова були порушені норми діючого на той час законодавства Союзу РСР. Сторонам вдалося врегулювати статус Криму шляхом надання йому Україною автономного статусу.

Істотним фактором, що вплинув на кризу двосторонніх відносин стало питання щодо Севастополя, точніше, щодо його статусу. За часів СРСР місто не входило адміністративно до складу Криму, що дало привід оскаржувати його приналежність Україні.

Нервовим центром того періоду в напружених двосторонніх відносинах стало питання статусу Чорноморського флоту. Після складних і суперечливих переговорів 17 червня 1993 року Борис Єльцин і Леонід Кравчук підписали в Москві Угоду про невідкладні заходи щодо формування Військово-Морського флоту Росії і Військово-морських сил України на базі Чорноморського флоту. При цьому базування флоту на перехідний період залишалось загальним і визначалося окремою угодою. 9 липня 1993 року Російська Федерація прийняла постанову, згідно з якою Севастополь оголошувався російським і головною базою єдиного Чорноморського флоту. Це фактично означало висування територіальних претензій до України [76].

Тут варто відзначити, що світове співтовариство підтримало Україну, і таким чином у липні 1993 року одним з перших успіхів вітчизняної дипломатії стала підтримка Радою Безпеки ООН української позиції в питанні про статус Севастополя. Однак усі розуміли, що Росія як постійний член Ради Безпеки ООН має право вето, а тому ефективно вирішення спірних проблем в двосторонніх відносинах з Україною залежало, головним чином, від залагодження конфлікту на основі гармонізації

національних інтересів, що, здебільшого, означало поступки Російській Федерації [42].

Підсумовуючи початковий етап міждержавних українсько-російських відносин слід сказати, що їхня основна проблема полягала у територіальній приналежності Криму та найтіснішим чином була пов'язана з питанням розподілу колишнього Чорноморського флоту СРСР і, забігаючи наперед, зауважимо, що лише після переговорів в 1997 році було вирішено розділити Чорноморський флот між двома країнами. Була досягнута домовленість, що ЧФ Росії базуватиметься в Севастополі до 2017 року [22].

Нові політичні формування, що отримали владу в Україні в липні 1994 року в результаті перемоги на виборах Леоніда Даниловича Кучми, під час передвиборної кампанії абсолютно чітко і ясно заявляли, що покращення відносин з Російською Федерацією буде для них пріоритетним напрямом роботи і завданням номер один. У 1995 році було дійсно зроблено багато для подолання наслідків політичного курсу президента Кравчука, чиє президентство в Росії викликало явне невдоволення, і російсько-українські відносини досягли певного ступеня стабільності, що забезпечувало їх від швидкого переходу в кризову фазу та надавало передбачуваності подальшим ситуаціям [88].

Тодішнє політичне керівництво реалізувало свою обіцянку і 31 травня 1997 року у Маріїнському палаці в Києві Президент України Л. Кучма і Президент Російської Федерації Б. Єльцин підписали Договір про дружбу, партнерство і співробітництво. Також було прийнято Заяву до жителів Севастополя, Декларація про стан і перспективи розвитку українсько-російського співробітництва та Угода про ракетно-космічну співпрацю [73].

Широкомасштабний договір врегулював такі принципово важливі питання, як рівноправне стратегічне партнерство в багатьох важливих сферах; визнання територіальної цілісності України, і що найважливіше, – безвідносно до обумовленості рамками СНД, а також і підтвердження легітимності і непорушності існуючого між Україною і РФ кордону; заборону використання сили, включаючи використання економічних методів тиску; утвердження принципу невторчання у

внутрішні справи; дотримання прав людини; визнання, як аксіоми, того факту, що співробітництво сторін і добросусідство передбачає зміцнення миру і підвищення рівня безпеки у відносинах між державами; захист культурної, етнічної, релігійної та мовної самобутності національних меншин; взаємне сприяння можливостям вивчення української мови в Росії і російської мови в Україні, визначені механізми вирішення непередбачених спірних ситуацій та окремих питань у різних сферах [73].

Даний договір став компромісною основою для вирішення складного комплексу проблем, які блокували прогресивний розвиток українсько-російської співпраці.

Однак, питання безпекового виміру загроз українсько-російським відносинам не були виключені з порядку денного. Так, серед правлячого класу України, і не тільки серед нього, широко розповсюджене переконання, що головна небезпека незалежності України виходить саме від Росії. Така думка дуже легко пояснюється, якщо врахувати, що в це поняття вкладається саме повна незалежність від Російської Федерації. Тлумачення цієї тези можуть бути різними. Якщо тодішній заступник міністра закордонних справ України Борис Тарасюк недипломатично заявляє про те, що «імперські амбіції, які проявляються різними способами, є чи не найбільшою загрозою для регіону», то для українського політикуму це означає таке: «Безумовно, українці мають всі підстави вважати, що їхня державність під загрозою ззовні з боку колишньої метрополії, яка протягом кількох століть нещадно придушувала всі спроби українців самовизначитись, та й зараз не проявляє особливої поваги до їхньої незалежності» [196, с 32].

Не зважаючи на «стратегічне партнерство» і нібито врегулювання спірних моментів щодо Криму, гострим питанням порядку денного українсько-російських відносин була проблема делімітації та демаркації державного кордону, що згодом виллється в агресію РФ щодо України. Саме прозорість східного кордону України стала одним із приводів спроби введення в червні 2000 року візового режиму з РФ. Звичайно, ніхто не намагався відгородитися від Росії «залізною завісою» і замінити прикордонні райони, але кордон повинен бути оснащеним відповідно до міжнародно-

правових норм. Це стало символом поховання мрій певних політичних сил на відновлення єдиної держави на базі України та Росії.

В контексті територіальних спорів слід зазначити, що наприкінці 90-х років щодо сухопутної ділянки кордону спірних питань майже не залишилося. А ось з визначенням кордону в Азовському морі досі існують проблеми. Україна дотримується позиції щодо розподілу Азовського моря навпіл. Росія ж вважає територіальними водами 12-мильну зону від берега та пропонує користуватися Керченською протокою спільно, а Азовське море оголосити нейтральним. Такий стан речей міг змусити обидві сторони посилити охорону морських кордонів, адже в нейтральні води матимуть право заходити іноземні кораблі. Українська сторона пропонує чітко визначити морські кордони, російська відстоює спільне використання привабливих зон, оскільки, за прогнозами фахівців, саме в українському шельфі містяться основні запаси нафтогазових покладів. Істотну роль в цьому питанні відіграла Кримська автономія, яка як регіон суверенної України з особливим статусом відкрита для економічного партнерства з російськими регіонами. Наприклад, у 1999 році делегація уряду Москви і Голова Верховної Ради Криму Леонід Грач підписали протокол про наміри побудувати 4,5-кілометровий транспортний перехід між Керчу і Кубанню, який пройде через спірну Керченську протоку. Зокрема, тоді сторони домовилися про створення відкритого акціонерного товариства «Міст Росія-Україна», в якому контрольний пакет акцій (51%) належить Москві, а 24,5% Криму і Кубані. У разі реалізації цього проекту виникло б нове транспортне сполучення між Європою і Близьким Сходом. Проблемою була вартість проекту – близько 1 млрд. доларів США [116, с. 396].

Закінчення президентства Леоніда Кучми співпало зі становленням авторитарного режиму Володимира Путіна, який на початку 2000-х років перестав приховувати свої відверто імперіалістичні ідеї. А 2003 рік ознаменувався черговою політичною кризою у відносинах між Україною і Російською Федерацією. Суперечка виникла там, де її і слід було чекати: навколо питання лінії кордону в Керченській протоці та о. Тузла, в районі якого 29 вересня 2003 року росіяни почали будувати дамбу. Проект мав на меті приєднання до материкової частини Російської Федерації

українського острова Тузла. І простягтися дамба повинна була від берегів Таманського півострова до українського острова Тузла. Зрозуміло, що це будівництво спричинило кризу українсько-російських відносин. Владнати її вдалося тільки у листопаді, коли прем'єр-міністри обох країн досягли домовленості про припинення подальшого будівництва дамби [116].

Історія питання така: острів Тузла утворився тільки у 1925 році. І відбулося це внаслідок природного розмиття вузької коси, з'єднаної з Таманським півостровом. Останній же належав Кубанській області РФ. У 1941 році цей острів загальною площею близько 3 км² був переданий до складу Кримської Автономної Республіки. А у 1954 році Кримська Автономна республіка ввійшла до складу Української РСР. Згодом, уже після анексії Росією Криму, цьому крихітному острову Тузла судилося стати стратегічно важливим, оскільки від Росії він відділявся мілководним каналом, а від півострова Крим – глибоководним. За рахунок цього Україна фактично була одноосібним власником судохідного проходу через Керченську протоку [116].

Офіційним приводом початку будівництва дамби було оголошено захист від розмиття узбережжя Таманського півострова. Це свого роду раннє путінське та кремлівське «іхтамнет». Українська влада оперативно укомплектувала прикордонну заставу на острові, було передислоковано військових спецпризначенців та розпочато бойові навчання авіації та флоту. Як тільки російські будівельники розпочали роботи в українських територіальних водах, МЗС України направило МЗС Росії ноту протесту. Тодішній міністр закордонних справ України Костянтин Грищенко 6 жовтня відбув до Москви задля урегулювання цього конфлікту. Президент України Леонід Кучма для особистої участі у розв'язанні конфлікту перервав візит у Латинську Америку і прибув особисто на Тузлу. Що цікаво, активну участь у переговорах брав тодішній прем'єр України Віктор Янукович [150].

Будівництво цієї дамби було зупинено аж 23 жовтня за якихось 102 метри від сухопутного державного кордону України, після того як у Москві Леонід Кучма і Володимир Путін погодили основні положення «Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» і підписаного у грудні 2003 року. Ключовою вимогою кулуарних переговорів були гарантії України про недопуск

військових кораблів НАТО та союзників без згоди російської сторони. На початку грудня на Тузлі відкрилася нова українська прикордонна застава. І все ж і досі залишається невирішеним питання демаркації українсько-російського кордону в акваторії Керченської протоки. Не зважаючи на цей «тривожний дзвінок», і Кучма, і Янукович продовжували утверджувати концепцію розвитку та поглиблення стратегічного партнерства між Україною та Росією [72].

Значне місце в українсько-російських відносинах займає енергетична сфера і так звані «газові війни». Газове питання у відносинах між Росією і Україною виникло майже відразу після розпаду СРСР. Руйнування єдиного економічного простору колишнього СРСР породило економічну кризу у новостворених державах у всіх галузях, зокрема, в нафтогазовому секторі. Орієнтація української промисловості і комунального сектору на російський газ посилила залежність України від РФ. Географічне положення України визначило і зворотню залежність. Проходження через українську територію більшості експортних газопроводів і невизначені перспективи прокладки альтернативних українським газопроводів, дозволяли Києву відстоювати власні позиції. З іншого боку, Київ, за звинуваченнями Москви, несанкціоновано відбирав у власні ПГС газ, що йде на експорт [245].

Конфлікти, пов'язані з транспортуванням російського експортного газу по українських трубопроводах в 1990-ті роки продемонстрували, що ніякі політичні аргументи і домовленості, заяви і угоди не можуть зупинити Росію у її намаганнях використати енергоресурси як інструмент політичного тиску та дискредитації України. Використовуючи аргументування, що Україна ненадійний партнер для Європи, Кремлю було вкрай важливо прокласти альтернативні шляхи поставок енергоносіїв в країни ЄС, в обхід території України. Не зважаючи на іміджеві втрати України, газові конфлікти кінця 90-х початку 2000-х років важко назвати критичними для української сторони. Скоріше за все вони виглядали як практична апробація російської геополітичної стратегії тиску, яку ні Україна, ні Європа не розглядали у той час як серйозну загрозу. Згодом ці прорахунки дорого коштували як Європейському Союзу, так і українській стороні.

Підсумовуючи другий етап українсько-російських відносин під час президентства Леоніда Кучми, варто відзначити, що Україна проводила «багатовекторний» зовнішньополітичний курс, завдяки чому відносини між Україною і Росією залишалися на досить стабільному рівні, за винятком інциденту з о. Тузла. Більше того, згідно з «Великим договором» 1997 року, Україна і Росія проголошувалися стратегічними партнерами. У 2002 році Україна стала асоційованим членом ЄврАзЕС, а потім зробила кроки до входження в Єдиний економічний простір (ЄЕП). Відносно м'якому та інтенсивному розвитку українсько-російських відносин сприяло також і те, що ні Європейський Союз, ні НАТО на той час не розглядали можливості щодо реального поглиблення відносин з Україною [135].

Третій етап українсько-російських відносин можна умовно назвати періодом «двосторонньої холодної війни». З 2005 року значно зросла соціально-політична напруженість між обома державами, мали місце чи не найважчі в історії відносин енергетичні кризи. У цей період відбулося зближення України з ЄС та НАТО на тлі відновлення Росією статусу світового політичного гравця, який, що б не писали російські експерти, все ж було втрачено з розпадом СРСР.

У 2004 році в Україні відбулися чергові президентські вибори, на яких основна боротьба розгорнулася між двома кандидатами – Віктором Ющенком і Віктором Януковичем, який розглядався як «проросійський» кандидат, на відміну від «прозахідного» Ющенка. У своїх публічних виступах В. Янукович заявляв про необхідність інтеграції з Росією, про надання російській мові статусу другої державної, тим самим намагаючись завоювати симпатії виборців з південних і східних регіонів держави. Українсько-російські відносини загострилися після приходу до влади В. Ющенка в ході «Помаранчевої революції» 2004 року, яку російська політична еліта оцінила як антиконституційну і стимульовану Заходом [245].

Нова українська влада не була націлена на поглиблення інтеграції з Росією. Було взято курс на євроатлантичну інтеграцію України та поступовий вихід її з геополітичної орбіти РФ. Чи не вперше було озвучено звинувачення в бік Росії в

організації «Голодомору» 1929-1933 років, пройшла хвиля українізації, зі зворотними звинуваченнями РФ у поступовому витісненні російської мови з ужитку на території України [170].

Знову ж основними питаннями двосторонніх відносин після 2004 року стали: демаркація кордону, членство України в НАТО, проблема перебування Чорноморського флоту РФ в Севастополі, газові конфлікти. Для вирішення конкретних проблем в березні 2005 року була створена комісія «Путін - Ющенко» в рамках чотирьох комітетів: з питань оборони, зовнішньої політики, економічного та гуманітарного співробітництва [183].

Широкомасштабна міжнародна PR-кампанія та дипломатичні заходи, метою яких була демонстрація намірів Києва максимально зблизитися із НАТО та ЄС, розгортається політичним керівництвом України на цьому фоні. І все ж, в Україні не було шансу в цьому році ані підписати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, ані здобути План дій щодо набуття членства у НАТО (ПДЧ).

У 2006 і 2009 роках відбулися два гострих «газових» конфлікти, які привели спочатку до припинення Росією поставок газу в Україну, а в подальшому неможливістю України відновлювати транзит російського газу через свою територію до Європи. Російська сторона усіма комунікативними каналами наголошувала про «ненадійність» України як країни-транзитера і що у зв'язку з цим Росією було прийнято рішення реалізувати проекти з будівництва нових маршрутів поставок газу в Європу [40].

Значне погіршення українсько-російських взаємин почалося у 2008 році. Новий виток загострення українсько-російські відносини отримали з приводу російської агресії щодо Грузії та введення російських окупаційних військ до Абхазії, що була анексована за їхньої допомоги у Грузії, і блокади грузинського узбережжя кораблями Чорноморського флоту РФ. Українська сторона навіть висловилася, що не виключена можливість накладення заборони російським кораблям, що належать Чорноморському флоту, на повернення до Севастополя у разі, якщо вони брали участь у блокаді узбережжя Грузії. Попри все, російські кораблі безперешкодно

повернулися до місця своєї дислокації у Севастополі. І це стало ще одним свідченням існування розколу у «помаранчевій» коаліції.

У свою чергу, Україна проголосила нові пріоритети в енергетичній політиці, поставивши завдання знизити залежність від Росії в питаннях постачання газу шляхом пошуку альтернативних джерел. Більшість з цих планів так і залишилися лише деклараціями, не отримавши свого практичного втілення [45].

У вересні 2009 року экс-секретар Ради національної безпеки і оборони України В. Горбулін і доктор політичних наук О. Литвиненко оголосили про доцільність для України скликати міжнародну конференцію для підготовки договору про гарантії безпеки та напрацювання заміни Будапештського меморандуму. «До участі у цій конференції варто однозначно запросити всі держави-гаранти, а саме – США, Росію, Китай, Францію, Велику Британію, а також інші впливові держави, насамперед Німеччину», – зазначали фахівці [56]. На їхнє переконання, Меморандум потрібно перетворити у багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір. Проте, на практиці жодних трансформацій не відбулося, очевидно, через відсутність політичної волі у керівництва України, насамперед, президента України В. Ющенка [245].

У лютому 2010 року на президентських виборах в Україні перемогу здобув Віктор Янукович, який висунув нові зовнішньополітичні орієнтири: підвищення економічної віддачі від зовнішніх контактів при збереженні нейтрального статусу країни. Новий президент вважав, що для України стратегічною метою є вступ не в НАТО, а приєднання до ЄС.

У квітні 2010 року відбувся візит до Харкова президента Росії Дмитра Медведєва. В ході візиту лідери країн досягли угоди про продовження на 25 років терміну перебування ЧФ РФ в Криму і про постачання Україні російського газу на пільгових умовах. Після анексії Криму в 2014 році РФ в односторонньому порядку денонсувала Харківські угоди [120].

В середині 2010 року було прийнято новий Закон «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики». Закон зафіксував відмову України від курсу на вступ до НАТО, закріпивши позаблоковий статус держави. Незважаючи на проєвропейський курс

нового керівництва країни, в жовтні 2011 року глави урядів більшості країн СНД, включаючи Росію і Україну, підписали Договір про Зону вільної торгівлі [231].

Наприкінці 2012-початку 2013 рр. Росія докладала зусилля для залучення України в проєкт Митного союзу (МС), відзначаючи вигоди для економіки України від участі в цій організації. Перш за все, мова йшла про можливість закуповувати російські енергоносії за пільговими тарифами. Однак, Україна, підкреслюючи свій курс на євроінтеграцію, погодилася брати участь в Митному союзі лише як спостерігач, запропонувавши взаємодію в форматі «3 + 1». Росія, в свою чергу, заявила, що вважає подібний формат неприпустимим. У зв'язку з цим, Україна не отримала вибіркових преференцій у торгівлі з країнами Митного союзу [231].

Як зазначав экс-міністр економіки України В. Сулов, який вів переговори щодо співробітництва з Митним союзом, В.Янукович себе занадто переоцінив. Він вважав, що достатньо просто шантажувати Росію і Захід тим, що Україна може «піти до іншого», і вимагав подарунків по обидва боки [80].

У 2013 році Україна зробила крок у напрямку ЄС. Так, 18 вересня Кабінет Міністрів України схвалив проєкт Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [212].

Незважаючи на політику, спрямовану на підписання угоди про асоціацію з ЄС, в Україні тривали дискусії про переваги і недоліки даного кроку. В кінці листопада уряд України призупинив підготовку до укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що призвело до масових протестів як в Києві, так і регіонах України. Щоб закріпити курс України на непідписання угоди, Росія в грудні 2013 року оголосила про зниження для України ціни на газ і надання значної фінансової підтримки в 15 млрд.доларів США. За рахунок коштів Фонду національного добробуту Росією були викуплені українські євробонди на суму 3 млрд. доларів США [186, 192].

2.2. Дослідження основних чинників та системно-інституційних інструментів політико-безпекової дестабілізації в українсько-російських відносинах

Усвідомлюючи стратегічне значення України в геополітичній доктрині Російської Федерації, де основним є збереження критичного рівня політичної залежності нашої держави та керованості української зовнішньої політики, на першому плані постає завдання дослідити чинники та системні інструменти, які використовує російська сторона для безпекової дестабілізації в Україні. Особливо важливим це завдання стало після визначення чіткої орієнтації нашої держави на Захід та реальних кроків у напрямку європейської інтеграції, що призводять до значного руйнування геополітичного простору, в якому РФ ще донедавна зберігала монопольні позиції.

У контексті визначення та опрацювання тих чинників і умов, які безпосередньо дестабілізуюче впливають на безпекову ситуацію в Україні, важливим є, на наш погляд, чітко окреслити місце і роль концепції так званого «русского міра», нової військової доктрини РФ, активної етнокультурної експансії та інших чинників. Адже саме вони мають бути враховані при визначенні власних, національних українських орієнтирів внутрішньої та зовнішньополітичної діяльності, в розробці стратегій і тактик взаємодії з іншими державами та Російською Федерацією зокрема. Сукупність джерел небезпеки, разом із властивими їм видами дестабілізуючих чинників, формують цілий спектр загроз, що впливають на реальний стан особистості, суспільства і держави.

Так, одним із критичних і важливих чинників суспільно-політичної дестабілізації України з боку Росії є концепт всім відомого «русского міра». Він за своєю сутністю є неоімперіалістською геополітичною ідеологією – доктриною, яка має на меті теоретично обґрунтувати та практично реінкарнувати Росію як імперську супер-державу у кордонах далекого 1914 року.

Разом з тим, на практиці бачимо активне використання кремлівським керівництвом у своїй роботі методів і заходів з арсеналу спецслужб. Перш за все, мова йде про операції, що мають на меті формування надійного проросійського лобі в середовищі європейських політиків і громадських та неформальних лідерів, які так

чи інакше формують суспільну думку за допомогою підкупу, шантажу, вибудовування різного роду корупційних схем. В одному ряду з цим є і різноманітна, в першу чергу, фінансова допомога проросійським політичним силам в Європі. До прикладу, давно вже стали загальновідомими факти фінансування французької партії «Національний фронт» Росією. Окрім цього, у рамках гібридної агресії, російська сторона не гребує застосуванням технологій дискредитації державних структур країн, веде розвідувально-шпигунську діяльність, здійснює підтримку праворадикальних, націоналістичних, популістських рухів, задля продукування і підтримки у суспільствах країн ЄС антиамериканських, антинаатовських настроїв, веде активну «обробку» середовища «співвітчизників» тощо. Паралельно відбувається формування мережі лояльних до Росії політичних, громадських організацій, створення і підтримка проросійських ЗМІ в країнах Європи. Хоча при цьому використовується і «силова складова» гібридного впливу. В останні роки почастишали випадки так званого «воєнного тестування» оборонної системи НАТО: вчинення Збройними силами Росії провокацій у повітряному і морському просторі Європи. Про це йдеться у щорічному Звіті Генерального секретаря НАТО за 2015 рік. Там мовиться і наголошується на тому, що: «За останні кілька років суттєво зросла воєнна активність Російської Федерації поблизу кордонів НАТО, а також чітко продемонстрована готовність задіяти силу заради досягнення своїх політичних і оборонних цілей» [221]. Знаходимо у документі і дані, які свідчать, що впродовж 2013-2015 років російська активність на межі з європейським повітряним простором зросла на 70% порівняно з попереднім періодом. Так, до прикладу, у 2015 році літаки НАТО піднімалися у повітря понад 400 разів задля перехоплення російських літаків. Це суттєво перевершує аналогічну цифру 2014 року. Ще одним із вкрай небезпечних засобів із арсеналу гібридної війни, який активно використовує Росія, є втручання у виборчі процеси. Зокрема, Міністерство внутрішньої безпеки і Офіс директора національної розвідки США, посилаючись на дані американських спецслужб, виступили із спільною заявою зі звинуваченням російської сторони у здійсненні кібератак в ході виборчої кампанії в США [85].

На початковому етапі свого розвитку «руській мір» був основоположним ідеологічним підґрунтям до формування геополітичного утворення «Євразійського Союзу», тобто фактичної реставрації колишнього СРСР в нових умовах, найважливішою складовою якого мала бути лояльна і беззаперечно проросійська Україна. Однак трохи далі концепт перетворився у виправдання прямої воєнної агресії, у тому числі і щодо України, для «захисту російського і російськомовного населення» [245].

Можемо з великою долею вірогідності вважати, що концепція «руський мір» є насправді модернізованим сучасним варіантом традиційної російської великоімперської ідеї. А відповідно така ідея не можлива в своїй реалізації без України. Саме тому «руський мір» у будь-якому з його варіантів явно або приховано є ворожим до української національної ідеї і загалом до української державності як такої.

Сучасна Російська Федерація, попри псевдодемократичний і псевдоліберальний формат державного правління, за своєю сутністю є неоімперським державним утворенням на чолі з автократичним режимом, очолюваним В. Путіним [229].

Формально, тобто, де-юре, Російська Федерація є саме федерацією багатьох народів, які «добровільно» об'єдналися для спільної побудови державності у РФ. Насправді ж, тобто, де-факто, Росія є класичною державою тоталітарного типу, що всіляко намагається зберегти статус-кво квазі-імперії після розвалу Радянського Союзу. Тим самим знищуючи всі національно-визвольні рухи. Наприклад, дві російсько-чеченські війни – яскравий приклад придушення національно-визвольних рухів та державного етноциду. З цією ж метою Росія продовжує робити спроби та намагається повернути свій втрачений вплив на весь колишній пострадянський простір – російсько-грузинська війна 2008 року, українсько-російський конфлікт, що розпочався у 2014 р. тощо. Саме тому основоположним пріоритетом для внутрішньої й зовнішньої політики Москви є не «братерська» співдружність народів, а російський реваншизм і великоімперський шовінізм.

Один з провідних ідеологів неоімперіалізму та «руського міра», колишній переговорник з врегулювання «українського питання», помічник Президента Росії

Владислав Сурков сказав з цього приводу таке: «Є найромантичніша з важливих причин збереження національного суверенітету: росіяни вже 500 років, з часу Івана III, є державотворчим народом. Ми – нація, яка звикла до державності. І на відміну від наших багатьох друзів по Радянському Союзу, і багатьох інших країн ми завжди були носіями національної ідеї. Зрозуміло, що деякі країни, які оголошують своєю національною ідеєю вступ до Євросоюзу – дуже щасливі країни: їм багато думати не треба. У них все дуже просто. Москалі погані, вони в усьому винні, ми зараз побіжимо в Брюссель, і там все буде добре. Треба пам'ятати, що всі ці нації жодного дня у своїй історії не були суверенними, вони не мають досвіду державного існування. Тому цілком зрозуміло, що, коли в Москві не склалося або склалося не так, як хотілося, вони одразу ж, не замислюючись, біжать до іншого хазяїна. Це нормально. Були провінцією однієї країни, стануть провінцією іншої» [229, с. 43].

Вже давно ясно, що такий імперський ідеолог і практик має на увазі перш за все нашу державу – Україну, без якої російський новоімперський проект ніколи не буде реалізований в життєздатному вигляді. Оскільки лише завдячуючи приєднанню тодішньої козацької держави – Гетьманщини, московське царство – Московія стало Російською імперією. Завдяки інтелектуальному потенціалу і людському ресурсу, у тому числі й тодішньої УРСР, СРСР був на стороні переможців у Другій світовій війні і згодом став наддержавою й реальним суперником США. Таким чином, без України РФ вже майже 30 років перебуває у статусі регіонального лідера, але аж ніяк, попри всі «титанічні зусилля» Кремля, не може вийти на вищий рівень. Зрештою, це і стало однією з причин сучасної українсько-російської інформаційної війни та військової агресії, а саме – прагнення повернути Київ в геополітичну орбіту Москви, остаточне знищення самостійної української державності, цілковита асиміляція українців. Одним із активних дієвих елементів реалізації цього геополітичного концепту і мав стати так званий «русский мір» як необхідне обґрунтування та виправдання кремлівської неоімперської політики.

Ще один російський пропагандист, ідеолог концепту євразійства Олександр Дугін зазначає, що ця велика істинна концепція «русского міра» була спущеною всевишнім у колі прибічників святителя Геннадія Новгородського й

преподобного Йосифа Волоцького і таким чином стала зароджуватися ідея «богообраності Русі», остаточно оформлена псковським монахом Філофеєм. Нагадаємо принагідно, що ще у середині ХХ ст. О. Оглоблін, викриваючи облудливі ідеологеми Кремля, був переконаний, що теорія Третього Риму – російського, московського Риму, була не тільки витвором традиційної московської політики, дороговказом для її експансіоністських прагнень й офіційною доктриною Московської держави та церкви, вона також глибоко ввійшла в духовну сутність російського народу та стала його вірою у месіанське призначення Росії, духом, який і надалі творив її історію [222].

У свою чергу, науковці Національного інституту стратегічних досліджень наголошують, що саме у концепції, поданій старцем Філофеєм «Москва – Третій Рим» та сформульованій у його посланнях ще у 1523–1524 роках, знайшли відображення думки про унікальну всесвітньо-історичну місію Російської держави. Таким чином, можемо стверджувати, що ідеологія, яка на них базується, сягає корінням XV-XVI ст. Але якщо звернутися до подій того часу, розуміємо, що це був період гострої конкуренції за верховенство між російським православ'ям та католицизмом. Саме цим була обумовлена консолідація російської церкви та держави. А, отже, задля зміцнення позицій, Російська держава, як хранитель російського православ'я була проголошена разом з ним наступниками Рима. [189]. Вони мали величезний вплив на факт становлення державності й влади у Московії; навіть у сучасній Росії ця ідеологема стала як ніколи популярною, оскільки ідеї старця Філофея через посередництво сучасних російських державних і церковних діячів та політиків впливають на суспільне, церковне і політичне життя РФ та її сусідів [222].

Ліквідація Радянського Союзу наприкінці ХХ століття стала шансом та надала реальну можливість колишнім союзним республікам позбутися тоталітарного режиму і важкого спадку СРСР та стати на шлях демократичного розвитку. У свою чергу керівництво РФ спочатку намагалося хоча би формально демократизувати країну, але з часом відмовилося від цих задумів і розпочало активно відновлювати та широко культивувати неоімперський дискурс. Головним його провідником та апологетом цих ідеологічних зрушень на початку ХХІ століття став сам президент

Росії Володимир Путін. Цей процес особливо пришвидшився після Помаранчевої революції 2004 року та перемоги Віктора Ющенка у 2005 році. Зрозумівши, що Україна може стати певним зразком і дороговказом для Росії та для інших пострадянських республік на шляху демократизації, вестернізації й лібералізації, В. Путін ініціював процес розробки та формування нової ідеології, котра б допомогла відновити новітню модернізовану Російську імперію. Зрештою, саме концепт «русского міра» й мав стати такою ідеологічною доктриною чи її важливою складовою [156].

Протягом усього 2006 року у РФ тривала активна дискусія, присвячена проблемам її стратегічного розвитку. У ній взяли участь практично усі більш-менш відомі політики та експерти. Однак для нас велику увагу до себе привернула полеміка між першим заступником глави російського уряду Дмитром Медведевим і помічником президента Росії Владиславом Сурковим.

Варто зауважити, що ми погоджуємося з думкою, що до широкого громадсько-політичного дискурсу Росії термін «русский мір» ввів президент РФ В. Путін, який, зокрема, наприкінці 2006-початку 2007 рр., у своїх публічних виступах завжди апелював до почуттів співвітчизників, які на той час проживали за кордоном, у контексті їх єдності: не тільки культурної та мовної, а й цивілізаційної. Так, 24 жовтня 2006 року у своєму вітальному слові до учасників Всесвітнього конгресу співвітчизників Путін чітко сказав, що «цей день, безперечно, об'єднує не тільки багатонаціональний народ Росії, а й мільйони наших співвітчизників за кордоном, об'єднує весь так званий «русский мір». Ми справді єдині, і жодні кордони та перепони не завадять цій нашій єдності. У нас є тільки одна спільна мета – зробити цю єдність ще міцнішою» [3].

Вже трохи згодом, у червні 2007 року, відповідно до указу В. Путіна, було створено недержавний центр підтримки та популяризації російської мови та культури «Русский мир». Співзасновниками Фонду стали Міністерство закордонних справ та Міністерство освіти і науки РФ, а ключові його завдання були викладені дуже чітко й амбітно: «Русский мір» – це не тільки росіяни, не тільки наші співвітчизники в країнах ближнього і далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки.

Це ще й іноземні громадяни, які говорять російською мовою, які вивчають або викладають її, всі ті, хто щиро цікавиться Росією, кого хвилює її майбутнє» [229].

Також у засадничих документах цього фонду зафіксовано, що всі пласти «російського світу» – поліетнічного, багатоконфесійного, соціально й ідеологічно неоднорідного, мультикультурного, географічно сегментованого – об'єднуються через усвідомлення причетності до Росії. Формуючи ідеологічні засади концепту «русского міра» як глобально-цивілізаційного проекту, путінські ідеологи створюють нову ідентичність та можливості ефективної співпраці з рештою світу і додаткові імпульси власного якісного розвитку. Усі названі вище ознаки характерні як для росіян, що проживають в країні, так і для решти росіян у світовій діаспорі. Для прихильників «русского міра» терміни «общинності», «соборності», «колективізму», їхнє історичне побутування ґрунтувалися на певній соціальній практиці. На їхню думку, практика останніх десятиліть показує, що одна з проблем сьогоденної Росії – роз'єднаність суспільства, роз'єднання етнічних росіян, розкиданих по пострадянських теренах [229].

Отже, сфери впливу концепту-ідеологеми «русского міра» розповсюджуються не лише на РФ і пострадянський простір, а й на весь світ, де мешкають етнічні росіяни й так звані «російськомовні». Під прикриттям культурницького проекту Російська Федерація розпочала активне пропагування свого геополітичного, політичного, економічного і культурного впливу. А разом з обранням патріархом Російської православної церкви (РПЦ) Кіріла Гундяєва ідеї «русского міра» чітко набули вже так званого «сакралізованого» звучання. Так, у програмному виступі глави РПЦ на Третій Асамблеї «Русский мір» 3 листопада 2009 року, зокрема було недвозначно оголошено, що «ядром» російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусія. Ця ідея була озвучена і святим преподобним Лаврентієм Чернігівським. А згодом значного поширення набула його відома фраза: «Росія, Україна, Білорусь – це і є священна Русь». І саме таке розуміння «Русского міра» закладено в сучасній самоназві нашої Церкви. Церква називається Російською не за етнічною ознакою. Така назва вказує на те, що Російська православна церква виконує свою священну пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї

власної національної ідентичності або принаймні як її істотну і невід'ємну частину» [32].

Під час того самого виступу в листопаді 2009 року патріарх РПЦ окреслив не лише пріоритети так званого «русского міра», а і його базові елементи, так би мовити «опори» – це православ'я, російська мова і культура, а також спільні погляди на суспільний розвиток і, так звана, історична пам'ять [32].

Саме ці основні напрямки – православ'я, мова, культура й історичне минуле – стали направляючими та пріоритетними у повномасштабному наступі ідеології «русского міра» на Україну й українство зокрема. Реалізація її ключових завдань планувалася як на близьку, так і на далеку перспективу, оскільки Володимир Путін сподівався на кероване президентство Віктора Януковича. Проте Революція Гідності та протестний рух перекреслили всі плани Москви. А відтак, Російська Федерація і сам В. Путін змушені були застосувати, окрім традиційної «м'якої сили» «русского міра», ще й звичну для тоталітарних режимів «жорстку силу» – захопивши та анексувавши Кримський півострів та розпаливши криваву війну на Донбасі. Так, у лютому 2014 року розпочалася неоголошена гібридна російсько-українська війна.

Отже, щоб зрозуміти всю небезпеку концепту «Русскій мір» для української національної ідентичності, коротко означимо його базові елементи.

По-перше, це – Російська Православна Церква. Якщо церкви у найближчих наших сусідів – Польщі, Румунії, Угорщині, Словаччині, Молдові, трохи у Білорусі та загалом у Росії – є виразником і свого роду гарантом ідентичності, унітарності, зрештою, державності та суверенності, то в Україні цього немає, бо Україна, по факту, довгий час так і залишалася залежною від своєї сусідки у питаннях церкви. Так, Українська Православна Церква (московського патріархату – УПЦ МП) є структурною і підлеглою частиною РПЦ, фактично, одним із її підрозділів. По суті, прокремлівською державною інституцією, що через релігію втілює ідеологію так званого «русского міра». Отже, формально українська, а фактично проросійська УПЦ МП залишається агентом Російської Федерації та буде здійснювати свій ідеологічний вплив.

По-друге, це – інформаційна агресія та безпека. Коли збройне протистояння скоротилося до мінімуму й локалізувалося на рівні обстрілів і перестрілок на лінії зіткнення, то головним полем битви залишився інформаційний простір. Саме практично усі можливі засоби масової інформації - телебачення, інтернет, газети, часописи, радіо тощо – стали реальною і дієвою зброєю у цій гібридній війні. Відновлення новітньої Російської імперії, повернення пострадянських республік в орбіту прямого впливу Москви є нагальним завданням Кремля. Водночас вирішення такого роду завдань робиться не «традиційними» засобами впливу, як то військовими чи дипломатичними зусиллями, а з використанням новітніх інформаційних технологій, які звичайних пересічних людей перетворюють на зомбованих істот зі спотвореною національною та суспільною ідентичністю. Головним інструментом у цих загарбницьких планах стала агресивна інформаційна пропаганда РФ.

Інформаційна агресія сусідів здійснювалася на всій території України, але вона виявилася дієвою лише в найбільш зрусифікованих регіонах – у Криму та на сході України, де неоімперська доктрина «руського міра» закорінилася найбільше. Політичний тиск та економічні санкції Заходу обмежують застосування РФ прямої воєнної агресії проти України. Тому інформаційна складова має всі реальні шанси стати головним чинником у протистоянні України та Кремля.

По-третьє, це – російська мова і культура. Цілком слушною є думка, що важливим моментом діяльності Кремля у рамках реалізації концепту «руського міра» є зміцнення позицій і розширення ареалу побутування російської мови, а особлива увага до питань функціонування російської мови зумовлена також тим, що остання є одним із наріжних каменів цієї пропагандивної ідеологеми, об'єднавчим чинником міжнародної спільноти громадян різних країн, пов'язаних із Росією.

По-четверте, це – російська наука та освіта. Як виявляється одним із пріоритетних напрямів експансії «руського міра» в Україні є дуже потужна популяризація та значне зміцнення позицій російської освіти і наукового дискурсу та використання їх у неоімперському наративі. Зокрема, добре відомий Дмитро Табачник, який у 2002-2007 роках був на посаді віце-прем'єр-міністра України, а в

2010-2014 роках – міністром освіти і науки України, весь цей час активно впроваджував в Україні ідеологію і ключові принципи «русского міра» [32].

Тож, як не парадоксально це звучить, саме экс-міністр освіти і науки України Д. Табачник відіграв важливу роль у просуванні ідей «русского міра» та зміцненні позицій російської мови. І що важливо: він абсолютно не приховував цього. Більше того, в одному з інтерв'ю російській радіостанції «Эхо Москвы», він відверто розповідав про те, як йому вдалося домогтися друкування шкільних підручників російською мовою за кошти з державного бюджету України; про свою роль у розширенні обсягів вивчення російської літератури в українських школах; подавав як власну заслугу повернення в Україні до практики проведення всеукраїнських шкільних олімпіад з російської мови та літератури та «смакував» факти своєї боротьби з «опором націоналістів» у системі освіти. Проросійська діяльність Д. Табачника протягом цих років, зрештою, призвела до значного посилення позицій концепту «русского міра» в Україні [226].

Наголосимо, що саме регіони України, де ідеї «русского міра» набули найбільшого поширення (Крим, Донбас), стали жертвами російської збройної агресії. А в тих регіонах України, де ця ідеологія не посіла панівних позицій в освіті, науці і культурі, було збережено національну українську ідентичність, а відтак і державність. Таким чином, вже досить довгий час Російська Федерація активно впроваджувала в духовний, інформаційний, мовний, культурний, освітній та науковий простір України ідеї та принципи «русского міра», що, зрештою, призвело до ослаблення Української держави, української нації та української ідентичності [32].

Враховуючи усі ці названі вище чинники, можна чітко окреслити фактично злочинну роль і місію концепту «русского міра» у перебігу російсько-українського конфлікту. Із втечею до Росії Віктора Януковича і перемогою першого етапу Революції гідності В. Путін зрозумів, що Україна остаточно покидає зону його впливу, і розпочинає щодо неї неоголошену гібридну війну. Однак, усім зрозуміло, що це не пересічний збройний конфлікт між сусідніми державами за володіння спірними територіями, якими були більшість війн в історії людства, а новітня цивілізаційна війна [189].

Тут важливо згадати влучні і дуже точні тези відомих дослідників міжнародних відносин та їхні бачення безпекової складової. Так, М. Пірен наголошував на тому, що «історичний досвід багатьох країн підтверджує незаперечний факт про те, що внутрішня руйнація держав завжди починається з деформації національної самосвідомості її громадян, поширення індиферентності, байдужості як антиподи патріотизму, громадянськості її людей. Ці явища, на жаль, постійно декларувала Московська Церква в Україні, насаджуючи ідеї «руського міра», що й привело на даний час у Донецькому регіоні до появи «нових республік», сепаратизму, тероризму та страждань «простих смертних» громадян. Ідеї розбрату насаджувалися московськими засобами масової інформації як складові імперської ідеології «руського міра»» [158, с. 177].

У свою чергу Я. Потапенко з цього приводу наголошує: «Саме просування й популяризація ідеології «русского міра» підготувало поживний ґрунт для Путінської ідеї «Новоросії», спроба реалізації якої вже коштувала народам України та Росії тисяч життів, скалічених доль, зруйнованих психік, призвела до розбурхування потоків ненависті з обох боків. Наслідки цієї ненависті ми, очевидно, відчуватимемо десятиліття, як і наші північні сусіди» [164, с.296].

Відомий вітчизняний вчений і політик, колишній очільник НРБО В. Горбулін зокрема акцентує увагу на тому, що «концепцію «Русского міра», яка де-факто перетворилася на відверто нацистську й шовіністичну, слід заборонити на міжнародному рівні – так само, як свого часу заборонили нацистську. І для людей (або держав), котрі її просувають, мають бути такі самі правові наслідки, як і для послідовників нацистської ідеології. Адже насправді, говорячи про практичне вираження концепції «Русского міра», ми, без перебільшення, стикаємося зі справжнім консервативним рухом у православ'ї» [2].

А на думку П. Павленка, анексія Криму, утворення так званих «ДНР» і «ЛНР» є продуктами кремлівської пропаганди 2014 року. До їх реалізації Росія готувалася щонайменше 10 років і доволі ґрунтовно. Принаймні ще з 2004-2005 років відстежується пошквалена увага російських ЗМІ, періодичних видань РПЦ і УПЦ Московського патріархату до України, зокрема, мусуються думки про утворення

якоїсь «Новоросії» і навіть «Донецької Народної Республіки», обговорюються теми, з одного боку, про можливу громадянську війну в Україні, а з другого – про війну між Росією та Україною [145].

Зрештою, ці амбітні імперські плани прорвалися назовні і втілилися в життя у 2014-2016 роках у часи російсько-української війни, зауважує О. Єремєєв. Прикметно, що російська церква в Україні жодного разу не визнала агресії РФ як збройний напад іноземної держави. Непоодинокими є випадки визнання або підтримки окремими священнослужителями російської анексії Криму та агресії на Донбасі, як на окупованих територіях, так і на решті теренів України. Представники московської церкви в Україні відмовилися вшановувати пам'ять загиблих українських воїнів на Сході у Верховній Раді у травні 2015 року [83].

Отже, після перемоги першого етапу Революції Гідності найвище керівництво РФ зрозуміло, що Українська Держава остаточно обирає проєвропейський шлях розвитку, тому й розпочало т.зв. «гібридну війну», яка поєднує в собі військові, політичні, дипломатичні, економічні, інформаційні, ідеологічні, релігійні та інші чинники.

У цій неоголошеній де-юре, проте такій руйнівній і кровопролитній російсько-українській війні де-факто, ідеологічна доктрина (концепт, конструкт, концепція, ідеологема тощо) «русского міра» відіграє і буде надалі відігравати величезну роль, оскільки вона спрямована на руйнування національної самосвідомості українців, зомбування та перетворення їх у «щирих» прихильників відновлення російської наддержави (імперського типу) загалом та ліквідації Української держави й української політичної нації зокрема.

Таким чином, проаналізувавши засадничу сутність ідеологічного концепту «Рускій мір» як важливого чинника агресії Російської Федерації супроти України й українців, ми прийшли до таких висновків:

- по-перше, в усіх діях путінської політики простежується історична спадкоємність Російської та Радянської імперій. Хоча формально нинішня Росія є федерацією багатьох народів, реально це – держава неоімперського типу, яка не лише намагається зберегти статус-кво після розвалу СРСР,

знищуючи національно-визвольні рухи, той же чеченський, а й робить активні спроби повернути свій геополітичний вплив як на колишні СРСР, так і на країни Центрально-Східної Європи, Заходу загалом та США;

- по-друге, головними етапами зародження, становлення і розвитку концепту «русского міра» були такі ідеології (ідеологічні доктрини): «Москва – Третий Рим», «Самодержавие, православие, народность», «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!». Безпосереднє зародження ж концепту «Русский мір» відбувалося на зламі ХХ – ХХІ ст., становлення – у 2000-х роках, розвиток – від 2007 р. і триває до сьогодні;
- по-третє, базовими елементами так званого «русского міра» є передусім російська націоімперська ідеологія, російська мова, культура, освіта, наука, сучасні інформаційні технології, Російська православна церква тощо;
- по-четверте, підступна роль поширення концепту «русского міра» виявилася під час злочинної підготовки та перебігу російсько-української війни, адже саме ті регіони України, де ця світоглядна отрута (термін П. Гай-Нижника) набула найбільшого розповсюдження і популярності серед антиукраїнськи налаштованого місцевого населення, згодом стали чи легкою здобиччю агресора, наприклад, тимчасово анексований АР Крим, чи ареною кровопролитного протистояння – Донбас [32].

Підсумовуючи питання щодо проекту «русского міра», можна стверджувати, що це симбіоз певних інституційних структур та комплексу культурологічних і політико-ідеологічних установок під виглядом політики «м'якої сили», що активно апробується керівництвом РФ у контексті реалізації геополітичних інтенцій Російської Федерації. Більше того, ця ідея активно мусується, коли йдеться про пошук відповіді на питання щодо перспектив її розвитку у контексті внутрішньої консолідації суспільства. А співвідносно до України, політтехнологія «русского міра» активно експлуатується як генератор сепаратистських настроїв та є ідейною основою діяльності екстремістських угруповань на Сході та Півдні України.

На підтримку ідеології «русского міра» діє етнокультурний чинник. І саме російська етнокультурна політика, по причині своєї цілковитої інтегрованості в

загальну шовіністичну стратегію повної ліквідації чи максимального обмеження української державності, є важливим чинником реалізації завдання політичної дестабілізації в Україні. І що важливо: культурно-розважальна індустрія, як то шоубізнес, кінематограф, псевдо неополітичні та «культурні» програми телебачення і радіомовлення, Інтернет, активно використовується нарівні із засобами масової інформації для ведення російської пропаганди.

А прорахунки у вітчизняній етнонаціональній політиці, яка впродовж усіх років незалежності була невиразною і невідповідною до актуальних загроз та проявів дезінтеграційних процесів, експерти вважають чи не найважливішою передумовою та однією з причин анексії Криму і нинішньої війни на Сході України. Відповідно, навіть гібридна війна з боку Російської Федерації проти України вже не сприймається як несподівана і непрогнозована [189].

Таким чином, досягнення етнополітичної стабільності є необхідною умовою для забезпечення етнополітичної безпеки держави. І це природньо, оскільки нестабільність та розбалансованість будь-якої соціально-політичної системи, в тому числі, і етнополітичної, суттєво ускладнює або й взагалі унеможлиблює досягнення стану її захищеності. Свідченням цього є політичні події 2014 року в Україні. Масштабний конфлікт між владою та протестувальниками та значний рівень дестабілізації суспільно-політичної ситуації в країні були наслідком невдалих спроб придушення та контролю протестного руху з боку держави. А прийняття антидемократичних законодавчих норм, що унеможлилювали реалізацію громадянами України своїх, гарантованих Конституцією, демократичних свобод, стало тільки каталізатором цих процесів.

Варто зазначити, що і раніше фіксувалися факти порушення суверенітету України в етнополітичній сфері численними національними меншинами сусідніх держав. А регіональна етнонаціональна політика у регіонах проживання цих національних меншин в Україні відрізнялася від загальнонаціональної. Традиційно це стосувалося таких етнополітично нестабільних регіонів України, як АР Крим, де домінувала російська національна меншина (58,5%), Чернівецької та Закарпатської областей з домінуванням румунської (12,5%) та угорської меншини (12,1%)

відповідно. Більше того, Румунія та Росія для представників своїх національних меншин в Україні тривалий час практикували спрощену процедуру надання громадянства [189].

І саме на підживлення дезінтеграційних тенденцій та сепаратистських настроїв більшою мірою, ніж на підтримку етнокультурного середовища, скеровувалася інформаційна, організаційна і, що найважливіше, фінансова підтримка цих національних меншин.

Так, неодноразово виступали з вимогою приєднання Криму до Росії місцеві представники російської національної меншини та їхні організації в АР Крим. Довгий час в Україні недооцінювали серйозність цієї проблеми, оскільки навіть не уявляли справжніх масштабів проблеми, зокрема того, що стосується подвійного громадянства, забороненого українським законодавством. І тільки анексія Криму, яка мала місце згодом, показала справжню мету такої етнополітичної діяльності Російської Федерації. Фактично, під виглядом захисту етнокультурних прав національних меншин, проводилася дестабілізація етнополітичної ситуації в регіоні та дезінтеграція України як держави.

Дезінтеграція найчастіше призводить до нівелювання контактів, послаблення взаємозв'язку та взаємодії між складовими системи – політичної нації, суспільства, держави, міждержавного утворення, а також занепаду активності спільних координаційних інститутів [116]. А це неминуче погіршує становище складових колишньої цілісної етнополітичної системи. Така ситуація спостерігалася після розпаду Радянського Союзу, коли союзні республіки ще тривалий час не могли сформувати цілісної системи господарства й управління, що позначилося на рівні життя населення. Невдоволення та ностальгія за Радянським Союзом превалювала у настроях населення колишніх республік.

В Україні ці показники залишалися високими навіть через 20 років після дезінтеграції СРСР. Приміром, згідно з опитуванням Інституту соціології НАН України у квітні 2010 року 63,4% респондентів в Україні схвалювали відтворення союзу України, Росії й Білорусі, 26,6% – були проти. За даними соціологічної групи «Рейтинг», 46% українців шкодували за СРСР, 36% – ні. Опитування 2014 року

показало, що жалкують з приводу розпаду СРСР лише 33% респондентів, а 49% – ні. Відтак, з 2010 року кількість тих, хто відчував ностальгію за СРСР, зменшилася майже у півтора рази. Соціологи ці показники прокоментували не позитивними зрушеннями в Україні, а демографічними змінами, оскільки прихильниками СРСР є переважно люди похилого віку [11].

РФ під час анексії Кримського півострова якраз і використала ці ностальгійні настрої за Радянським Союзом. Можливість возз'єднання Криму з Росією спочатку сприймалася місцевим населенням як перспектива відновлення радянського рівня життя. Саме ці сподівання і дозволили реалізувати сценарій практично безкровної окупації півострова з послідуєчим приєднанням його до РФ шляхом порушення територіальної цілісності України, введення військ та проведення нелегітимного референдуму.

Згодом події 2014 року в Україні серед дослідників дістали назву гібридної війни. Бо саме цей тип протистояння передбачає поєднання принципово різних типів і способів ведення війни. Ф. Хоффман у своєму дослідженні «Конфлікт у XXI столітті. Повстання гібридних воєн», даючи визначення терміну «гібридна війна», тлумачить його як використання ворогом дозволеної зброї нарівні з тероризмом, сепаратизмом, партизанською війною, злочинною поведінкою та пропагандою тощо. Словом у цій війні не прийнято гребувати жодними засобами задля досягнення поставлених політичних цілей [253]. Особливістю її ведення є той факт, що регулярні війська супротивника не перетинають кордони незалежної держави. А це ускладнює своєчасну і адекватну реакцію на дії агресора. Натомість має місце «прихована анексія». На місцях, за домовленістю і під керівництвом держави-агресора, відбувається залучення бойовиків та етнічних груп. Але формально країна-агресор заперечує свою участь у дестабілізації етнополітичної ситуації.

Саме в Україні бачимо застосування всіх новітніх механізмів етнополітичної дезінтеграції незалежної держави. А кінцевою метою дезінтеграції як України, так і інших держав пострадянського простору, є їхнє економічне послаблення та блокування євроінтеграційних перспектив.

Етнополітичний конфлікт на Сході України або ж, як прийнято останнім часом його називати, «гібридна війна», є наслідком значного штучного перебільшення регіональних етнокультурних відмінностей та заохочення загострення в межах регіональної етнонаціональної політики замість реалізації загальнонаціональної політики консолідації. Адже зважена і, разом з тим, гнучка етнонаціональна політика держави покликана запобігати етнополітичним конфліктам. Та саме регіональні відмінності впродовж усіх років незалежності перешкоджали виробленню та реалізації єдиної, злагодженої, ефективної та релевантної викликам загальнонаціональної етнополітики в Україні. Впродовж тривалого часу політичним елітам України не вдавалося знайти оптимальне співвідношення загальнонаціональних та регіональних інтересів у межах державної етнополітики [11].

Натомість, державна етнонаціональна політика України була консервативною, і все ж, завдяки відсутності очевидних етнічних конфліктних ситуацій, вважалася ефективною. Саме з огляду на дестабілізаційний потенціал гібридної війни, розв'язаної Росією, сьогодні, задля збереження територіальної цілісності, кардинального перегляду потребують засади етнонаціональної політики та політики національної безпеки України.

Важливим системно-інституційним інструментом дестабілізації безпекової ситуації в Україні, особливо в контексті анексії Криму та агресії Росії на Сході України, є нова військова доктрина Російської Федерації

Провідні держави світу сьогодні суттєво активізували діяльність зі створення й удосконалення нелетальних систем ураження супротивника, в основі яких – використання спеціальних сил і засобів інформаційно-психологічного впливу. Створюється й послідовно нарощується технологічний і інтелектуальний потенціал застосування подібної зброї у різноманітних її модифікаціях. Зазвичай, основою впровадження нових видів протистояння є прийняття військової доктрини з відповідними орієнтаційними змінами пріоритетів [107].

26 грудня 2014 року президент Росії Володимир Путін підписав новий варіант військової доктрини країни. Перелік характерних рис і особливостей сучасних

військових конфліктів в новій редакції Воєнної Доктрини РФ в повній мірі відображає специфіку військового конфлікту на території Сходу України. Він включає «створення на територіях протиборчих сторін постійно діючої зони військових дій, участь у військових діях іррегулярних збройних формувань і приватних військових компаній, застосування непрямих і асиметричних способів дій, використання яких фінансуються, і керованих ззовні політичних сил, громадських рухів». На наш погляд, відображення у Воєнній доктрині РФ цих особливостей, які раніше комплексно не спостерігалися у військових конфліктах в інших частинах світу, може свідчити про те, що РФ закладає в Доктрину нову концепцію ведення війни, яку активно розробляє і апробує в Україні.

Насамперед, важливо зрозуміти нові трактування понять війни та інформаційних протистоянь. На фоні стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, у світовій практиці міждержавних відносин відбувається послідовна трансформація війни або збройного протистояння класичного типу у війни змішаного типу. Поступово відходить у минуле образ війни як збройного протиборства із чисельними людськими жертвами. Натомість отримуємо образи іншої «війни» – інформаційної [136, 108].

Ще до аналізу військової доктрини РФ можна сміливо зауважити, що даний документ повинен був стати логічним завершенням політичного курсу Росії 2014 року, який різко змінив вже звичні міжнародні процеси, і в цьому світлі багатьом досвідченим експертам не було зрозуміло, яким є новий військовий курс В. Путіна.

Однак, вже до кінця року багато позицій майбутнього документа почали набувати виразних контурів, остаточно ж всі питання зняла безпосередня публікація затвердженого варіанту нової військової доктрини, яка складається з 58 пунктів (у редакції від 2010 року був 51 пункт), багато з яких включають ряд підпунктів [36, 37].

Ще варто відзначити, що в XXI столітті російська військова доктрина переглядалася у 2000 та 2010 роках. Під час контент-аналізу документу, легко виявляється ряд змін. У новій військовій доктрині можна умовно виділити три напрямки – військовий, внутрішньополітичний та зовнішньополітичний.

Основна зміна у зовнішньополітичному аспекті – повернення до таких понять як «моделі розвитку», тобто – до практики ідеологічного протистояння. У доктрині версії 2000 року ці формулювання були розмиті, і, навпаки, стверджувалося, що сучасний світ відходить від практики ідеологічних конфронтацій. У діючому документі питання глобального протистояння сил знову є актуальними, тобто є цілком реальний геополітичний супротивник. Зокрема, це стає зрозуміло з тверджень про те, що НАТО збільшує свою військову присутність у світі і «нарощує силовий потенціал». Іншими словами, замість обережних формулювань про посилення присутності Північноатлантичного альянсу в Європі, які мали місце в доктрині 2010 року, плацдарм сучасного геополітичного протистояння позначений конкретно. НАТО детерміновано основним зовнішньополітичним опонентом Росії. Це прямо підтверджують тези з розділу 12 «Основні військові загрози»: «Нарощування силового потенціалу Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і відповідно наділення її глобальними функціями, реалізованими в порушення норм міжнародного права, наближення військової інфраструктури країн-членів НАТО до кордонів Російської Федерації, в тому числі шляхом подальшого розширення блоку ... Розгортання (нарощування) військових контингентів іноземних держав (груп держав) на територіях держав, суміжних з Російською Федерацією та її союзниками, а також у прилеглих акваторіях, у тому числі для політичного і військового тиску на Російську Федерацію». Крім цього, в даному розділі присутній досить актуальний в теперішніх умовах підпункт «д», в якому йдеться: «територіальні претензії до Російської Федерації і її союзників, втручання в їхні внутрішні справи». Необхідність наявності цього пункту обумовлена, в першу чергу, включенням до складу РФ нових територій – Криму і Севастополя. Іншими словами, відповідно до цього пункту, будь-які спроби переглянути питання входження цих територій до складу РФ і претензії на ці території з боку тих чи інших держав будуть вважатися актами агресії [37].

Є у новій військовій доктрині РФ й пункт, що стосується неприпустимості встановлення в суміжних Росії країнах ворожих режимів. При цьому, тут формулювання досить двозначне, і не виключає, по суті, навіть можливостей прямої участі Росії у вирішенні ситуацій, здатних, де-факто, завдати шкоди її

зовнішньополітичним інтересам. Йдеться, зокрема, і про режими, встановлені шляхом військового перевороту. Сьогодні цілком зрозуміло, що мається на увазі: Крим та Схід України – яскравий приклад цього пункту в дії.

Однак, слід пам'ятати, що будь-яка кампанія, чи то військового, чи цивільного характеру, починається з підготовки інформаційно-ідеологічного підґрунтя. Саме тому, велику увагу в новій військовій доктрині Російської Федерації приділено медіа та їхній ролі в сучасних війнах. Якщо коротко, то саме медіа, згідно з новою доктриною, є чи не найважливішою зброєю війни на сучасному етапі розвитку людства.

Керуючись положеннями Воєнної доктрини РФ, в класичному вигляді головна загроза інформаційній безпеці України – це загроза впливу Росії на інформаційну інфраструктуру, інформаційні ресурси, на свідомість цільової аудиторії українського суспільства та підсвідомість особистості, з метою нав'язати бажану систему інтересів, поглядів, цінностей та рішень у життєво важливих сферах суспільної й державної діяльності. Результатом цього стає можливість керувати поведінкою мас, що веде до внутрішньодержавної дестабілізації.

Повертаючись до аналізу військової доктрини РФ, у зв'язку з посиленням ролі медіа, окремо обумовлюється і можливість впливати на внутрішньополітичну ситуацію не лише за кордоном, а й на території самої Росії. У цьому контексті ЗМІ можуть стати латентною зброєю зовнішньої експансії потенційного супротивника, і в цьому зв'язку Україні потрібно приділяти значну увагу суверенному інформаційному простору.

Детально про інформаційні загрози сказано в підпункті «в» розділу 13: «діяльність з інформаційного впливу на населення, в першу чергу на молодих громадян держави, що має на меті підірвати історичних, духовних і патріотичних традицій в галузі захисту Вітчизни» [37]. Іншими словами це означає запровадження жорсткої цензури в додаток до внутрішньої пропаганди. Важливо відзначити, що ні в доктрині 2000 року, ні в її редакції 2010 немає подібних пунктів. Немає там і такої підвищеної уваги до внутрішньополітичної ситуації взагалі. Резюмуючи, робимо висновок, що доктрини 2000 і 2010 років не надають інформаційному впливу на

населення настільки високого рівня загрози, як це передбачено у поточній військовій доктрині. Відповідно і вплив на населення зовнішніх противників стає одним із ключових способів маніпуляції. В цьому положенні криється основний виклик та загроза інформаційній безпеці України.

Сучасний військовий конфлікт, згідно з новою доктриною, є не чим іншим, як комплексним застосуванням, нарівні з військовою силою, економічних, політичних, інформаційних та інших заходів невійськового характеру, що реалізуються з широким використанням протестного потенціалу населення і сил спеціальних операцій [37]. По суті дається визначення поняття «сучасна війна» як не виключно протистояння безпосередньо збройних сил, а як комплексне протистояння, що не обов'язково включає в себе прямий збройний конфлікт. Війна цілком може вестися на інформаційному полі.

Повертаючись до поняття конфлікту, варто заглибитись у Доктрину інформаційної безпеки РФ, де чітко зазначено, що «сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери. А це, у свою чергу, є сукупністю інформаційних даних, безпеки в Російській Федерації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють збір, формування, розповсюдження і використання інформації, а також системи регулювання суспільних інформаційних відносин, що виникають при цьому. Інформаційна сфера, яка є важливим системоутворюючим чинником повсякденного життя суспільства і активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових безпеки Російської Федерації. Національна безпека Росії суттєво залежить від забезпечення такої інформаційної безпеки, і в ході технічного прогресу ця залежність буде перманентно зростати» [37].

Деякі російські вчені, зокрема А. Стрельцов [208], у своїх наукових роботах з урахуванням сучасних умов і реальних факторів визначили основні функції державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки центральних органів влади та інших органів виконавчої влади, які відповідно до наданих їм повноважень застосовують заходи і засоби, у першу чергу, запобігання і протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам у цій сфері.

Наприклад, російське Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство зв'язку й інформатизації РФ здійснюють протидію у створенні монополій на формування, одержання і поширення інформації в Російській Федерації, в тому числі з використанням телекомунікаційних систем. А їхні Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство юстиції, Федеральна служба безпеки вживають необхідних заходів щодо запобігання протиправного застосування спеціальних засобів впливу навіть на індивідуальну свідомість, не говорячи вже про групову і суспільну. У свою чергу Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах преси, телерадіомовлення і засобів масових комунікацій, Міністерство закордонних справ, Служба зовнішньої розвідки, Федеральна служба безпеки виконують функції запобігання блокуванню діяльності державних пропагандистських засобів масової інформації з інформування російської і зарубіжної аудиторії. Міністерство внутрішніх справ, Федеральне агентство урядового зв'язку й інформації, Федеральна служба безпеки – запобігання перехопленню інформації в електронних та аналогових мережах передачі даних і лініях зв'язку, дешифрування цієї інформації і нав'язування спотвореної інформації [39].

Вважаємо за доцільне також нагадати і про те, що важливі завдання забезпечення інформаційної безпеки виконують такі структури як як Головне управління розвідки та підрозділи радіоелектронної розвідки і радіоелектронної боротьби Генерального штабу Збройних сил РФ. А також нещодавно створена Служба спеціального зв'язку і інформації при Федеральній службі охорони Росії. Цікаво, що у зв'язку із посиленням боротьби проти кіберзлочинів певні функції покладені на Міністерство внутрішніх справ, Федеральну службу безпеки, Міністерство зв'язку та інформатизації РФ та інші таємні структури.

В контексті доктринального інструменту безпекової дестабілізації варто розглянути нові особливості ведення інформаційних кампаній. Протиборства епохи глобального інформаційного суспільства вирізняє принцип демасифікації, заснований на використанні інформації для досягнення бажаних ефектів із істотним

обмеженням числа бойових чинників у конкретному місці за одночасного збільшення швидкості й темпу переміщення військ на полі бою для того, щоб утруднити супротивнику можливість своєчасно помітити таке переміщення. Цей принцип війни вимагає збільшення кількості й якості джерел інформації як у районі бойових дій, так і поза ним, що забезпечується за рахунок об'єднання в єдину систему даних, одержуваних розвідкою, системами спостереження і розпізнавання, використанням сенсорів як головних маневрених елементів, датчиків як інструментів морально-психологічного впливу [205].

Теорія мережевих війн розглядає сучасні збройні конфлікти як такі, що розгортаються в чотирьох суміжних сферах людської діяльної структури: фізичній, інформаційній, когнітивній (розумовій), соціальній. Кожна з означених структур має важливе самостійне значення, але вирішальний ефект у мережевих війнах досягається за рахунок синергії: односпрямованої кооперативної дії різних чинників, усіх елементів у їхній системній сукупності [13]. Російська пропаганда, дезінформація та інформаційні вкидання останнім часом стали щоденними атрибутами політичних і військових подій.

Головне завдання інформаційної агресії Росії щодо України полягає в маніпулюванні масами, дезорієнтації та дезінформації громадян, залякуванні народу своєю могутністю. Російська пропаганда діє за кращими зразками Й. Геббельса. Однозначно можна сказати, що інформаційна кампанія проти України почалася задовго до Євромайдану. Кремль настирливо гнув свою лінію, що світле майбутнє України виключно у Митному союзі та найглибшій інтеграції з Росією [4].

Як виявилось, Україна не була готовою до ведення такого роду протистоянь. Нові виклики з боку РФ несуть глибоку загрозу інформаційній безпеці нашої держави. Тому варто визначити головні негативні чинники, які зумовлюють сучасний стан українського інформаційного простору, зокрема:

- відсутність чіткої скоординованої державної інформаційної політики за умов наявності й активного виконання кількох недостатньо скоординованих державних програм за такими напрямками, як інформатизація, формування і захист національного інформаційного ресурсу і простору тощо;

- інвестування інформаційних структур (як державних, так і приватних) за «залишковим принципом» унаслідок економічних причин;
- експансія в Україну зарубіжних виробників інформаційної продукції, що об'єктивно переважають національних за якістю продукції, економічними можливостями, а також застосовують агресивну ринкову стратегію;
- недостатній професійний рівень працівників інформаційної сфери, брак вітчизняної системи їхньої підготовки (особливо це стосується електронних ЗМІ та нових інформаційних, зокрема, глобальних систем);
- технічне відставання інформаційної інфраструктури і її повна залежність від постачання іноземної техніки, занепад вітчизняної телекомунікаційної промисловості [27].

Кожен із наведених чинників здатний зруйнувати національний інформаційний простір. Тож першочерговим завданням уряду України має бути перегляд політики інформаційної безпеки передусім у соціокультурному вимірі, зупинивши пропагандистський вплив зі сторони російських медіа. Паралельно повинна проводитися підготовка висококваліфікованих фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій. Наступним етапом має бути створення потужного державного медіаканалу, який буде проводити роботу з нейтралізації наслідків інформаційних атак Російської Федерації та інших інформаційних опонентів України.

Майбутнє української держави має будуватися на тому факті, що інформація – ресурс силового протистояння в сучасному світі, рівнозначний військовій потужності та економічному потенціалу; що в Україні завжди будуть противники в цій сфері, з якими доведеться домовлятися і шукати паритет. Загалом, держава, яка прагне зберегти свій суверенітет і незалежність, має приділяти увагу посиленню чотирьох силових складових – економічної, військової, дипломатичної та інформаційної [260, 256].

Підсумовуючи вищевикладений матеріал та повертаючись до аналізу нової військової доктрини Росії, можна узагальнити тенденції, що впливають з документу. Якщо раніше в риториці російського уряду йшлося про оптимізацію кількості військових структур, то нині уже йде мова про структурне удосконалення. Це можна

вважати свідченням того, що в період з 2010 до 2014 року Росія наростила достатню кількість військ, і не лише летального характеру, як бачимо з інформаційних загроз Україні. Ця теза підтверджується наступним висновком, що, якщо раніше ставилося завдання щодо створення сил цивільної оборони постійної готовності, то згодом уже мова йде про розвиток – наочним прикладом слугує поява величезного масиву відповідної інформації під час агресії Росії проти України [245].

Що цікаво, відкритість і загальнодоступність нової військової доктрини РФ говорять про те, що крім внутрішніх адресатів, є ще й адресати зовнішні. До них можна віднести країни і уряди сусідніх з Росією країн, що входять в зону так званих геополітичних інтересів Росії, яким в документі фактично гарантується захист від недружнього впливу наших ідеологічних ворогів [37]. Для країн-потенційних супротивників, у військовій доктрині теж є цілком конкретне повідомлення: у документі чітко розставлено демаркаційні стовпчики для країн НАТО, дуже точно і недвозначно вказуючи на ту червону лінію, яку краще не перетинати. Як і раніше, Україна, на думку В.Путіна, знаходиться у внутрішньому колі геополітичних інтересів Росії.

Нова військова доктрина Російської Федерації є одночасно і підсумком диктаторського правління Володимира Путіна, і дорожньою картою на наступні роки. Документ підводить підсумок того, що було зроблено за останні 3-5 років, і окреслює план дій на такий же період. Враховуючи озвучені нові актуальні загрози інформаційній безпеці України, стає зрозумілим, що справжнє протистояння ще попереду.

2.3. Сучасний стан українсько-російських міждержавних відносин у період відкритого військово-політичного, інформаційного та економічного протистояння (2014-2018 рр.)

У контексті наукового дослідження сучасного стану українсько-російських відносин вважаємо за доцільне наголосити, що у лютому 2014 року розпочався кардинально новий етап цих відносин – період критичного глобального протистояння, що охопило абсолютно усі сфери суспільно-політичного життя. У першу чергу між Україною та РФ розпочався складний етап військово-політичного протистояння, старт якого був пов'язаний з Революцією Гідності та втечею тодішнього президента Віктора Януковича у РФ, а ще згодом з актом неприхованої агресії, яка формалізувалася у анексію Криму та збройний конфлікт на Донбасі. Вже згодом, після російської агресії, було сформовано новий склад уряду і на травень 2014 року призначено дострокові вибори президента України. Дії нової української влади були підтримані партнерами на Заході, які зробили ставку на демократичні сили та європейські цінності українців, які ідеологічно відстояли свій цивілізаційний вибір під час Революції Гідності.

Одночасно Україна відмовилася від політики «позаблоковості», яка виявилася неефективною у контексті убезпечення держави від зовнішньої агресії та тиску. Інтенсифікується політичний діалог між Україною та НАТО. Київ змушений зосередитися на розбудові системи захисту, де інформаційно-пропагандистській складовій відводиться важлива роль. Знову вступ до ЄС та НАТО стає одним з основних пріоритетів у зовнішній політиці, що було зафіксовано в новій редакції закону «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики» 2015 року і нової Стратегії національної безпеки України 2015 року. А вже за чотири роки внесено відповідні зміни до Конституції України – у березні 2019 року. Основним противником в новій редакції Воєнної доктрини України 2015 року названа Російська Федерація [170, 167, 112, 239].

Згодом анексія Криму та збройний конфлікт на Донбасі, який став найбільшим збройним протистоянням в Європі після серії балканських воєн у 90-х роках, поставили двосторонні українсько-російські відносини на найнижчу позначку за весь

час після розпаду Радянського Союзу. Можливо, загострення не було б настільки серйозним, якби справа обмежувалася тільки політичною суперчкою двох сусідніх країн. Українська криза спровокувала жорстку конфронтацію між Росією і Заходом, небачену з моменту завершення «холодної війни». Санкції та відповідні контрзаходи унеможливили перспективу стратегічної взаємодії між Москвою, Вашингтоном і Брюсселем. Як мінімум, в короткостроковій і середньостроковій перспективі.

Участь російських збройних сил, військовослужбовців Федеральної служби безпеки Росії та Головного розвідувального управління генштабу РФ у «мирному» захопленні частини української території – АР Крим і м. Севастополя, організації в них так званого «референдуму» з подальшим протиправним «приєднанням» до Російської Федерації кваліфіковано світовою спільнотою як факт анексії української території та засуджено більшістю країн світу. Наслідком таких дій Росії стали дипломатичні та економічні санкції проти неї, запроваджені провідними світовими державами, а згодом і Україною. Починаючи із серпня 2014 р. військові формування Росії беруть участь у бойових діях на території українського Донбасу. Факт участі російських військовиків і спецпризначенців у навчанні, фінансуванні, матеріально-технічному оснащенні та озброєнні кримінальних і сепаратистських угруповань у східних областях України, закидання найманців на територію України є офіційно доведеним та підтвердженим міжнародними організаціями. ООН, ПАРЄ, ОБСЄ, НАТО, більшість держав, які мають високотехнологічні засоби глобальної розвідки, одноставно підтверджують введення на територію України частин та озброєнь збройних сил РФ та їхню безпосередню участь у бойових діях проти України [248].

Нині Росія висуває цілий комплекс вимог до України, зокрема щодо зміни внутрішньополітичного устрою та збереження позаблоковості з відмовою від приєднання до євроатлантичних структур. РФ також здійснює на Україну тиск з метою недопущення економічної інтеграції в європейський простір. Цим самим Росія грубо втручається в компетенцію незалежної суверенної держави. Тож, у ситуації, що склалася, доцільно продовжувати роботу, спрямовану на перегляд, а за необхідності й денонсацію всіх міжнародно-правових та політико-правових угод та домовленостей, що регламентують так зване ще "кучмівське" стратегічне

партнерство між Україною і Російською Федерацією, за винятком тих, у яких РФ визнає законність державних кордонів України, а також тих, що містять підстави щодо формулювання правових оцінок для подальших судових позовів до РФ у міжнародних судах для відшкодування Україні економічних, фінансових та інших збитків. Принципового вивчення заслуговують пропозиції щодо унормування українсько-російських відносин через запровадження візового режиму для перетину кордону між двома країнами. Запровадження режиму, використання закордонних паспортів уже продемонструвало ефективність щодо запобігання проникненню на територію України підірваних елементів з боку РФ. До того ж, перехід до другого етапу введення безвізового режиму між Україною та ЄС, що в перспективі передбачає адаптацію Україною візових стандартів Євросоюзу, не дозволить зберегти безвізовий статус під час перетину українсько-російського кордону. У разі ухвалення принципового рішення про введення візового режиму між Україною та РФ доцільним вбачається застосування досвіду, який Україна має нині з членами Євросоюзу, зокрема з Польщею, у частині вирішення візових питань як на політичному, так і на практичному рівнях [33].

Розглядаючи політичний аспект безпекового виміру українсько-російських відносин варто більш детально розглянути глобальні геополітичні позиції міжнародних акторів з приводу агресії РФ щодо України, їхнє залучення в процес врегулювання ситуації та вирішення конфлікту. Особливо важливо показати позиції окремих держав до вісі конфронтації Росія-Україна-Захід.

Отже, незважаючи на виклики на Близькому Сході, які загрожують світовій безпеці, РФ не зуміла змусити світове товариство переключити увагу з російської агресії щодо України на інший ракурс. При цьому широко розрекламований в РФ геополітичний «поворот на Схід» (також детермінований українськими подіями) не приніс тих результатів, яких від нього чекали. Втручання Москви в сирійський конфлікт загострило протистояння між російськими інтересами і підходами інших регіональних гравців, перш за все Туреччини, що, серед іншого, актуалізувало кримське питання в цілому і проблематики кримських татар зокрема. Як наслідок,

зближення офіційного Києва і Анкари, яка ще донедавна бачилася як «стратегічний партнер» Москви.

Що ж стосується Китаю, то офіційний Пекін вважає за краще не брати активної участі в конфронтації між РФ і Заходом, намагаючись залишатися «надійним партнером» і для Кремля, і для Білого дому. КНР, на відміну від США чи ЄС, не розвиває на зовнішньополітичному рівні тему анексії Криму, однак, китайські політики залишаються як і раніше вірні принципам територіальної цілісності [98].

Втім, українське питання внесло суттєві корективи не тільки в зовнішню, але і у внутрішню політику РФ. Вона отримала чітко консервативно-охоронний характер, хоча прогнози щодо згортання ринкової економіки і зведення «залізної завіси» не виправдалися. Проте, події в Україні чітко позначили розрив між високою планкою зовнішньополітичних устремлінь Росії і якістю управлінського апарату. Енергетична криза в Криму стала лише однією з найбільш вражаючих ілюстрацій неспроможності РФ забезпечити інтеграцію півострову.

Протягом 2017 року в експертному середовищі неодноразово порушувалося питання про «велику угоду» (Сирія в обмін на Україну). На наш погляд, вона є неможливою в силу двох причин. По-перше, Захід, і перш за все США, не готовий розглядати Росію як рівного собі гравця на світовій арені. Такою є сьогоднішня геополітична реальність. Як наслідок, будь-яка угода буде фактично утвердженням іншого світопорядку, де у Вашингтоні буде важливий, але не вирішальний голос. Не виключено, що в майбутньому американський істеблішмент буде готовий на подібні маніпуляції. Але на сьогодні такої готовності не показують ні представники чинної адміністрації, ні їхні опоненти. Це було яскраво видно з передвиборної дискусії в період президентської кампанії у США. По-друге, навіть якщо по «сирійському пакету» Росія і Захід змогли б домовитись, так як їх об'єднує чимало спільних викликів, то наявність потужних регіональних гравців таких, як Іран, Туреччина, Катар, Саудівська Аравія, Ізраїль з конкуруючими інтересами та амбіціями ставить під сумнів практичне виконання будь-яких досягнутих компромісів без їхньої участі. Зрозуміло, що Доху, Анкару та Ер-Ріяд можна розглядати як союзників США, однак ступінь контролю Вашингтона над ними також обмежений, причому досить суттєво.

У свою чергу Тегеран не можна розглядати як «слухняного» васала Москви. Таким чином, якщо «угода» і буде укладена, то не навколо України, а з приводу майбутнього устрою Сирії. І не в форматі Захід-Росія, а на основі домовленостей всіх зацікавлених гравців, не кажучи вже про безпосередніх учасників протистояння [212].

В контексті політичного врегулювання військового протистояння на Сході України, варто згадати про роль так званих Мінських угод, яким восени 2018 року виповнилося чотири роки. Нагадаємо, що Мінські переговори це переговори в тристоронньому форматі: Україна, Росія та ОБСЄ. Також за погодженням сторін запрошуються представники окремих районів Донецької та Луганської областей. Так, 5 вересня 2014 року представник ОБСЄ посол Хайді Тальявіні, разом з другим президентом України Леонідом Кучмою, послом Росії в Україні Михайлом Зурабовим і представники самопроголошених «ДНР/ЛНР» уклали угоду про тимчасове перемир'я у війні на сході України. В ніч 20 вересня 2014 року сторони підписали меморандум [139].

В результаті до кінця року інтенсивність боїв знизилася, конфлікт виявився не в замороженому, а в підмороженому стані. Вирішальної військової переваги немає ні у кого і, як наслідок, небажання зайвий раз випробувувати долю в лобових атаках (як це було в кампанії за донецький аеропорт, наприклад).

Ескалація напруги на початку 2015 року змусила і Україну, і Захід, і Росію знайти можливості поверх наявних протиріч для активізації так званого формату «нормандської четвірки» (Росія, Україна, Німеччина і Франція). Як результат, 11-12 лютого 2015 року в столиці Білорусі був підписаний Комплекс заходів по виконанню Мінських угод. Підписаний документ стали називати «Мінськом-2», оскільки він розвивав і конкретизував положення вересневих угод 2014 року, націлених на деескалацію конфлікту. Росія домоглася принципово важливих позицій. Так, відновлення контролю над кордоном з боку уряду України згідно Мінську-2 може бути реалізовано тільки після проведення місцевих виборів і завершитися після всеосяжного політичного врегулювання до кінця 2015 року. Втім, саме на дипломатичному напрямі досягти вирішальних проривів не вдалося. Спроби ж військового «розморожування» протистояння (як це трапилося влітку 2015 року під

час боїв за Мар'їнку) не приводили до радикальної зміни балансу сил з тих же причин, що і зимова кампанія. Протиборчі сторони і союзники, які за ними стоять не змогли досягти вирішальної перемоги військовим шляхом. Але при цьому до дипломатичного компромісу вони так само не готові, як і раніше [63].

За своєю суттю Мінські угоди можуть розглядатися як суперечливі, у військовому вимірі вони на користь України, в політичній частині формулювання не цілком на користь нашої держави. Однак політична частина далека від площини практичної реалізації. Принципово важливо, що основною метою цих переговорів завжди була реінтеграція окупованих районів Донецької та Луганської областей в правове поле України. Але очевидно, що процес реінтеграції буде набагато складнішим і тривалішим, ніж це здавалося багатьом в 2014-15 роках. У так званих «ДНР/ЛНР» Росія вже більше трьох років будує антиукраїнський квазідержавний проект [77].

Росія на відміну від України не виконала жодного із зобов'язань, які взяла на себе, підписуючи Мінські угоди. Хоча, відверто, і зобов'язань у неї значно менше. Серед 28 зобов'язань, що містяться в домовленостях, 22 покладені на Україну, 6 на ОБСЄ, 2 на абсолютно підконтрольних Росії колабораціоністів і тільки одне на Росію. З Мінських угод не слідує, що Росія ініціатор та учасник збройного конфлікту. РФ всюди представляється як спостерігач і «миротворець». У пункті 10 зазначено, що потрібно вивести іноземні війська, без уточнення чиї саме. А Росія продовжує на всіх рівнях офіційно заявляти, що російських військових на українському Донбасі немає і ніякої війни проти України вона не веде [161].

Необхідність виконання Мінських угод повторюють в Україні, ЄС, США та Росії. Правда бачення цього виконання в різних столицях різний. За останні два роки в позиції західних країн щодо Мінських угод спостерігається дві позитивні тенденції: посилення тиску на Росію і більше розуміння позиції України. Таким чином спочатку має бути безпека, а потім виконання політичної частини угод. Мінські угоди, на жаль, не завадили численним випадкам ескалації бойових дій російськими окупантами і колабораціоністами.

За останні чотири роки за даними управління ООН з прав людини задокументовано більше 35 тисяч жертв в результаті російської інтервенції. Зокрема, загинули більше 10 тисяч і близько 24 тисяч отримали поранення. Особливо прикро, що серед загиблих більше 2,5 тисяч цивільних осіб [68].

Важливим пунктом є те, що до виконання цих угод прив'язується поступове зняття санкцій з Росії. При цьому не береться до уваги, що санкції були розпочаті у відповідь на системне порушення Росією міжнародного права з березня 2014 року та анексією Криму.

У той же час, у другій половині 2017 року зростає дискусія про неможливість виконання Мінських угод в принципі. Зокрема, міністр закордонних справ Польщі Вітольд Вашиковський вважає, що Мінські угоди не будуть виконані. Однак, Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки Федеріка Могеріні висловлює надію, що ЄС збільшить дипломатичні зусилля для мирного вирішення ситуації на сході України.

Можна цілком впевнено стверджувати, що В. Путін і надалі не буде дотримуватися виконання Мінських угод, офіційно не визнаючи своєї участі у війні на Донбасі і не буде виконувати підписані угоди про припинення вогню. Отже, не повинно бути ілюзій щодо РФ. Практика показує — від будь-яких обіцянок і навіть зобов'язань РФ може легко відмовитися. Бо головна її мета – повернення України під російський вплив, недопущення європейської та євроатлантичної інтеграції України. Ще варто додати, що в контексті і самого «мінського процесу», і перманентної «реалізації» Мінських угод зовсім не згадано Крим.

У вимірі втілення Мінських угод актуалізувалось питання про миротворчу місію ООН на Донбасі. Росія спробувала перехопити ініціативу України щодо можливого введення на схід України міжнародної миротворчої місії. Раніше ідея, про яку більше двох років говорить керівництво України, отримувала негативну оцінку як з боку Росії, так і бойовиків «ДНР/ЛНР». Однак тепер Кремль запропонував такі умови, які відразу ж викликали різке неприйняття в Україні. Путін погодився на миротворчу місію ООН на Донбасі не тільки на лінії розмежування, а й в місцях, де знаходиться ОБСЄ для її захисту. Так що в російській інтерпретації мова йде про

миротворців для миротворців, що саме по собі є нонсенсом, тому що здебільшого всі місії ОБСЄ були безрезультатними [68].

З огляду на нашу ситуацію, тут дійсно повинна бути повноцінна, масштабна, ефективна місія ООН, і, головне, щоб вона проводилася на кордоні між окупованими територіями України та Росії. Однак РФ, використовуючи право вето в Раді Безпеки ООН, на це не піде.

Впродовж 3-4 минулих років можна з певними застереженнями побачити єдину користь від Мінських угод: сприяння звільненню з полону українських військовослужбовців. В українському суспільстві існує впевненість, що Мінські угоди не наблизили мир, ставлення до них досить негативне. Компроміси можуть бути, однак не за будь-яку ціну. Не варто повертати окуповані території на умовах Москви. Формально до позитивів Мінських угод можна віднести узгодження лінії розмежування, тимчасове зниження інтенсивності бойових дій, часткове відведення важкого озброєння від лінії фронту, нечисленні домовленості про ремонт об'єктів інфраструктури в зоні бойових дій [157].

Нині українсько-російські відносини перебувають на найнижчому рівні за всю історію взаємин двох країн та з вини російської сторони фактично заведені у глухий кут. За сучасних умов єдиною легітимною базою двосторонніх контактів є Мінські угоди, які, на жаль, тлумачаться російською стороною на власний розсуд, а бойовиками ігноруються, про що свідчать постійні обстріли українською територією, у т.ч. з важкого озброєння. Негайне зупинення військових дій на території України – наріжний камінь позиції України щодо подальших відносин з РФ. Забезпечення дійсного і дієвого двостороннього припинення вогню, невідкладне звільнення всіх заручників і полонених, відновлення контролю над державним кордоном та виведення з території України всіх незаконних збройних формувань, військової техніки і бойовиків-найманців, підконтрольних Росії – безапеляційні вимоги української сторони згідно з Мінськими угодами, що могли б розпочати конструктивний етап урегулювання російсько-українського протистояння. Певна нормалізація відносин між Україною і Російською Федерацією та виведення їх на якісно новий етап розвитку на основі принципово іншої нормативно-правової бази

можливі лише за умови повного відновлення територіальної цілісності України, реальної поваги до недоторканності її кордонів і припинення російської диверсійної-розвідувальної та іншої підривної діяльності щодо України. Жодна частина суверенної території України не може бути визнана сферою легітимних інтересів Росії.

Також питання економічного протистояння в українсько-російських відносинах сьогодні є надзвичайно актуальним, а тому дана тема простежується в роботах багатьох вітчизняних вчених. Зокрема таких, як В. Горбулін, С. Кулицький, П. Масляк, А. Алімов, В. Амбросов, О. Соскін, П. Юхименко, М. Сарай, С. Злупко, А. Кендюхов, В. Лисовицький і інші. Однак сучасні реалії економічного виміру двосторонніх відносин в розрізі військово-політичного протистояння мало дослідженні. З огляду на це, тема дослідження надзвичайно актуальна [128, 58].

Але сьогодні основною проблемою для дослідників і надалі залишається можливість взаємного підвищення як економічної, так і енергетичної безпеки. Хоча на практиці здебільшого ці напрями розглядаються відокремлено. Ось, для прикладу, наведемо два визначення поняття "енергетична безпека", які можна називати академічними. У «Енергетичній Стратегії України на період до 2030 року» зазначено, що така "енергетична безпека є невід'ємною складовою економічної і національної безпеки, необхідною умовою існування і розвитку держави". Тобто у сучасному розумінні забезпечення енергетичної безпеки – це досягнення такого стану технічної надійності, стабільності, економічної ефективності та екологічної прийнятності забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для формування і реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики» [86]. А у «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» сказано, що «енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану» [173].

В умовах нинішніх подій Росія намагається зберегти свій колишній економічний і політичний вплив на Україну і навіть зробити його ще міцнішим та продуктивнішим для себе. Традиційно відносини Росії з Україною розвиваються в контексті глобальних геополітичних цілей дипломатичного корпусу РФ. І для досягнення цих цілей російська сторона використовує весь спектр методів «гібридної війни», зокрема активно підтримує сепаратистський рух на Донбасі.

Як відомо, саме військові дії на Донбасі створюють найбільше проблем економічного характеру для України. Якщо говорити про оцінку можливих напрямків та перспектив у досягненні двосторонніх цілей українсько-російських відносин, то тут слід враховувати не лише геополітичні інтереси України та Росії, а й ряду інших країн-учасниць міжнародного співтовариства.

Українсько-російське протистояння тісно переплітається з військовим аспектом, а тому пошук спільних знаменників значно ускладнюється в таких умовах. Мова йде не стільки про постачання Україною західного озброєння, скільки про глобальні зміни у військових доктринах лідируючих держав світу і державних об'єднань і їхній вплив на міжнародну ситуацію в цілому.

Так, під час саміту НАТО, що пройшов на початку вересня 2014 року, представники країн-членів Альянсу вирішили, що існує об'єктивна необхідність з їхнього боку оперативно реагувати на ситуацію, яка склалася в Україні, яка в свою чергу, без жодних сумнівів склалася через протиправні дії Росії. Так ключовим елементом впливу на політику РФ з боку західних партнерів буде цілеспрямоване формування політики на зменшення прибутку російської економіки, зокрема від зменшення грошових надходжень від нафтового та газового секторів економіки РФ.

Таким чином, українсько-російський конфлікт впливає не лише на фінансово-економічну ситуацію, а й вносить свої корективи у геополітичну та геоекономічну площину не лише сусідніх держав, а й світової спільноти загалом.

Безсумнівно, Росія прагне зберегти статус наддержави, а відповідно свій політичний та економічний вплив у світі. Проте сучасний конфлікт з Україною надзвичайно ускладнив досягнення вище зазначених цілей, а також спричинив значне загострення у російсько-західних відносинах. Сучасна Росія претендує на

повноправне повернення до пулу країн, які визначають міжнародний порядок денний, і повсякчасно заявляє про ці свої амбіції. Про таке самопозиціонування Москви свідчать і її ініціативи щодо реформування європейської безпекової архітектури. Кремль навіть не приховує, що збереження провідної ролі на пострадянському просторі вважає одним із «життєво важливих» інтересів сучасної Росії. Для України ці процеси мають особливе значення як з точки зору наявного в східноєвропейському регіоні вакууму безпеки, так і в контексті необхідності побудови конструктивних відносин з РФ, які б не суперечили її стратегічному курсу на європейську інтеграцію [23].

Росія активно намагається повернути Україну до сфери свого впливу, зокрема, понад усе прагне залучити до військово-політичних і економічних об'єднань під своєю егідою (ОДКБ, Митний союз). РФ виступає за зміцнення та якісне перетворення ОДКБ і позиціонує себе в якості провідного актора у справі захисту колективної безпеки. У військово-політичній стратегії Росії на пострадянському просторі переважає «активна оборона». Припускається, що євразійська стратегія Росії передбачає сполучення проектів ЄАЕС та ОДКБ [54]. Однак події останніх років сформували наступні політичні пріоритети України, а саме відновлення та збереження своєї територіальної цілісності, державного суверенітету, свободи політичної волі, незалежної економіки та активне зрушення в євроінтеграційних процесах держави.

Аналіз даних Державної служби статистики України про товарообіг з РФ демонструє, що в квітні-липні 2016 року експорт українських товарів до Росії був більш рівномірним, порівняно з відповідною динамікою імпорту російських товарів. Якщо в цей період щомісячні коливання вартості українського експорту товарів у Росію становили близько 5-6%, то відповідні коливання вартості імпорту товарів з Росії були суттєво вищими, перебуваючи в межах 21-34%, оскільки в його структурі надзвичайно висока частка належала енергоносіям. Крім цього, з травня поточного року сформувалася досить стабільна тенденція скорочення обсягу імпорту російських товарів в Україну. Як приклад, в липні 2016 року в Україну було імпортовано російських товарів на суму майже в два рази менше, ніж в травні 2017 року [219, 211].

Очікування виявилися марними – 11 липня 2016 року Кабінет міністрів України продовжив продуктове ембарго на російські товари до 31 грудня 2017 року. У Києві ці дії подають як відповідні на введення Москвою, починаючи з 1 липня додаткових обмежувальних заходів щодо транзиту українських товарів по російській території. Тут необхідне посилення до норм СОТ (і Росія, і Україна багато разів заявляли, що в своїй міжнародній торгівлі керуються правилами саме цієї організації). Москва не раз висловлювала побоювання, що Україна (як і Молдова) після початку функціонування ЗВТ з Брюсселем може стати дуже потужним каналом безмитного реекспорту європейських товарів на ринки країн ЄАЕС (перш за все на російський ринок) [217, 122].

Ембарго на товари з РФ призвели до зниження експорту і ВВП України, оскільки російський уряд скористався правом ввести мито на товари, що надходять з території України, передбаченим додатком до договору про створення ЗВТ СНД. Але згідно з правилами СОТ, дія обмежень не може перевищувати шести місяців. І РФ повинна або денонсувати угоду про ЗВТ СНД, або вступити в переговори з Україною про відновлення режиму безмитної торгівлі. При цьому загроза припливу великої кількості реекспортних товарів з ЄС через українську територію залишається, і в Москві це дуже добре розуміють. Від ембарго страждають всі в Україні, адже вже встигли підрахувати збитки від фактичного згорання торгівлі з РФ.

Варто зазначити, що обмеження Росії щодо товарообігу з Україною, можуть призвести до значного зниження українського експорту в поточному році, а саме на 1,3 млрд дол, як зазначається в звіті Нацбанку України. У звіті Нацбанку говориться, що частка Росії в товарному експорті з України скоротилася до 12,1% в 2015 році і до 7,5% в першому кварталі 2016 року (порівняно з 17,6% в 2014 році) [217, 227].

Україна зробила значні кроки до економічної незалежності від російських ринків, однак все ще зберігає залежність від продукції машинобудування, хімічної промисловості. При цьому, Україна досі реімпортує з РФ біля 40 % російського газу, а обсяг його закупівлі у 2017 р., згідно низки джерел, порівняно з попереднім роком навіть зріс на 27 % – або з 11 млрд м³ до 14 млрд м³. Хоча частка російської нафти у експорті її Україною й складає наразі не більше 2,6 %, однак питома вага російських

нафтопродуктів у імпорті України все ще становить понад 35 %, що визначає збереження досить значної залежності України від російських енергоресурсів. Слід також сказати й про значну залежність України від постачання російського ядерного палива – тепловидільних елементів. Попри укладення договору з японсько-американською компанією "Westinghouse" з метою диверсифікації постачання палива для українських АЕС, Україна досі закуповує приблизно 55% ядерного палива в Росії, що тим самим дозволяє останній контролювати більше половини ринку українського ядерного палива.

Російська сторона поки не представила своїх розрахунків втрат від українських санкцій щодо російської продукції, але ясно одне – обсяг взаємної торгівлі знижується системно. Також зрозуміло, що ніші, звільнені на українському ринку будуть дуже швидко зайняті іншими виробниками, перш за все з ЄС. Крім того, в цей конфлікт були залучені і союзники Росії по ЄАЕС. Торговельна суперечка між Росією і Україною в першу чергу «вдарила» по Казахстану і меншою мірою по Киргизії. Ці країни також члени ЗВТ СНД, і ніяких мит на ввезення української продукції не вводили (про бажання зберегти режим вільної торгівлі з Україною також не раз заявляли і в Мінську) [218].

Проте, 14 липня 2017 року більше 130 залізничних вагонів, які прямували з Казахстану в Киргизію, були затримані на прикордонних передавальних станціях між Україною і Білоруссю. Раніше Міністерство економічного розвитку і торгівлі України заявило, що 59 залізничних вагонів, які йшли в Казахстан і Киргизію, затримані на українсько-російському кордоні; ще 55 вагонів і близько 50 вантажівок стоять на кордоні Білорусі з РФ [19].

Що можна зробити в ситуації, що склалася, щоб не допустити подальшої ескалації торгової транзитної війни між Москвою і Києвом? Формально Договір про створення ЗВТ в Співдружності говорить про можливість проведення торгового арбітражу, в тому числі і з підключенням структур СОТ. Але ЗВТ СНД поки ніяк не показала свою життєздатність (за великим рахунком більшість домовленостей в її рамках так і залишилися деклараціями про наміри). А торгові суперечки всередині СОТ можуть тривати довгі роки. Мабуть, в ситуації, що склалася, найкращим

виходом були б прямі переговори між Києвом та Євразійською економічною комісією. Результатом цих переговорів на даному етапі може стати тимчасова торговельна угода, яка могла б зняти найбільш гострі моменти (включаючи і питання взаємного транзиту) в торгівлі між країнами ЄАЕС і Україною [65].

Поступово охоплюючи світову спільноту, глобалізаційні процеси тією чи іншою мірою охоплюють усі країни. Не є винятком і Україна. Суспільне життя в країні все більше підпорядковується глобалізаційним та інтеграційним хвилям. І вибудовування релевантних викликів сучасності відносин у сфері використання світових енергетичних ресурсів є одним із чи не найважливіших проявів цих глобалізаційних процесів. Адже впродовж останніх років особливо відчутною є світова тенденція до пошуку нових парадигм енергетичної безпеки на фоні чітко вираженої непрацездатності старих. І Україна сьогодні опинилася перед завданням знайти своє гідне місце у межах цих новітніх парадигм.

Анексія Криму Російською Федерацією стала тим маркером, який виявив, що потенційні гібридні загрози для центральноєвропейських країн не обмежуються «стандартним» шантажуванням Газпрому на предмет поставок природного газу. Війна в Україні виявила нові загрози. Як бачимо, в рамках «гібридної війни», Москва, використовуючи військові підрозділи «без розпізнавальних знаків», спершу захопила місцеві активи енергетичних компаній (Чорноморнафтогаз), а згодом, застосовуючи парамілітарні формування, фактично перейшла до пересування спірних кордонів на морях задля захоплення видобувних платформ. Усе це, разом з подіями, які можна розглядати як ланки одного ланцюга, і які мають усі ознаки саботажу, як то пошкодження фрагменту газопроводу Уренгой-Помари-Ужгород або спроба теракту на транзитному газопроводі в Грузії, вказує на необхідність підсилення енергетичної безпеки [93, 31].

Щодо устрою енергетичної сфери України, то він є досить складним: з одного боку, ми є імпортером та транзитером природних енергетичних ресурсів, а з іншого – експортером вироблених енергоресурсів. А це зумовлює надмірну складність енергетичної системи країни в цілому, адже для неї характерною є значна різноманітність видів енергетичних підприємств та підпорядкованості. Більше того,

ця різноманітність стосується і форм власності: підприємства енергетичної сфери хаотичним чином розподілені між державною та приватною формами власності. До того ж, ефективність енергетичної галузі є гранично низькою. Усі ці фактори разом узяті обумовлюють важливість пошуку шляхів підвищення енергетичної безпеки держави та повноцінної її інтеграції у світові програми розвитку.

Якщо говорити про обсяги імпорту первинних енергоресурсів, то сьогодні цей показник для України складає близько 61%. Щодо його структури, то природний газ домінує у структурі споживання первинних енергоресурсів і на нього припадає близько 40%. Тоді як питома вага споживання нафти складає 20%; 20% припадає на вугілля, а питома вага споживання ядерного палива становить близько 15%. На долю відновлюваних джерел залишається всього 4-5% [223]. Такий високий рівень споживання природного газу, що всередньому вдвічі перевищує показники для країн Європейського Союзу, фактично є основною загрозою енергетичній незалежності України. Адже, так зване, газове питання давно вже перейшло з економічної площини у політичну.

Економічна безпека давно вже перетворилася в один з найбільш акцентованих напрямків співпраці України з НАТО. З поміж інших напрямків такої співпраці, варто виділити і пошук можливостей економіки щодо забезпечення обороноздатності України та здійснення перепідготовки й адаптації до мирної праці військовослужбовців, звільнених у запас. Країни НАТО, у свою чергу, можуть активно долучитися до розмінування територій та економічного відновлення звільнених та прифронтових територій Донецької і Луганської областей. Альянс сподівається, що такий формат сприятиме як розвитку співпраці в цілому, так і покращенню сприйняття місцевим населенням місії та завдань Альянсу.

Якщо говорити про енергетичну безпеку, як окремий напрямок співпраці України з НАТО, то він включає три основні складові: стабільність енергопостачання; захист енергетичної інфраструктури; забезпечення автономності енергозабезпечення військових підрозділів. Цікавими є рекомендації Гінтараса Багдонаса Україні у зв'язку з цим: більше уваги приділяти диверсифікації джерел поставок енергоносіїв та розвивати енергоефективність, у тому числі і за рахунок проведення необхідних

досліджень та впровадження їх результатів на практиці, а також більше інвестувати в людський потенціал та поглиблювати співпрацю з НАТО у цій сфері. З точки зору українського естеблшменту, зокрема Міністерства закордонних справ України, захист критичної інфраструктури, і перш за все, енергетичної, є питанням надзвичайної ваги. Про це свідчить і факт проведення в Україні 16-20 жовтня 2017 року спільних з НАТО командно-штабних навчань з питань захисту критично важливої інфраструктури за участю представників Центру передового досвіду НАТО з енергетичної безпеки [220, 221].

Абсолютно закономірним є той факт, що саме газова сфера стала однією з ключових ланок українсько-російського протистояння. Варто відзначити, що російсько-український конфлікт не тільки в газовій сфері, а й в цілому в українській економіці породжує ряд проблем. А тому слід зауважити, що на сьогоднішній день вугільна промисловість для України, а власне для її незалежності та економічного розвитку, набуває надзвичайно актуального та передового значення. Хоча ситуація на Донбасі вносить свою, негативну, складову у нинішнє економічне життя України.

Однак, починаючи з першого кварталу 2017 року в Україні було зафіксовано зростання економіки на 2,4% в порівнянні з аналогічним періодом 2016 року. Одним з факторів, завдяки якому була досягнута стабілізація, є поліпшення торговельних зв'язків з Європейським Союзом. Проте, найвищий обсяг українського експорту, як і раніше припадає на Росію. За нею йдуть Італія, Польща, Туреччина, Індія та Єгипет [169].

Характеристика сучасних українсько-російських відносин буде неповною без згадки про повномасштабну ідеологічну, пропагандистську та психологічну війну, розв'язану Росією проти України, проти честі і гідності українського народу, його славетної історії, у тому числі, Революції Гідності. Антиукраїнські пропагандистські кампанії в російських ЗМІ створили атмосферу нетерпимості в російському суспільстві, причому не лише щодо української влади, а й стосовно всього українського народу. Масова антиукраїнська пропаганда, що не цурається цинічних провокацій, відвертої брехні та прихованого зомбування, має певні наслідки у вигляді антиукраїнських настроїв значної частини жителів окупованих районів Донбасу.

Сучасна геополітика диктує нові виклики та загрози світовій спільноті, а відповідно змінюються інструменти реалізації політичних місій країн-опонентів. Інформаційно-пропагандистські інструменти маніпулювання масовою свідомістю є невід'ємною складовою політичного життя. Однією з характерних рис сучасного суспільства є, за словами М. Кастельса, віртуалізація політики [81].

Боротьба за владу, анексування сфер впливу на геополітичній мапі відбувається здебільшого в інформаційному просторі. Саме інформаційний простір є основним плацдармом протидії країн-конкурентів. І це наше сьогоднішнє. Політичні лідери, держави-опоненти використовують широкий арсенал інформаційної зброї з метою впливу на думку світової спільноти та формування сприятливого, позитивного іміджу своїй політиці задля здобуття підтримки як всередині своєї держави, так і за її межами.

Україна і Росія – дуже часто назви цих країн зустрічаються разом. Особливо зараз, коли українсько-російські відносини є ключовою темою практично всіх світових ЗМІ. Українсько-російське протистояння, яке фактично почалося з нахабною анексії Кримського півострова в лютому 2014 року, коли війська Російської Федерації окупували Крим і цим самим порушили всі можливі міжнародні домовленості та зобов'язання [13].

Російська Федерація приділяє особливо значну увагу інформаційній політиці, зокрема забезпеченню ефективної інформаційної безпеки всередині своєї держави.

Варто нагадати, що в квітні 2015 року Рада безпеки РФ висунула ініціативу розробки нової концепції доктрини інформаційної безпеки, аргументуючи це сучасними реаліями, що пов'язані з динамічним розвитком інформаційних технологій. Керівництво Ради безпеки РФ впевнене, що Росія повинна зміцнювати свій імунітет інформаційної безпеки, а саме постійно шукати нові, більш ефективні інструменти забезпечення інформаційної безпеки країни.

Використання ресурсів і властивостей інформаційного простору для досягнення політичних цілей стало характерною рисою теперішнього керівництва і політичного режиму РФ. Вони для цього використовують вдосконалені сучасними технологіями відпрацьовані традиційні радянські механізми – засоби масової

інформації, громадські організації, сферу культури, науки та освіти, держпарат, правоохоронні органи. На сьогодні концепт «руського міра» відкриває можливості для практично будь-яких імперських амбіцій, а його штучно створений елемент «образ ворога» (колись вже був образ ворога народу) дозволяє продемонструвати джерело проблем, каналізує «зверху» протестний мобілізуючий контекст масової свідомості, щоб досягнути відповідних цілей концепту «руського міра» загалом.

В рамках сьогоднішніх реалій українсько-російських відносин, РФ спрямовує всі свої ресурси проти України, і, в першу чергу, ми говоримо про пропаганду та інформаційно-психологічні операції.

Як вже добре відомо, основним об'єктом пропаганди є національний інформаційний простір – один із ключових складових глобального інформаційного середовища і один з компонентів оперативного простору бойових дій. Російські військові агресори розуміють те, що, відповідно до теорії мережево-центричних війн, чи не найголовнішою умовою проведення успішної операції є встановлення переважаючого домінування в інформаційному просторі супротивника. Характерною прикметною рисою російської пропаганди є її використання як для формування відповідної реальності на певній території, так і для забезпечення легітимності дій власних збройних сил за межами Росії, впливу на думку світових міжнародних та військово-політичних організацій, а також окремих лідерів. Особливо цікаво виглядає використання для пропаганди інформаційних ресурсів самого противника, як наприклад відверто проросійські європейські медіа, російські телеканали в Європі, китайські програмно-комп'ютерні платформи для ведення хакерських атак тощо. Однак поступове вироблення колективного імунітету до російської пропаганди змушує військово-політичні кола Російської Федерації вдаватися до "брудних" інформаційних і силових провокацій на кшталт «розіп'ятого хлопчика» або потужних багатотисячних військових навчань російських військ на кордонах з Україною і країнами євроатлантичного простору.

Можна вже констатувати, що інформаційний чинник гібридної війни почав здійснювати свій вплив раніше військових дій Росії проти України. Активізація інформаційно-психологічного тиску спостерігається вже в серпні 2013 року у

провідних московських виданнях, де поширювалися неправдиві повідомлення, націлені на смислову легалізацію подальшої можливої агресії. Разом з військовою окупацією Криму російськими військами використовувалися методи дезінформації про перехід українських військових частин на бік ворога, зокрема, флагману ВМС України «Гетьман Сагайдачний» до складу російського флоту. Визначальною особливістю інформаційного чинника у війні проти України є провідна участь президента та вищого керівництва РФ, як головних ідеологів індоктринації потрібних смислів й меседж-мейкерів інформаційно-психологічного впливу. Володимир Путін особисто виступав ретранслятором і медіатором у «налаштуванні» суспільної свідомості, вдаючись до використання спеціалізованих психо-емоційних інформаційних прийомів. Його риторика еволюціонувала від цілковитого заперечення ідеї приєднання Криму до Російської Федерації до прийняття доленосного політичного управлінського рішення про введення військ та «проведення спеціальної операції з повернення Криму додому, до складу Росії».

Немає сумнівів: ми говоримо не про якісь там одиничні випадки чи короткострокові дії, а про чітко сплановану тривалу, навіть заздалегідь сплановану, складну й послідовну інформаційно-психологічну операцію, спрямовану на розпалювання та обґрунтування російського насильства на сході України. Для створення потрібної кількості громадян, які виступають під сепаратистськими гаслами, підтримують так звану «Новоросію» та навіть беруть активну участь у бойових діях і терорі, було реалізовано низку послідовних, добре продуманих кроків, і на кожному з цих етапів перед пропагандою РФ стояли окремі цілі, а саме створення умов для повномасштабної інформаційної та справжньої війни [107].

Революція гідності, яка відбулася в Україні в 2014 році, а також всі драматичні події Майдану повинні були стати реальним поштовхом до відкритого конфлікту. Ґрунтуючись на вже поширених стереотипах і міфах, російська пропаганда викривила «справжні» причини й перебіг протестів, критикувала Майдан, прив'язуючи до нього негативні ярлики, закликаючи російськомовне населення України «захищатися» від уявного ворога.

Дослідники в галузі безпеки провели низку досліджень інформаційного простору в Україні в цілому та тимчасово окупованих територій зокрема. У результаті, вдалося систематизувати широкий спектр найбільш поширених технологій маніпулювання масовою свідомістю: інформаційна блокада, що була спрямована на формування інформаційного вакууму для українських ЗМІ та дала змогу безальтернативно подавати новинарний фактаж під потрібним кутом зору; використання в ролі медіаторів або, так званих, «лідерів суспільної думки» відомих спортсменів, військових, діячів культури, науки та мистецтва, політичних діячів, представників релігійних конфесій; використання, так званих, методів «ефекту першості» та «удару на випередження» завдяки оперативності донесення матеріалу; руйнування історичної пам'яті за рахунок маніпулювання з історичними фактами та переписування історії; застосування так званого «методу зворотного зв'язку», що для конкретної ситуації полягав у проведенні штучно інсценованих масових акцій на підтримку процедури відторгнення частини території України; використання прийомів емоційного резонансу, сенсаційності та психологічного шоку задля створення у широкій аудиторії антиукраїнських настроїв; повторення одних і тих же тверджень з метою формування у населення безальтернативного, бажаного бачення подій, що спрямовувалося на «пропрацювання» буденної свідомості громадян; використання рейтингування для виправдання агресивних дій російської влади, мотивуючи їх вимогою суспільства [141].

Форсоване формування образу ворога у вигляді новообраної київської влади – один з наступних кроків російської пропаганди, в якій український уряд став ворогом, відповідно автоматично ворогом стала та частина українського народу, яка домоглася зламу режиму Януковича, і вся Україна як держава перетворилася в дзеркалі пропаганди на повністю небезпечну і ворожу країну. До неї прикріплювали ярлики «фашистської держави», «країни, де панують бендери» і т.д.

Протягом усього конфлікту пропаганда послідовно переслідує три важливі цілі: в першу чергу, перекладання відповідальності за конфлікт на українську владу. Український уряд звинувачується в тому, що не бере до уваги інтересів та політичних вподобань жителів Донбасу, натомість приймає політичні рішення, спрямовані проти

донецчан. По-друге, дестабілізація українського фронту й тилу. Цим супроводжується будь-яка війна, це основа військової пропаганди. Це досягається чутками про, наприклад, зрадників всередині армії, про незаконність дій української армії на Донбасі і т.д.

Говорячи про пропаганду, безумовно, важливо зрозуміти, хто ж є її джерелом або хто її розповсюджує. Моніторинг, який провело Інтернет-видання «Телекритики», виявив сліди російської пропаганди в низці загальнонаціональних ЗМІ. «Телекритики» опублікувала матеріали, в яких доводили зв'язок між контентом цілої низки української преси, радіо й телебачення: «Комсомольская правда в Украине», «Аргументы и факты. Украина», «112 канал», холдинг «Вести» та ряд інших. Під час парламентських виборів деякі ЗМІ (приміром, телеканал «Інтер», газета «Сегодня») виступали як медійна платформа «Опозиційного блоку», який мав виражену проросійську риторику [246].

Не варто забувати, що величезний відсоток ефірного часу центральних телеканалів займає медіапродукт російського виробництва, який часто теж несе заряд пропаганди (зокрема, про телесеріали як інструмент маніпуляційного впливу неодноразово писали експерти на сторінках MediaSapiens) [255, 79].

Отже, російська пропаганда щодо України абсолютно успішно виконує поставлені задачі кремлівських чиновників. Найвагоміший результат – анексія Кримського півострова. Неймовірно, але факт: населення Криму дійсно боялося міфічних фашистів, про яких так завзято і переконливо розповідали російські телеканали в Україні. Пропагандистська машина Москви зробила ставку на старий, дещо незграбний, але перевірений принцип: «чим нахабнішою є брехня, тим більше народ в неї вірить». Таким чином, без перебільшення можна сказати, того, що Крим став Кримським федеральним округом, Росія досягла завдяки тому, що виявилася сильнішою у цій інформаційній війні. А для закріплення ефекту, російський агресор розробив спеціальні методичні рекомендації для вчителів окупованого Криму та Росії, де російська агресія проти суверенної держави України є виправданою і подається як не благодійна допомога та місіонерське завдання.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна стверджувати, сьогодні світ перебуває на новому етапі свого розвитку – інформаційному, саме тому, питання інформаційної безпеки та політики є дуже актуальним. Російська Федерація є однією з перших країн на пострадянському просторі, яка створила потужну систему забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного протистояння із зовнішніми та внутрішніми інформаційними загрозами. Керівництво РФ постійно вдосконалює організаційну структуру державних органів і сил, що забезпечують захист національних інтересів та ведуть інформаційну боротьбу проти зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Напрями державної політики інформаційної безпеки враховують як проблеми, що породжені радянським періодом її історії, так і реаліями сучасного світу.

Для України питання інформаційної безпеки є так само важливим та нагальним, але на сьогоднішній день, на жаль, у цій сфері ми відстаємо. В Україні і зараз залишається неформованою ефективна система забезпечення інформаційної безпеки, а існують лише деякі її окремі фрагменти, не об'єднані загальними цілями та без координуючої ролі держави. Україні доволі непросто у повному обсязі враховувати сучасні зовнішні і внутрішні інформаційні загрози, на випередження протидіяти комплексним інформаційним та інформаційно-психологічним впливам, а також можливому застосуванню проти нашої країни інформаційної зброї та кібератак.

Сучасна історія України дає змогу українцям та керуючій верхівці влади засвоїти декілька важливих уроків, які можуть позитивно вплинути на політичну свідомість нової генерації України. Насамперед, політичне майбутнє України повинно формуватися на тому факті, що інформація – ресурс силового протиборства у сучасному світі, рівнозначний військовій могутності та економічному потенціалу. Загалом, якщо Україна хоче зберегти свою незалежність та суверенітет, її керівництво повинно звертати особливу увагу на чотири силові фактори національної політики: військовий, економічний, дипломатичний та інформаційний [113].

Інформаційна війна РФ проти України довела, що інформація є потужним інструментом перекодування нових смислів у потрібних електоральних цільових

групах. Так, наприклад, російські фахівці з маніпуляції свідомістю використали винахід пропагандиста Віллі Мюнценберга. Дуже якісно спрацювало це на прикладі акцій протесту проти авторитарності президента Віктора Януковича, яким фактично «приклеїли» характеристики часів найбільш пам'ятної та найстрашнішої в уяві людини події – Другої світової війни. Так, Революція гідності названа «антиконституційним заколотом фашистської хунти», учасники АТО – «карателями» тощо. Використання такої лексики швидко вивело дискурс з раціональної площини в суто емоційну, позбавляючи її тверезої та альтернативної оцінки. Таким чином російська пропаганда намагалася дегуманізувати противника, тобто позбавити його звичайних людських якостей, що, у свою чергу, мало на меті усунути психологічні бар'єри російських солдат перед вбивством представника колишнього "братського народу". Проте, тривалий вплив дій, спрямованих на дегуманізацію українського народу сприяв широкій зворотній трансформації пострадянського суспільства, що спричинило неофашизацію частини російського суспільства, накопичення заряду агресії та ненависті [69].

Проблема забезпечення інформаційної безпеки в сучасному світі, особливо для України, набула принципово нового значення. Досягнення в інформаційній сфері створюють передумови для формування нового типу суспільства XXI століття – інформаційного суспільства, основою для якого є динамічний розвиток широкого арсеналу інформаційних та телекомунікаційних технологій.

Однак, характерно те, що така ситуація в Україні стала серйозним поштовхом не лише для українського суспільства, а й для світової спільноти для того, щоб сформувати певні моделі захисту, протидії можливим інформаційним загрозам від держав-опонентів, зокрема від Російської Федерації. Як зауважує Даниленко С. в статті «Інформаційна війна Росії проти України: уроки для Європи», інформаційно-психологічні операції або точніше сказати було б – дезінформаційно-психологічні операції, на жаль, досі залишаються високоефективним інструментом провокацій та перманентної підтримки активності локальних конфліктів, які продовжують формувати «сіру» зону напруги та хаосу на атакованій агресором території.

Висновки до Розділу 2.

Аналіз українсько-російських відносин починаючи з 1991 року дає змогу стверджувати, що зараз точка напруги зростає до історичного максимуму. Вивчення їхньої еволюції дозволило виділити ряд ключових проблем у двосторонніх відносинах, які полягають у протиріччях, перш за все, у ціннісних орієнтирах та соціально-економічних моделях розвитку, їхнього впливу на формування політичних інститутів і політичних процесів як всередині країн, так і у відносинах між ними; у специфіці державного будівництва на пострадянському просторі, з урахуванням взаємозв'язку внутрішньої політики з зовнішньополітичними стратегіями обох держав і різновекторними інтеграційними процесами.

У радянські часи тодішня влада активно насаджувала штучну ідеологію "братерства" і росіянам, і українцям, подекуди з явним чи прихованим визнанням певної історичної вищості росіян. Якраз в рамках концептуальної парадигми «Велика Росія», яка опікає, цивілізує та захищає своїх сусідів. Ця концепція присутня навіть у тексті радянського гімну. Замість того, щоб номінально визнати суверенітет республік та лише поступатись їхній відмінній ідентичності, щоб продемонструвати нібито гармонійний плюралізм Радянського Союзу. Однак на практиці радянські меншини, у тому числі й українці, були підпорядковані російській "більшості". Враховуючи асиміляцію, поширене й загалом мирне змішування етнічних росіян та українців в Україні, умовно десятиліттями не було підстав вважати, що російська й українська ідентичності не зможуть співіснувати після того, як Україна стала незалежною. Але все змінилося з російською анексією Криму і вторгненням на Донбас у 2014-му. Саме тоді українці почали активно гуртуватися за принципом своєї національної ідентичності і це дало аргументи апологетам виключного бачення української ідентичності та стало поштовхом для розпалу глибоких антиросійських почуттів в Україні. Станом на сьогодні дискусія про політичне майбутнє України з російським проектом чи з євроатлантичним вилилась у тотальне відторгнення Росії та всього російського в переважній сукупності українського суспільства. Поєднання політичних, культурних та патріотичних настроїв дозволило відбутися піднесенню нової української ідентичності, яка значною мірою не сприймає російську мову,

культуру та історичну пам'ять. Однак, підступна проблема полягає в тому, що в Україні досі є мільйони людей, які носять латентну і навіть відкритую "рускомірну" ідентичність, водночас іменуючи себе свідомими українцями і свято вірячи в нову, прозахідну, демократичну Україну. Також не варто забувати про вплив самих росіян, які живуть поряд і з якими українцям зрештою доводиться так чи інакше взаємодіяти. Небагато західних політичних лідерів розуміють складність власне української історії та ідентичності, ще менше – російсько-українські взаємини в історичному контексті. Як наслідок, вони часто намагаються поєднати діалог з українською та російською сторонами, в той час, коли це практично не можливо і може призводити лише до посилення напруження у взаєминах між двома суспільствами.

Зараз Україна стоїть на форпості захисту Європи від свого східного сусіда та бореться за захист і просування західних цінностей. Таким чином, колективному Заходу слід підтримати цю боротьбу України, однак ця підтримка не повинна лише заохочувати певну виключність української ідентичності або зводитися до спільної критики російського культурно коду. Метою західних партнерів України мають бути активні заходи щодо стимулювання відродження України як реальної демократії та прозорого вільного ринку. Концепція простого дистанціювання українців подалі від Росії та росіян може не спрацювати без важливих і фундаментальних реформ державного управління.

Ідеологічне протистояння між Російською Федерацією та Україною вилилося у гострий військовий конфлікт, свого часу перейшло у насильницьку та деструктивну фазу через збройне вторгнення Росії на Донбас та анексію Криму. Але ці гострі проблеми, що лежать на поверхні, не вичерпують увесь російсько-український конфлікт, а їхнє вирішення, хоч і термінове й важливе, буде означати лише тимчасовий компроміс на відносно поверхневому рівні геополітики та світової безпеки. На значно глибшому рівні конфронтація триватиме поки Росія та Захід мають триваючі суперечливі і взаємовиключні концепції регіональної інтеграції та суверенітету. Сама ж Російська Федерація ще ніяк не може відмовитися від шкідливого спадку більш ніж піввікового радянського суспільного експерименту, а відповідно поки не переосмислять боротьбу за модернізацію та реформи як щось, що

може поєднати її з західним світом. До тих пір і глибинні чинники протистояння по осі "Росія-Захід" зберігатимуться, як і триватиме системний конфлікт України та Росії.

Узагальнюючи викладений матеріал, доходимо висновку, що жорстка конфронтація з Російською Федерацією, яка має місце в Україні, і що вже призвела до анексії Автономної Республіки Крим і збройного протистояння на Сході нашої держави, в багатьох випадках помилково та однобоко трактується як виключно внутрішня проблема України або як традиційний конфлікт між Україною та Російською Федерацією. Такі досить обмежені та однобокі трактування суті конфлікту можуть призвести до того, що запропоновані шляхи його вирішення не дадуть очікуваних результатів. Дану конфліктну ситуацію, яку однаковою мірою можна назвати і російською, і українською, і європейською, і навіть загальносвітовою чи геополітичною, варто розглядати комплексно, з точки зору гібридного інструментарію сучасного геополітичного, та навіть більше, цивілізаційного протистояння. Вона стала результатом одночасового збігу в одній точці трьох вимірів конфліктогенності сучасних міжнародних відносин: геополітичного — як глобального зіткнення цивілізацій; російсько-українського — як регіонального конфлікту інтересів щодо вектору інтеграції; локального — як внутрішньоукраїнського протистояння на базі національної самоідентифікації.

Щодо факторів та інституційних механізмів політико-безпекової дестабілізації України Російською Федерацією, то слід зазначити, що блокування європейського та євроатлантичного курсу нашої держави та повернення її до сфери впливу Росії, а в кінцевому випадку — остаточна дезінтеграція української державності, є основними цілями Росії у розв'язаній нею війні з Україною. Щодо ЄС, то тут своїми основними задачами Кремль вбачає розхитування єдності європейського співтовариства, повну або часткову дискредитацію його базових цінностей, посилення власного впливу і контролю Російської Федерації над процесами на континенті, а в кінцевому випадку — встановлення нового устрою і порядку в Європі за російським сценарієм.

Підсумовуючи весь спектр загроз національній безпеці України в цей період, варто зазначити, що в більшості своїй, вони виходили від РФ і були спрямовані на

перешкоджання процесам євроінтеграції України. Причому, Російська Федерація робила це свідомо, не зважаючи на ціну. Її не зупиняла ні можливість втрати міжнародного іміджу, ні значні економічні втрати та чисельні людські жертви. Якщо ж говорити про причини цих загроз, то, в першу чергу, це невиразна, слабка та непослідовна політика державної влади впродовж усього періоду розбудови незалежної України, що обтяжувалася корумпованістю політичних еліт та їх неспроможністю до прийняття державницьких управлінських рішень.

Фактично, у реаліях сьогодення будь-яку країну, в тому числі, і європейську, можна дестабілізувати, а то й довести до межі розпаду. Було б бажання. Таких висновків можна дійти, аналізуючи українсько-російський конфлікт. А от відновити цілісність і стабільність держави-жертви «гібридної» агресії, надзвичайно складно, і це потребує значних зусиль мало не всього світового співтовариства. Власне, такий висновок можна було зробити і раніше, аналізуючи війну на території колишньої Югославії. На жаль, тоді більшість дослідників воліли тлумачити це насильство, як атрибут регіональної специфіки, або ж покладали відповідальність за нього на одну зі сторін конфлікту.

Підсумовуючи вищесказане, можемо зробити висновок про те, що сучасний стан українсько-російських відносин у контексті не лише військового, інформаційного та політико-економічного, а й загалом геополітичного протиборства є складним і суперечливим. Вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на їхній розвиток не сприяє пошуку компромісних рішень та швидкому врегулюванню конфлікту, що склався між двома державами. Амбіційність геополітичних планів Росії створює умови, в яких важко вибудувати спільний діалог і шукати порозуміння. Напруженості додає геополітичне протиборство між Росією та США за вплив у Європі та на Близькому Сході, яке є каталізатором виникнення нових проблем, викликів та загроз. Санкційна політика проти Російської Федерації з боку США та європейських країн не тільки дестабілізує загальносвітовий економічний баланс, але і негативним чином позначається на темпах економічного розвитку країн-членів Європейського Союзу.

Розділ 3

АНАЛІТИЧНІ ПРОГНОЗИ РОЗВИТКУ СТАНУ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ ТА БЕЗПЕКОВІЙ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ

У даному розділі дисертаційного дослідження проаналізовано та вивчено стан ефективності державної системи захисту та протидії російській, у першу чергу, інформаційній агресії. Спрогнозовано потенційні сценарії розвитку конфлікту та розвитку відносин України та Росії з урахуванням аналітичного прогнозування безпекової дестабілізації. Також надано висновки та рекомендації щодо побудови ефективної та дієвої системи подолання негативних наслідків агресії Російської Федерації щодо України.

3.1. Вивчення стану ефективності поточної системи захисту від російської агресії в Україні та Східній Європі

Україна має чи не найбільший досвід протидії гібридній агресії Росії. Ще починаючи з проголошення незалежності в 1991 році, Кремль різноманітними способами намагався втручатися у внутрішню та зовнішню політику країни. У хроніці саме гібридного протистояння свого роду «віхами» можна вважати вибори «президента Криму» 1994 року, конфлікт навколо острова Тузла 2003 року, Помаранчеву революцію 2004 року, «газові війни» 2006 і 2009 років (які були продовжені не менш критичними «торговельними війнами»), Революція гідності 2013-14 років і окупація Криму та збройна агресія на Донбасі, що тривають і нині. Тема гібридної агресії та протидії їй стала однією з основних у зовнішній політиці України і як засіб налагодження співпраці з міжнародними партнерами – наприклад, у контексті проведення міжнародної конференції «Уроки гібридного десятиліття: що потрібно знати для руху вперед» [142].

Якщо повернутись до контексту протистояння гібридним загрозам з боку Росії, то важливим моментом є той факт, що Україна дотримується курсу на політичне та мирне врегулювання конфлікту на Донбасі, вимагаючи від російської сторони

неухильного виконання Мінських домовленостей. Однак, Російська Федерація, контрольовані нею бойовики і найманці не налаштовані на це. Зазвичай припинення вогню вони використовують для перегрупування та посилення своїх збройних формувань, поповнення особовим складом, зброєю, боєприпасами, паливом тощо. При цьому лунають провокаційні заяви щодо намірів відновити бойові дії для подальшої окупації української території, зокрема, аж до західних адміністративних кордонів Донецької та Луганської областей. З огляду на це наша держава протягом тривалого часу змушена буде жити в умовах російської воєнної загрози. Україні важко протистояти розв'язаній Російською Федерацією «гібридній» війні проти українського народу: наші економічні, воєнні, інформаційні, людські та інші потенціали є незрівнянними з російськими. До того ж з боку керівництва Росії періодично лунають погрози щодо можливого застосування ядерної зброї, що, зокрема, передбачено її воєнною доктриною. Під час цієї війни, крім воєнної сили, агресор також активно використовує економічну, енергетичну, дипломатичну, інформаційну, кібернетичну, гуманітарну та інші види «зброї», характер та особливості якої описано у попередніх розділах нашого наукового дослідження.

Об'єктивно оцінюючи воєнний потенціал нашої держави, стан міжнародного середовища та внутрішню ситуацію в Україні, слід констатувати, що захистити її національні інтереси, протистояти російській агресії і відновити територіальну цілісність можна лише комбінованим способом, який поєднує оборонні та політико-дипломатичні зусилля. Тому досягнення політичної і моральної перемоги над агресором можливе передусім за умови зміцнення обороноздатності нашої держави та готовності українців до останнього боронити свою Батьківщину.

Оскільки керівництво РФ вперто заперечує участь збройних сил цієї країни в агресії проти України, а Міністерство закордонних справ РФ категорично відмовилося використати можливості Міжнародного суду ООН для встановлення фактів, пов'язаних із збройним нападом на Україну, Україна просто зобов'язана сформулювати чітку правову позицію з цього питання на національному рівні. І саме ця позиція повинна стати підґрунтям для вироблення єдиної консолідованої претензії України як держави, яка зазнала збройної агресії зі сторони іншого суб'єкта

міжнародних відносин. І саме цю претензію вона повинна формально пред'явити Російській Федерації як державі-агресору.

Окремі елементи правової позиції України у питанні відсічі збройній агресії Російської Федерації та ліквідації її наслідків дотепер були зафіксовані у численних нормативних актах, зокрема в Законах України, постановах і заявах Верховної Ради України, в Указах і розпорядженнях Президента України, постановах та рішеннях Кабінету Міністрів України, у численних дипломатичних нотах та заявах МЗС України, в матеріалах та документах Служби безпеки, Генеральної Прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства Юстиції, Міністерства фінансів, Міністерства економічного розвитку, Міністерства культури, Фонду державного майна та інших відомств. Сьогодні існує нагальна необхідність розробки узагальненої єдиної правової позиції України, оскільки згадані нормативні акти, документи та матеріали ухвалювались, складались і компілювались численними органами різних гілок влади за різних обставин, в різний час і, до того ж, мають різний правовий статус. Насамперед слід належним чином оформити доказову базу, що підтверджує вчинення акту прямої агресії проти України Збройними силами Російської Федерації, свідчить про розмір спричиненої Україні шкоди та масштаби порушення прав людини, воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Водночас необхідно вдосконалити нормативну базу і механізм запровадження проти Російської Федерації, як держави-агресора, системних заходів.

Слід зазначити, що протягом 2014-2015 років українська влада ухвалила низку важливих нормативно-правових документів у сфері українсько-російських відносин [153]. Тут йдеться про заяви та постанови Верховної Ради України, укази Президента, постанови Уряду та рішення РНБО й інші документи. Вони визначають основні заходи щодо питання анексованого Криму, окреслюють комплекс дій зі зміцнення обороноздатності нашої країни, містять плани діяльності влади в зоні ООС (тоді ще – АТО), формують комплекс заходів протистояння російській агресії тощо. Так, 27 січня 2015 року Верховна Рада України погодила та ухвалила «Звернення до світової спільноти про визнання РФ державою-агресором» [163], Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського парламенту,

Парламентської асамблеї Ради Європи, Парламентської асамблеї НАТО, Парламентської асамблеї ОБСЄ, Парламентської асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором, Заяву «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків», у якій окреслені хронологія, цілі, масштаби російської агресії, її наслідки для України і світу, сформульовані вимоги до країни-агресора [172].

26 травня 2015 року також набула чинності нова «Стратегія національної безпеки України», де головною зовнішньою загрозою було визначено «агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна...». В цьому документі наголошується, що «російська загроза ...має довгостроковий характер» [167].

Правовий режим ООС є важливим інструментом протидії агресії Російської Федерації та основним правовим інструментом для забезпечення відсічі агресії Росії та підконтрольних їй маріонеткових утворень у Донецькій та Луганській областях. Так, антитерористична операція, яку Україна розпочала у квітні 2014 року, дала змогу зупинити поширення російської агресії та локалізувати її. Разом з тим, цей правовий режим дозволив провести президентські, парламентські і місцеві вибори, результати яких забезпечили внутрішню та зовнішню легітимність української влади.

Правовий режим територій окремих районів Луганської та Донецької областей визначається законом «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». Відповідно, їх визнано тимчасово окупованими і такими, на території яких не діють органи влади держави Україна. Він же визначає і особливості захисту прав і свобод громадян України, які там проживають. Закон покликаний підвищити ефективність реалізації заходів із забезпечення національної безпеки і оборони на територіях частково окупованих областей та створює необхідні передумови для забезпечення державного суверенітету України на територіях Донецької та Луганської областей у межах міжнародно визнаного кордону України [180].

Загострення відносин з РФ виявило недосконалість та вкрай низьку ефективність побудованої за роки незалежності системи забезпечення національної безпеки України. Причому, стало очевидним, що не готовими до російської агресії виявилися як суб'єкти забезпечення національної безпеки, так і нормативно-правова основа забезпечення їхньої діяльності.

З-поміж основних причин такої надто низької ефективності загальної системи забезпечення національної безпеки України, на наш погляд, варто звернути увагу на такі:

- за основу для побудови системи забезпечення національної безпеки України було взято застарілий радянський аналог з використанням усіх її складових (прикордонних військ зокрема і радянської армії в цілому, міліції, КДБ, які залишилися Україні у спадок від СРСР), радянської законодавчої бази і що найважливіше – досвіду її функціонування у минулому столітті в умовах біполярного світу;

- формування системи забезпечення національної безпеки України здійснювалося під тиском світових та регіональних лідерів, які керувалися, перш за все, національними інтересами своїх країн, а не інтересами України (прикладом може бути позиція щодо необхідності відмови України від ядерної зброї без надання їй справді дієвих гарантій безпеки);

- впродовж усього періоду незалежності України питання захисту національних інтересів для політичного керівництва було радше формальним (це стосувалося, в першу чергу, слабкого виконання законодавства з питань національної безпеки, а Стратегії НБ взагалі не приймалися), так само, як питання формування й розвитку самої системи забезпечення національної безпеки України (критичне недофінансування програм розвитку складових безпекового сектору; поширення корупції на всіх рівнях та поступовий занепад);

- на підсилення відцентричних тенденцій і нездатності системи забезпечення національної безпеки до протидії загрозі сепаратизму працювали і багатовекторність зовнішньої політики та налаштованість політичних еліт на цілеспрямоване

поглиблення розбіжностей у політичних орієнтаціях населення за регіональним принципом та на реалізацію власних, корпоративних, а не національних інтересів;

- неспроможність системи забезпечення національної безпеки України, через її незавершеність, до аналізу безпекового середовища задля своєчасного виявлення загроз та значний вплив з боку іноземних спецслужб на керівництво суб'єктів забезпечення національної безпеки України є причиною вироблення і прийняття помилкових управлінських рішень [5].

Усіх зазначених причин низької ефективності системи забезпечення національної безпеки України більш ніж достатньо для того, щоб ініціювати питання про її докорінне реформування: від створення моделі її логічного функціонування та формування цілісної основи та системи законодавчих актів у сфері національної безпеки і оборони України.

У проведеному нами дослідженні безпекової політики України за останні роки [51] було виявлено низку проблем, які і тепер заважають ефективній роботі системи забезпечення національної безпеки. Саме тому нами були розроблені рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення політичного управління та функціонування системи забезпечення національної безпеки України [51,50].

В умовах системного заперечення російським керівництвом причетності Російської Федерації до збройної агресії, інструментом забезпечення реалізації її міжнародно-правової відповідальності залишаються міжнародно-правові санкції проти держави-агресора, які застосовують як Україна, так і частина міжнародного товариства. Необхідно наголосити, що міжнародно-правові санкції, незалежно від їхньої інтенсивності й характеру, – це процесуальний засіб примусової реалізації міжнародно-правової відповідальності. Застосування Україною власних санкційних заходів проти Росії як країни-агресора й ухвалення нормативних актів, покликаних забезпечити протидію російській агресії та ліквідацію її наслідків, залишається спорадичним, розтягнутим у часі і не інституалізованим належним чином. До загальних актів можна насамперед віднести Постанови Кабінету Міністрів України № 343 від 17 липня 2014 року «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території» і № 278 від

23 липня 2014 року «Про утворення комітету з питань застосування санкцій до осіб, що підтримують і фінансують тероризм в Україні», ухвалений 14 серпня 2014 року Верховною Радою Закон України № 4453а «Про санкції» та Розпорядження Кабінету Міністрів України № 829-р від 11 вересня 2014 року «Про пропозиції щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів». Зауважимо, що затримку із запровадженням санкцій у Кабінеті Міністрів України пояснили затримкою із ухваленням відповідного закону. Таке пояснення не витримує жодної критики, оскільки, відповідно до міжнародного права, відсутність національного закону не забороняє державі, що зазнала збройного нападу, негайно застосувати щодо агресора будь-які санкційні заходи [182, 181, 177, 10].

Аналіз змісту чинних санкційних нормативних актів явно свідчить, що вони належним чином не узгоджені один з одним, досить фрагментарні й стосуються далеко не всіх аспектів ситуації, створеної агресією Російської Федерації проти України. З огляду на великий і складний у правовому сенсі набір проблем, які виникли внаслідок російської збройної агресії, захист національних інтересів України має здійснюватись на більш повноважнішій інституційній основі і більш системно.

Варто зауважити, що процес законотворчої діяльності за останні роки був досить інтенсивним. Головним його здобутком стала відмова України від політики позаблоковості та законодавче визначення одним із пріоритетів національних інтересів «інтеграцію України в євроатлантичний політичний, економічний, правовий простір з подальшою метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір» [170]. За цей період прийнято значну кількість законів у сфері національної безпеки і оборони, більшість яких спрямована на врегулювання питань внутрішнього та зовнішнього становища України в 2016-2018 роках, пов'язаних із російською агресією, забезпеченням ефективної протидії та захистом наших громадян, які постраждали внаслідок воєнних дій. Разом з тим низка проблемних питань залишається законодавчо не врегульованою. Так, правові акти у цій сфері містять певні неузгодженості, застарілими є підходи до визначення деяких термінів, тож необхідно запроваджувати сучасні механізми управління загрозами національній безпеці тощо [170, 176].

Отже, важливими завданнями держави нині є удосконалення законодавства у сфері національної безпеки і оборони, підвищення ефективності його застосування. Це дозволить забезпечити належний захист національних цінностей та повноцінно реалізовувати національні інтереси. Основу системного оновлення законодавства з питань забезпечення національної безпеки і оборони мають становити зміни до Конституції України. І в цьому головна роль належить утвореній указом Президента України Конституційній Комісії, яка повинна тісно співпрацювати з представниками різних політичних сил, громадськості, вітчизняного та міжнародного експертного середовища.

З-поміж основних питань, які розглядаються під час підготовки згаданих змін, варто виділити:

- вилучення положення щодо заборони розташування на території нашої держави іноземних військових баз;
- забезпечення максимально централізованого, а отже, ефективного керівництва у сфері національної безпеки і оборони держави з урахуванням особливостей парламентсько-президентської форми правління;
- уточнення порядку та умов ухвалення рішення Президентом України про застосування Збройних Сил та інших військових формувань України;
- поширення функцій Ради національної безпеки і оборони України щодо координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони не лише стосовно органів виконавчої влади, а й щодо військових формувань, правоохоронних органів, спеціальних служб та інших державних структур, які задіяні у цій сфері;
- уточнення функцій Збройних Сил, а також порядку призначення на посади і звільнення з посад керівників військових формувань та правоохоронних органів України;
  - уточнення порядку прийняття і схвалення рішень про введення воєнного чи надзвичайного стану, застосування Збройних Сил України та інших військових формувань.

Рамковим законом для вдосконалення системи забезпечення національної безпеки має стати закон у новій редакції, у який необхідно закласти не абстрактні

загальнотеоретичні поняття, а конкретні підходи до формування ефективної системи забезпечення національної безпеки, механізм її функціонування, повноваження і схему взаємодії її суб'єктів. Положення оновленої Конституції України та згаданий закон становитимуть основу для законодавчого врегулювання всіх аспектів у сфері національної безпеки і оборони [176].

Особливе місце в системі правового забезпечення національної безпеки і оборони посідає Стратегія національної безпеки України, в якій визначаються актуальні загрози національній безпеці та пріоритети державної політики у сфері національної безпеки і оборони на визначений період. Саме цей документ є засадничим у побудові надійної системи забезпечення національної безпеки. На його основі повинно відбуватися комплексне планування діяльності органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки і оборони та розробка інших стратегічних та програмних документів, якими визначаються цілі, напрями і механізми діяльності органів державної влади у сфері національної безпеки. Організація цієї законотворчої діяльності залишається завданням Кабінету Міністрів України. З іншого боку, наявність досконалого законодавства з питань забезпечення національної безпеки є необхідною, але недостатньою умовою, оскільки потрібно, разом з тим, ще і забезпечити безумовне виконання і належну реалізацію його норм на усіх рівнях. Необхідно запобігти повторенню негативної практики минулого, а саме – відсутності відповідальності за невиконання законів та інших нормативно-правових актів, відсутності зв'язків між різними державними стратегічними і програмними документами тощо.

Відповідно до Програми дій Уряду та тодішньої Коаліційної угоди, яку підписали п'ять політичних парламентських фракції, в грудні 2014 році було створено Міністерство інформаційної політики України (МІП), а головними причинами такого новоутворення були «протидія інформаційній агресії з боку Російської Федерації; розробка стратегії інформаційної політики держави та концепції інформаційної безпеки України; координація органів влади в питаннях комунікації та поширення інформації» [155].

Міністерство у своїй діяльності керується Положенням «Про міністерство інформаційної політики України». Цей документ визначає сферу повноважень новоствореного центрального органу виконавчої влади та окреслює коло його завдань. Створення Міністерства інформаційної політики супроводжувалося активними дискусіями і було одним із найбільш контраверсійних рішень української влади після революції Гідності. Тоді як у процесі обговорення цього питання частина політиків, експертів, науковців, представників медіа та громадянського суспільства наголошувала на необхідності створення подібного державного органу в умовах інформаційної війни, інші застерігали про ризики для свободи слова та наводили, як негативні приклади, факти діяльності подібних установ у недемократичних, тоталітарних державах. Такою ж неоднозначною була і реакція міжнародної спільноти. Публічні дебати не вплинули на політичне рішення, але створили для новоствореного міністерства доволі несприятливе інформаційне й психологічне середовище. Такий, запущений ще на етапі створення установи, сценарій «протистояння» здебільшого ускладнював процес залучення міністерством громадськості до діалогу і аж ніяк не сприяв його публічності. З іншого боку, це, частково, призвело до того, що увага, яка приділялася інформаційному супроводу діяльності органу, була дещо перебільшеною, а подекуди навіть гіпертрофованою [142].

Тож, оцінка ефективності діяльності міністерства, на наш погляд, виглядає так.

Міністерство зосередилося у своїй діяльності на просуванні проукраїнського дискурсу в інформаційному просторі, розвінчанні російських міфів в Україні та за кордоном. Важлива роль у цьому відводилася друкованим матеріалам про присутність та підривно діяльність російських військ на території України та іншим контрпропагандистським продуктам, виготовлення яких відбувалося або безпосередньо міністерством або за його сприяння. Поширення цих матеріалів та комунікація українського нарративу відбувалося, в тому числі, і на різноманітних міжнародних заходах. Здебільшого, це здійснювали українські делегації за активного сприяння представників міністерства. У контексті просування українського дискурсу не можна не згадати і проект *Embedded Journalists*, який активно реалізовувався в 2015

році. Тоді у ньому взяли участь 36 українських та міжнародних журналістів, які створили 37 статей, 18 відеорепортажів і три фільми. А матеріали за результатами реалізації цього проекту з'явилися в таких ЗМІ, як CNN, The World Post, The Washington Post, The Independent, Agence France-Presse, London Evening Standard, Polsat, the Daily Signal, «Радіо Свобода» та інших. Варто згадати і низку інформаційних кампаній (загальнонаціональних та створених для окремих міст і регіонів; в інтернеті, на телебаченні, поширюваних через зовнішню рекламу): «Гідність, Воля і Перемога», «Крим – це Україна», «Шануй Героїв!»; соціальна реклама «Захистимо Україну», «Армія – це гордість» тощо. Міністерство не подавало даних щодо таких показників результативності цих активностей, як охоплення та вплив кампаній на цільову аудиторію, проте варто відзначити їхню високу інтенсивність і загалом високу якість. І все ж, цього не достатньо, щоб можна було стверджувати, що міністерство повністю взяло на себе функції контрпропаганди, оскільки комунікація, яку розгорнуло міністерство, спрямована на просування конкретних меседжів та вирішення окремих проблем. Проте, якщо говорити про оперативне реагування на окремі психологічні операції супротивника, то воно відсутнє, так само, як і немає свідчень про розробку і впровадження власних [91].

Окрім вище зазначених активностей, міністерство взяло на себе забезпечення доступу окупованих та прифронтових територій до українських медіа: вирішення пов'язаних завдань юридичного та технічного характеру, придбання та встановлення передавачів.

До безумовного позитиву варто віднести і той факт, що міністерство активно зайнялося створенням системи іномовлення в Україні. Впровадження цієї ініціативи й, зокрема, сам закон «Про систему іномовлення в Україні» викликали багато запитань і дискусій в експертному середовищі. Під егідою Міністерства інформаційної політики створено і запущено телеканал іномовлення (UA|TV) [134], покликаний неупереджено інформувати закордонну аудиторію про події, що відбуваються в Україні, хоча як незначне фінансування, так і масштаби мовлення не дозволяють говорити про ефективність його впливу на протипагу іномовленню Росії. Іншим важливим досягненням є затвердження нового бренду України – UkraineNOW,

покликаного створити в уявленні іноземців яскравий візуально впізнаваний образ українського контенту і продукту [94].

Втім, міністерство так і не стало домінуючим суб'єктом впливу під час формування нормативно-правового середовища в частині захисту інформаційного простору. Так, воно розробило низку нових законодавчих ініціатив для вирішення окремих проблем інформаційної безпеки та проект Концепції інформаційної безпеки, який, одак, не може сприяти остаточному вирішенню питання інформаційної безпеки. Тож можемо констатувати, що діяльність міністерства на практиці виявилася спрямованою радше на вирішення поточних проблем, аніж на просування системних змін (зокрема нормативних), необхідних для зміцнення інформаційної безпеки. Таким чином, попри побоювання скептиків, Міністерство інформаційної політики України не стало інструментом державного тиску на медіа, але і не виправдало сподівань тих, хто підтримував ідею його створення, і не стало реальним центром управління протидією російській інформаційній агресії.

Варто зазначити, що внаслідок низки державних рішень обмежувального характеру суттєво скоротилося споживання громадянами України російського пропагандистського інформаційного продукту; досягнуто позитивних зрушень щодо забезпечення покриття українським телевізійним сигналом прифронтових, окупованих та прикордонних територій; запущено процеси формування сталих механізмів сприяння виробництву вітчизняного кінопродукту; зроблено перші, але достатньо помітні кроки щодо забезпечення прозорості медіавласності в Україні. Таким чином, можемо говорити про цілком реальні результати: заборона кінопродукту російського виробництва та заборона російських телеканалів, прийняття закону про прозорість медіавласності. Та попри прогресивний характер і доцільність дій держави, спрямованих на досягнення цих результатів, маємо визнати, що цього замало для досягнення відчутних змін. Так, їх можна розглядати як початок шляху в правильному напрямку, але не більше. Якщо ж аналізувати зроблене, то зрозуміло, що чи призведе на практиці впровадження нового законодавства до суттєвих позитивних змін у питаннях прозорості медіавласності, залежатиме від подальшого вдосконалення нормативної бази та практики її застосування. Так само і

державна підтримка української кіноіндустрії перебуває на стадії проекту і її результати можуть виявитися лише в перспективі декількох років. До того ж, державної підтримки потребують не тільки фільми, а й інші інформаційні продукти, де Україна все ще не витримує конкуренції, зокрема, такі як телепрограми, вітчизняний сегмент інтернету, книговидання, преса. І тільки говорячи про заборону російських телеканалів та кінопродукту, ми можемо констатувати реальні позитивні зрушення у структурі інформаційного споживання громадян. Але ці рішення, на жаль, не зачепили шоу-бізнесу, інтернету, книжок. До того ж, не варто забувати про умовність будь-яких заборон в умовах інформаційної доби. Бачимо прогрес і у забезпеченні трансляції українського телевізійного сигналу на прифронтовій, прикордонній та окупованій територіях України.

Проте, певні дії української влади досить складно оцінити. До цього переліку відноситься впровадження урядом інформаційних кампаній, спрямованих на культивування патріотизму та протидію російській пропаганді.

Наразі відсутні дані, які б дозволили оцінити вплив інформаційних кампаній уряду на реальні соціально-психологічні процеси. Очікувано їхнім результатом мало б стати зниження рівня конфліктності в суспільстві та інших негативних соціально-психологічних наслідків російської пропаганди; зниження рівня поширення міфів і стереотипів, породжених антиукраїнською пропагандою. Важливим є розуміння того, що протидія цим явищам може бути ефективною тільки за умов мінімізації чинників, які їх зумовили. До того ж, щоб бути ефективним, цей вплив має відповідати низці вимог (системність; чітке розуміння цілей і постановка релевантних завдань; застосування відповідних стратегій впливу для кожної аудиторії; задіяння всіх можливих каналів впливу тощо), чого наразі немає [202].

І все ж, досі залишаються актуальними відсутність однозначної та послідовної державної політики та стратегічного підходу до інформаційної безпеки; відсутність дієвої системи реагування на інформаційно-психологічні загрози й належного державного менеджменту в цій сфері. Показово, що Україна досі живе без доктринального документа, який би став засадничим для побудови системи інформаційної безпеки. Існуючий проект Концепції інформаційної безпеки не

спроможний виконати цю функцію. Так само за увесь цей час так і не з'явилося ефективних державних механізмів моніторингу загроз, вироблення та імплементації ефективних рішень у сфері інформаційної безпеки, координації дій різних структур в цьому процесі. І детальний аналіз діяльності Міністерства інформаційної політики радше свідчить про те, що ця інституція стала додатковим елементом неузгодженої системи функцій та повноважень. Таким чином, можемо підсумувати, що у період 2014-2016 років фактично не відбулося покращення спроможності держави релевантно реагувати на виклики національній безпеці в інформаційній площині.

До того ж, існує ще низка проблем, які досі залишилися поза увагою держави. Це і достатньо низький рівень медіаграмотності громадян, і олігархізоване медійне середовище в Україні. Так само немає прогресу у вирішенні проблем, пов'язаних із забезпеченням гігієни інформаційного простору громадян України, які мешкають на окупованих територіях. Досі реалізовано можливість впливати на стан і структуру інформаційного простору тільки на території, підконтрольній урядові України.

Оцінити ефективність державної політики в сфері інформаційної безпеки та захисту від гібридних впливів можливо лише, означивши, які проблеми інформаційного простору визначали (чи принаймні мали визначати) обсяг пріоритетних завдань для держави в 2014-2017 роках.

1. Деструктивні соціально-психологічні процеси. На нашу думку, внутрішні соціально-психологічні процеси, які не сумісні з українською державністю та демократичними цінностями, були основною проблемою впродовж означеного часового періоду. Так, «...у червні 2015 року 28 % мешканців півдня України вважали дії української армії на Донбасі війною проти власного народу, а 42 % вбачали події зими 2013-14 років у Києві незаконним збройним захопленням влади» [246]. Детальніше ситуацію зображено у відповідних звітах ГО «Телекритика» та КМІС за березень і квітень 2015 року. Відповідно до даних соціологічних досліджень, відображених у цих звітах, бачимо, що в українському суспільстві досить поширеними були уявлення, базовані на сприйнятті світу через призму негативних міфів та стереотипів та непокрені з поняттями про єдність суспільства, принципи демократичного розвитку та повноцінний демократичний діалог [246].

Важливо, що означені соціально-психологічні процеси зумовлені, перш за все, інформаційно-психологічним впливом Росії. Більше того, прямий зв'язок між дискурсом російських інформаційних (у тому числі медійних) продуктів у 2014-17 роках та змінами в українському суспільстві є очевидним і станом на сьогодні достатньо добре дослідженим в Україні. Цей вплив агресору вдалося забезпечити за рахунок високого відсотка російського продукту (ЗМІ, книги, Інтернет, кіно, шоу-бізнес) у системі інформаційного споживання українських громадян (це підтверджується значною кількістю статистичних та моніторингових даних, які навряд чи доцільно повторювати в цьому дослідженні). Усе це відбувалося на фоні відсутності впродовж десятків років послідовної державної політики, спрямованої на підтримку вітчизняного виробника інформаційного продукту, створення рівних ринкових умов для інформаційного імпорту не тільки з Росії, а й з інших країн; розвитку вітчизняних ЗМІ. Зазначимо, що непрозорість медіавласності в Україні та олігархізоване медіасередовище забезпечили додаткові можливості для російського інформаційного впливу та дозволило проросійському бізнесу просувати пропагандистський дискурс в Україні на шкоду національним інтересам [246].

Ефективність інформаційно-психологічного впливу Росії суттєво підвищила комбінація трьох наступних чинників:

- 1) провал політики формування національної ідентичності в Україні;
- 2) віднесення Російською Федерацією завдання зі здійснення інформаційно-психологічного впливу на Україну впродовж останніх 15 років до розряду стратегічних;
- 3) низький рівень медіаграмотності та культури медіаспоживання в Україні.

2. Недостатня спроможність держави реагувати на інформаційно-психологічні виклики. Вона була надзвичайно низькою ще задовго до війни. Так, ще наприкінці 2000-х років дослідники, науковці та експерти висловлювали занепокоєння з приводу відсутності адекватної державної реакції на факти зухвалоного розпалювання міжнаціональної (міжрегіональної) ворожнечі, відверті заклики до сепаратизму та вказували на значний обсяг інших загроз із боку російських агентів впливу, який не отримує відповідної уваги з боку держави. З-поміж причин такої

бездіяльності, окрім браку політичної волі, можна назвати і відсутність дієвої системи реагування на інформаційно-психологічні загрози (системи управління інформаційною безпекою).

Так, показово, що на початок 2014 року не існувало доктринального документа, який би визначав інтереси держави й суспільства в інформаційній сфері. А саме такий документ і повинен бути основою для організації діяльності органів влади в частині захисту цих інтересів (в сфері інформаційної безпеки). Функції з управління державною політикою в сфері інформаційної безпеки були розпорошені між щонайменше сімома державними інституціями (РНБОУ, СБУ, Міністерство культури, Міністерство освіти, Нацрада з питань телебачення та радіомовлення, Держкомтелерадіо, Держкіно). І що важливо: за такої кількості відповідальних структур, жодна не виконувала функції моніторингу загроз, аналізу й вироблення політичних рішень на основі цього моніторингу, що, власне, і є виробленням державної політики у сфері інформаційної безпеки [246].

Очевидно, що такий стан справ був не чим іншим, як наслідком багаторічного ігнорування державою проблем інформаційної безпеки. У розпорядженні держави Україна були численні інформаційні ресурси, як то: Національна радіокомпанія України, Національна телекомпанія України, мережа обласних і регіональних державних телерадіокомпаній, супутникові телеканали «Культура» та УТР, інформаційне агентство «Укрінформ» і прес-служби органів державної влади, які повинні були здійснювати комунікацію з населенням. І все ж, держава виявилася неспроможною ефективно використовувати ці ресурси. Про це промовисто свідчать цифри: Перший національний канал (НТКУ), маючи найбільше ефірне покриття в Україні, в березні 2014 року був на 10-му місці в рейтингу телеканалів за аудиторією «4+, вся Україна», суттєво поступаючись комерційним каналам. А Національна радіокомпанія України за 23 роки незалежності так і не отримала частот для побудови хоча б однієї повноцінної FM-мережі для Першого каналу Українського радіо (не кажучи вже про Другий і Третій канали УР), тоді як мережа проводового радіо (колись основний канал трансляції програм НРКУ) скоротилася з 19 мільйонів радіоточок у 1991 році до 1,6 мільйона станом на кінець 2013 року [246].

Тож фактично, українська держава повинна була впоратися із деструктивними соціально-психологічними наслідками російського інформаційного впливу при домінуванні в українському інформаційному полі російських акторів, маючи в арсеналі мінімальні можливості впливу на інформаційні процеси та за умови відсутності ефективної системи прийняття та виконання державних рішень в сфері інформаційної безпеки.

3. Обмеження трансляції російських телеканалів. Прагнучи відновити свій вплив на формування інформаційного середовища, українська держава розпочала з обмеження доступу російських телеканалів до українських аудиторій. На практиці це виглядало так: Національна рада з питань телебачення і радіомовлення 20 березня 2014 року подала позов до Окружного адміністративного суду міста Києва (ОАСК) з вимогою визнати російські телеканали «Россия-24», «РТР-Планета», «Первый канал. Всемирная сеть» та «НТВ Мир» такими, що не відповідають чинному законодавству України та Європейській конвенції про транскордонне телебачення, і заборонити ретрансляцію на території нашої держави. А вже 25 березня того ж року суд прийняв ухвалу про забезпечення позову, наклавши тимчасову заборону на ретрансляцію цих чотирьох телеканалів на території України. Згодом аналогічні позови Національна рада подала щодо ще двох російських каналів, задовільнивши які, суд 17 липня тимчасово заборонив ретрансляцію «ТВ Центр - International», а 12 вересня – РБК-ТВ. Хоча рішень по суті справи суд не ухвалив ані тоді, ані згодом. Натомість усі позови об'єднали в одне провадження і було призначено судові експертизи щодо контенту цих телеканалів. Результати комісійної та комплексної психолінгвістичної експертизи з приводу аналізу контенту перших чотирьох каналів були отримані в грудні 2014 року. Вони свідчили про наявні ознаки прийомів психологічного впливу, які, як правило, застосовуються задля змін соціальних установок, намірів, почуттів, думок та дій людини [246].

Як зовнішньо, так і внутрішньополітичні ініціативи України з 2014 року з протидії гібридній загрозі з боку Кремля стосуються або обмеження російського впливу в інформаційному просторі, або формування і просування власного нарративу. Зокрема, з 2014 року було заборонено або обмежено трансляцію російських

телеканалів та увезення російської книжкової продукції. З метою захисту українського інформаційного простору також введено квоти на обсяги мовлення українською на телеканалах і в радіомовленні, що призводить до поступового зростання обсягів україномовного контенту [230]; активізовано державну підтримку українського кінематографу, яке із артхаусної чи кінофестивальної ніші перетворилося на комерційно успішний продукт («Скажене весілля») чи стало засобом просування України у світі («Кіборги»).

Росія продовжує здійснювати свій вплив в Україні та у Східній Європі шляхом використання провокацій та підігрівання суспільних настроїв. Зокрема, дискусія щодо надання томосу Українській православній церкві й досі використовується представництвом Московського патріархату в Україні з метою поширення російських пропагандистських меседжів. Окремі засоби масової інформації (телеканали «112 Україна», NewsONE, газета «Вести», онлайн-видання «КП в Україні» тощо) підозрюються в поширенні проросійської риторики. Тривожним сигналом є повернення в українську політику кума російського президента Путіна Віктора Медведчука, якого пов'язують із уже згаданим «112 Україна» [236]. Втім зауважимо, що хоч витратність пропагандистських заходів РФ стає все більшою, водночас їх ефективність помітно знижується [66].

У цьому контексті важливу роль посідає регіон Східної Європи як передній рубіж російської гібридної агресії. Якими ж є конкретні фактори, за рахунок яких Кремль може ефективно здійснювати свої гібридні впливи у Східній Європі? Вони всі так чи інакше пов'язані з перебуванням цих країн (спільно із сучасною Росією) в межах Радянського Союзу.

Це, по-перше, національна гетерогенність. Не у всіх країнах за порівняно нетривалий посткомуністичний період сформувалася консолідована національна політика; більш того, на прикладі країн Балтії можна спостерігати, як російські меншини можуть перетворюватися в об'єкт пропагандистських зусиль.

Другий чинник стосується прихованих історичних претензій і протиріч. З урахуванням непростого історії регіону, російська пропаганда має достатньо приводів, аби збурити громадську думку окремих його країн чи навіть викликати

дипломатичний скандал між ними (напруженість українсько-польських та українсько-угорських стосунків є яскравим прикладом).

Третій фактор – це нерозвиненість громадянського суспільства. Нетривала історія розбудови демократичних інститутів порівняно з рештою Європи і зокрема ЄС негативно відображаються на здатності населення протидіяти гібридним впливам, ба більше – попереджати їх.

І четвертим чинником є складність регіону в цілому. Без урахування вищевказаних факторів представлення країн Східної Європи в західних медіа виглядає надто спрощеним.

Спектр гібридного інструментарію Російської Федерації у Східній Європі досить широкий, що охоплює зокрема:

- спонсорування політичних сил, що забезпечує вплив на політичне життя країн і міцність Європейського Союзу в цілому;
- підтримку неурядових організацій, що створює інструментарій впливу на суспільні настрої;
- використання лідерів думок – відставних політиків, інтелектуалів, журналістів тощо для створення вигідного інформаційного тла;
- сприяння тероризму всупереч нормам міжнародного права і принципам гуманізму для нагнітання напруження у світі та в окремих регіонах, створення тиску на провідних міжнародних акторів;
- економічні важелі, що дозволяють впливати на міжнародну політику торговельних партнерів РФ у цих країнах;
- формування енергетичної залежності від постачання вуглеводневої сировини.

У схожій з Україною ситуації опиняються **Білорусь** та **Молдова**, оскільки обидві країни не є членами ані ЄС, ані НАТО. Якщо у випадку Білорусі можна говорити про добровільне «складання зброї» вищим керівництвом держави в особі президента Олександра Лукашенка, то Молдова офіційно проголосила курс на євроатлантичну інтеграцію разом із Україною і поступово рухається прозахідним шляхом.

Наявність в Молдові проблемного регіону Придністров'я з початку 1990-х років, на території якого досі перебувають російські війська, посилює вплив Кремля на внутрішньо- і зовнішньополітичну ситуацію в країні. Попри декларативно проголошений курс на євроатлантичну інтеграцію, нинішня влада вже була дискредитована кількома політичними скандалами. Це, зокрема, так званий «банківський скандал» щодо зникнення 1 млрд доларів США із трьох молдовських банків і дивна історія з невизнання результатів виборів мера Кишинєва в липні цього року [214, 215], що вже дало підстави представникам ЄС говорити про потрапляння країни «до пастки олігархічних інтересів» і заморозити їй фінансову допомогу в 20 млн євро [122]. Вагомим фактором впливу Росії в Молдові є засоби масової інформації: російські телеканали або ж їхні представництва входять до найпопулярніших в країні [71], як і інформаційне агентство «Спутник», що є складовою російського іномовлення.

У цілому ж, як Білорусь, так і Молдова не є захищеними від потенційної агресії Росії – як військової, так і інформаційної. Окрему групу складають країни Східної Європи, що є членами ЄС і НАТО – **Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина і Чехія**. Перебування в Північноатлантичному альянсі надає їм достатньо обґрунтовані підстави менше остерігатися збройної агресії Росії (як це може бути у випадку Білорусі чи Молдови або вже відбулося в Україні), що, втім, не позбавляє останню інших дієвих засобів впливу: економічних, енергетичних та інформаційно-пропагандистських. Хоча в Польщі, приміром, цілком серйозно обговорюють створення постійної бази військ США, яку президент Анджей Дуда пропонував назвати «Форт Трамп» [34].

Під політичним кутом зору всі вищезгадані країни об'єднує перебування при владі правих популістів – з відповідним скептичним ставленням до Європейського Союзу та консервативною риторикою. Однак причиною їхньої популярності передусім стала спекуляція на темі мігрантів та біженців із Близького Сходу, яка актуалізувалася для ЄС у 2015 році. Що ж стосується російської гібридної агресії, то офіційна позиція всіх цих країн однозначна – засудження агресивної політики Кремля, окупації Криму та бойових дій на Донбасі.

Але не все так просто. Росія користується впливом своїх так званих симпатиків у цих країнах – це президент Мілош Земан і прем'єр Андрей Бабіш у Чехії, нещодавно втягнуті в дуже неприємний корупційний скандал із російським слідом, экс-прем'єр-міністр Словаччини Роберт Фіцо, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан. Крім того, Кремль фінансує діяльність праворадикальних політичних партій і неонацистських організацій у цих країнах: в Угорщині – «Йоббік» і «Рух національного фронту», в Польщі – крайньоправих активістів та політиків, у Словаччині – «Народну партію – Нашу Словаччину». Неоднорідність регіону Східної Європи, тягар радянського минулого, наявність взаємних протиріч на історичному підґрунті, а також геополітичне розташування – усе це створює відповідні передумови для розгортання активної гібридної агресії Російської Федерації проти цих країн та використання їх як плацдарму для поширення свого впливу в євроатлантичному просторі.

Отже, на тимчасово окупованих територіях сформувалася ворожа до України мілітаризована зона, наскрізь просочена ідеологією «руського міра», наповнена незареєстрованою зброєю, з широкою мережею ворожої агентури та резидентури російських спецслужб, контрольовані російськими емісарами угруповання бойовиків, у тому числі на чолі з російськими офіцерами. На цій території зусиллями російської пропагандистської машини, підконтрольних місцевих псевдо-ЗМІ впроваджуються ідеї «руського міра», активно культивується агресивне відчуження та віддалення від України. Також можна констатувати, що замороження такої ситуації грає проти України з огляду на те, що цей окупаційний режим з його антиукраїнською ідеологією багато років поспіль дедалі глибше та надійніше вкорінюються на території Донбасу, і разом з тим акумулюються значні суперечності всередині євроатлантичної спільноти та спрацьовує ефект «звикання до конфлікту» та «втома від України» і, відповідно, тема окупованого Донбасу та Криму відходить на геополітичне закулісся.

3.2. Аналітичне прогнозування безпекової дестабілізації в Україні з боку Російської Федерації, виклад основних можливих сценаріїв розвитку

Збройний конфлікт на Донбасі, що триває вже понад сім років поспіль, завдав значних не лише людських, а і територіальних, фінансово-економічних втрат Україні. Вже ні в кого не виникає сумнівів, що це не «криза в Україні», не «громадянське протистояння чи війна». Це відверте російське вторгнення, фактично збройна інтервенція на Сході України, яка стала однією з причин гострої конфронтації на геополітичній осі «Захід-Росія», з одного боку показала істинну природу та цілі імперської політики Москви на міжнародній арені, а з іншого – виявила вразливості і слабкості колективного західного світу. Нині в зоні конфлікту тривають епізодичні бойові дії, ситуація перебуває у фазі латентних бойових зіткнень та постійних провакацій, а динаміка світових політичних процесів, наявні тенденції на окупованих територіях та результати переговорів у різних форматах обумовлюють складність пошуку дієвих шляхів і механізмів врегулювання цього протистояння.

Загалом же цілі, інтереси та специфіку поведінки головних суб'єктів – Росії, Заходу та України в контексті ситуації на Донбасі можна описати наступним чином: Росія вторглася на Схід України, анексувала Крим, з одного боку, що є складовою політики РФ на пострадянському просторі, який Кремль вважав і вважає зоною власних «привілейованих інтересів». З іншого – тимчасову окупацію Донбасу треба розглядати в ширшому контексті нової імперської геополітики Кремля, яка є загрозою і викликом не лише Україні, але й Європі та сучасному світовому порядку загалом. У загальному вигляді глобальними цілями Російської Федерації є послаблення конкурентів і відновлення її статусу "великої держави", яка може нехтувати нормами міжнародного права, просуваючи свої інтереси з позиції сили, прагне переформатування усталеного світового порядку за власним сценарієм. Політика Кремля на Донбасі напряму пов'язана з «вживленням» в Україну «ДНР» і «ЛНР» у нинішньому вигляді для розвалу української державності, блокування курсу на ЄС і НАТО, встановлення тривалої підконтрольності та підпорядкованості України Росією. Як держава-агресор Росія не визнає себе стороною конфлікту на Сході України, активно блокує мирні ініціативи та намагається легітимізувати

повністю маріонеткові «ДНР-ЛНР» у якості повноправної сторони переговорного процесу. Таким чином Кремль з початку агресії на Сході України сформулював і активно просував фейкову «донбаську міфологему», яка зводиться до наступного:

- в Україні відбувся державний переворот, антиконституційний заколот і владу захопили праві націоналістичні сили, бандерівці, "фашисти";

- на Донбасі насправді триває «громадянський конфлікт» між каральними загонами "націоналістів і фашистів" та повстанцями – «шахтарями і трактористами», які виборюють свободу незалежного Донбасу;

- Донбас питомо й історично не є українською територією, це так звана «Новоросія»;

- Росія ніяк не причетна до збройного конфлікту на Донбасі.

Політичну нестабільність в Україні також, беззаперечно, варто віднести до факторів впливу на розвиток подій навколо Донбасу і Криму. Склалася ситуація з двома стримуючими факторами: з одного боку – Росія, яка зацікавлена у бездіяльності влади, а з іншого – внутрішні гравці, зацікавлені у переформатуванні влади в Києві. А на фоні поглиблення соціально-економічної кризи відбувається радикалізація настроїв мас.

Звісно, що на гіпотетичні сценарії розвитку українсько-російських відносин матимуть вплив актуальні геополітичні тенденції. Сьогодні проблеми назрівають і в Європейському Союзі, і в США. Серед найважливіших – нерівномірне економічне зростання країн-членів ЄС, Brexit, ініціативи щодо переформатування ЄС, міграційна криза, і, нарешті, загрози військового характеру на фоні політичного послаблення НАТО. За таких умов, обсяг допомоги, на яку може розраховувати Україна, істотно зменшується. Тож, якщо говорити про дешеві кредити, то кредитори все прискіпливіше питатимуть про ефективність використання коштів. Якщо ж мова йде про цільові програми, то фінансування нових програм буде під питанням без демонстрації «прогресу» в реформах. У цей же час Росія демонструватиме бажання йти на контакт задля досягнення компромісних рішень. У західних партнерів України чітко прослідковуватиметься бажання вирішувати конфлікти, роблячи поступки для Росії. Та, на жаль, в українському питанні поступки можливі лише за умови відмови

України від частини своїх претензій, оскільки ані Німеччина, ні США чи Франція не є безпосередніми учасниками конфлікту [243, 245].

На основі аналізу ключових чинників, що визначають характер українсько-російських відносин, запропоновано три можливі сценарії розвитку: 1) поступова деескалація конфлікту з наступним згортанням проекту «ЛНР і ДНР» та налагодженням нормального співробітництва; 2) ескалація конфлікту; 3) заморожений конфлікт із ситуативним загостренням.

У ході війни «ментальне відчуження» між суспільствами двох країн значно поглиблюється і нарівні з економічними, політичними та іншими наслідками російської агресії призведе до докорінної зміни всієї парадигми українсько-російських відносин. За таких умов апелювання до «братньої культури», до численних родинних зв'язків, «спільної історії» та релігії, що об'єднує народи, матимуть зворотний ефект. А проповідуване Путіним «спільне майбутнє» України з авторитарною, агресивною поліцейською державою виглядатиме суцільним колапсом. І фіктивне стратегічне партнерство поступово але невідворотно перетворюватиметься на вимушене і тривале співіснування країни-жертви з країною-агресором. Саме тому зараз надзвичайно важливо сформувати свою незалежну тактику та стратегію у політиці, спрямовану виключно на процвітання української державності та українського народу [245].

Сценарій перший – деескалація конфлікту з поступовим згортанням проекту «ЛНР/ДНР» та налагодженням співробітництва (цілком ймовірний).

Цей сценарій передбачає зниження рівня конфліктогенності відносин між Україною та Росією. Відбувається це за рахунок поступового виведення з гри проекту «Новоросія» разом із квазідержавними сепаратистськими утвореннями ДНР/ЛНР. Це сприятиме зменшенню суперечностей і посиленню взаємозалежності між Російською Федерацією та Заходом, а відносини між ними поступово переходитимуть у нову площину та отримуватимуть нову якість. Відповідно, Москва не створюватиме значних перешкод Києву у його євроатлантичному політичному курсі та не намагатиметься впливати на політичні рішення України.

Цей сценарій передбачає, що Україна, з одного боку, розвиває відносини стратегічного партнерства з Російською Федерацією, а з іншого – не відмовляється від свого європейського вибору. Фактично, відбуватиметься процес поступового перетворення України на бізнес-партнера Росії як у процесі проведення внутрішніх реформ, так і у реалізації співпраці з Європейським Союзом. Це не виключає конкуренції, але у цьому випадку конкуренція між ними на європейському напрямі відбувається за участі ЄС. Для цього типу відносин характерними є лібералізація торгівлі з Україною та РФ через поетапну реалізацію чотирьох свобод – вільного руху капіталів, людей, товарів і послуг. І ЄС у цьому випадку виступає гарантом здійснення цієї співпраці.

Співпраця України з ЄС у галузі енергетики дає змогу реалізувати низку проєктів, спрямованих на зниження енергозалежності від РФ. Це відбувається паралельно з економічними реформами в самій Росії, спрямованими на зниження залежності від експорту газу, що дозволяє розглядати газове питання поза контекстом засобу маніпуляції. Ці позитивні зрушення відбуваються за рахунок зменшення напруження та зростання довіри між Росією та євроатлантичною спільнотою у безпековій галузі. Пришвидшити таке зближення Росії та Заходу може, до прикладу, необхідність об'єднання зусиль для боротьби зі спільним викликом (наприклад, спалахом міжнародного тероризму). Це сприяло б значному пом'якшенню існуючих між ними розбіжностей. Каталізатором таких змін могла б бути і успішно проведена спільна миротворча операція Росія – НАТО, яка б створила підстави для поглиблення їхньої співпраці. Для США та ЄС – це реальна можливість підтримати концепцію неподільності безпеки на європейському континенті, залучаючи при цьому Росію до формування плюралістичної архітектури європейської безпеки. Усе це відбувається паралельно зі співпрацею між США та РФ в Ірані, Афганістані, Північній Кореї та на фоні консолідації зусиль щодо упередження розповсюдження зброї масового знищення.

Навряд чи це сприятиме членству Росії в НАТО у прямій формі, однак наявність відповідної дискусії сприятиме формуванню поглибленого формату взаємодії між ними, тим самим значною мірою знімаючи питання «дилеми безпеки» та закладаючи

основу для формування спільного безпекового простору. Внаслідок зазначених процесів відбуватиметься поступова зміна парадигми в сенсі сприйняття Росією впливу США та ЄС на пострадянському просторі: відхід від блокового мислення у термінах геополітичного змагання та зміцнення співпраці на засадах взаємодоповнення та синергетичного взаємопосилення. Такий підхід сприятиме поступовій внутрішній європеїзації насамперед країн Східної Європи та Росії, а також має замінити існуючий часто протилежноспрямований тиск на Україну як з боку Москви, так і Брюсселю проектами дво- та багатосторонньої співпраці [49, 59].

З іншого боку, в Росії відбуватиметься неухильне підвищення добробуту населення, викликане стабільним економічним зростанням за рахунок проведення соціально-економічних реформ та зміни інвестиційного клімату. А це неминуче актуалізує питання політичних прав і свобод. Зниження рівня сприйняття «європейських цінностей» як несумісних із російською моделлю розвитку стане додатковим чинником для зближення між Росією та Заходом. І хоча стратегічний союз між Росією та ЄС не передбачатиме європейської інтеграції Росії, ця базова угода істотно конкретизує напрями економічної співпраці між ними. Зміцнюватимуться гуманітарні зв'язки між Російською Федерацією, Європейським Союзом та США. А це змінить, в першу чергу, відношення до України на міжнародній арені, а по-друге, надасть більше можливостей для здійснення реформ в Україні, направлених на досягнення нової, більш привабливої ролі України на міжнародній політичній сцені.

Згідно цього сценарію, Україна остаточно відмовиться від «українізації» теперішніх окупованих територій. Натомість, по відношенню до них застосовуватиметься стратегія «м'якого проникнення» національної української ідентичності. Попри те, що українська державність певний час потребуватиме переформатування й адаптації до нової ситуації, завдяки наявності у складі України регіонів, де панівними є сепаратистські настрої, більшій компактності та лояльності решти українського суспільства, створяться більш сприятливі умови для реформування країни. А міжнародна допомога зробить цей адаптаційний період більш-менш безболісним.

Цей сценарій є складним для реалізації, передусім, по причині існування значного ментального розриву між певною частиною населення тимчасово окупованих районів Донбасу і більшістю українського суспільства. Тривале перебування під впливом російської пропаганди сформувало у цих людей помилкове уявлення про можливість відновлення Радянського Союзу за допомогою Росії, російська пропаганда активно виховувала в них ненависть до всього українського [149].

Поряд з цим, не слід забувати, що ще один гіпотетичний сценарій, який допускає відмову від сепаратистських регіонів, для України, як держави, означає втрату частини території, державного престижу і передбачає тривалий адаптаційний період.

Сценарій другий – ескалація конфлікту з серйозним загостренням (малоймовірний). Достатньо таки радикальний сценарій. Цей варіант можливий за умови, що Кремль чи українська влада вирішать почати активну фазу військових дій для досягнення певних військових чи політичних цілей. Мотивацією такої поведінки для Російської Федерації може бути можливість отримати сухопутний коридор до Криму або безперешкодного доступу до свого військового контингенту в Придністров'ї. За таких умов Україна буде позбавлена вибору можливостей урегулювання конфлікту на Донбасі. Натомість захищатиме свою незалежність, задіявши всі наявні ресурси. Зі сторони України бути ініціатором активних бойових дій проти Росії гіпотетично можливо, приміром, за умови прийняття політичною верхівкою рішення застосувати силовий варіант відновлення суверенітету над тимчасово окупованими територіями Донбасу. Такий сценарій для України означатиме повну мілітаризацію суспільства з подальшим його розколом і, як результат – вимушене запровадження воєнного стану. Цьому передуватиме політична, культурно-ідеологічна, економічна, та пропагандистська мобілізація. За такого розвитку подій українському уряду доведеться надіятися лише на власні сили, оскільки, щонайменше на початкових етапах воєнного протистояння, вона неминуче піддаватиметься міжнародній критиці, що завжди рівноцінне зменшенню надходження зовнішніх ресурсів. Щодо способів ведення війни, то

матимуть місце активна партизансько-диверсійна діяльність, удари по об'єктах критичної інфраструктури противника та в цілому, орієнтація на безкомпромісне знищення ворога. Такий варіант призведе до цілковитого підпорядкування дипломатії Збройним силам і військовій пропаганді та до відмови або зведення до мінімуму дипломатичної і зовнішньоекономічної взаємодії з Російською Федерацією та її сателітами. Якщо говорити про шанси України на перемогу в такій війні, то вони надзвичайно низькі, адже Російська Федерація – країна із серйозним «запасом міцності» політичної системи, з достатніми технологічними і фінансовими ресурсами та агресивними національним меншинами [49, 59].

Не можна не брати до уваги і того, що в умовах війни неминуче виникнуть бойові дії на території самої Росії. У них – деморалізуюча і демотивуюча роль. Якщо б Росія отримала поразку в такій війні, то, звісно, це б означало остаточне вирішення питання приналежності Донбасу і Криму; Україна назавжди б позбулася «п'ятої колони» відвертих прибічників «русского міра» та отримала б власний героїчний епос як ґрунт для патріотичного виховання майбутніх поколінь. Це означало б остаточне вирішення більшості питань українсько-російських відносин, максимальне зростання рівня взаємного антагонізму, тоді як історичні шляхи обох народів розійдуться назавжди. Тоді як навіть часткове захоплення російською армією української території не означатиме закінчення війни, оскільки триватимуть партизанський рух і диверсійна діяльність проти окупантів. За умови реалізації такого сценарію, втручання в конфлікт Заходу в тій чи іншій формі є неминучим. Найбільш ймовірними є повна політична ізоляція російського керівництва, запровадження нових жорстких санкцій проти Російської Федерації аж до виключення її з цілої низки міжнародних організацій, зокрема, з Ради Безпеки ООН. Разом з тим, ця перемога матиме надто високу ціну: зруйнований економічний потенціал України, зокрема, інфраструктура, численні жертви як серед військових, так і серед цивільних. Цей сценарій найменш імовірний, оскільки насправді бажання воювати немає ані в українського, ані в російського народу. Сьогодні ніхто не хоче втрачати переваги мирного сучасного життя через нереалізовані амбіції верхівки влади як з однієї сторони, так і з іншої. Разом з тим, цей сценарій є найбільш героїчним і жертвовним.

У цілому, сценарій ескалації орієнтований на перемогу України та збереження її територіальної цілісності. Історія знає чимало прикладів успішних в'язких напівпартизанських воєн держав малих і середніх проти держав великих і значно могутніших. Однак, цей сценарій може не тільки принести перемогу, а й завдати значних втрат країні. Хоча, за будь-яких обставин, такий сценарій не є метою України. І реалізувати його вона буде змушена тільки за умови відкритого повномасштабного нападу з боку РФ або підконтрольних їй воєнізованих формувань [209].

Сценарій третій – заморожений конфлікт з ситуативним загостренням (найбільше ймовірний). Схожий сценарій «заморожування» конфлікту вже реалізований у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії. Не виключає тимчасові ситуативні загострення на фоні зіткнення політико-економічних інтересів Росії, України та Заходу. У такому розвитку подій зацікавлені як Росія, так і частина країн Європейського Союзу та найбільш проросійськи та конформістськи налаштована частина європейського суспільства. Цей сценарій передбачає, що райони, котрі постраждали внаслідок конфлікту найбільше, так звані «ДНР» і «ЛНР», залишаються у складі України. Не виключається можливість надання їм особливих статусу та повноважень. Економічні зв'язки між цими територіями та рештою України мають бути відновлені, а отже Україна муситиме взяти на себе економічний тягар відновлення зруйнованих районів Донбасу. Тим часом де-факто на Донбасі діятиме маріонетковий місцевий режим, контрольований з Кремля, який намагатиметься впливати на українську зовнішню та внутрішню політику, лобіюючи інтереси іншої держави. І Донбасу відводиться роль інструменту геополітичного впливу, а ескалація конфлікту у даному випадку слугуватиме засобом тиску. За умови реалізації цього сценарію, Україна істотно загальмує на шляху до євроатлантичної інтеграції, отримає джерело політичної нестабільності, економічний тягар в якості «постраждалих» регіонів. Спокійного життя очікувати теж не варто, оскільки конфліктогенність суспільства буде доволі високою, дестабілізуючи ситуацію загрозою повернення в активну фазу протистояння. Тоді як для Росії усе виглядатиме значно привабливіше: припинення активних бойових дій на Донбасі і начебто «примирення» за таким

сценарієм дасть привід європейським країнам для зняття санкцій із РФ та її політичних лідерів. А відновлення економічних зв'язків поступово призведе до швидшого економічного зростання Росії. Паралельно, лідери європейських країн отримають можливість повністю переключити свою увагу на вирішення проблем усередині ЄС, а це однозначно призведе до зростання їхніх політичних рейтингів, на противагу ефекту посилення «втоми» від продовження україно-російського конфлікту. Тож, попри перспективу швидкого припинення активних бойових дій на Донбасі за умови реалізації цього сценарію, він не є багатообіцяючим для України, оскільки їй у такому випадку судилося стати малопривабливою державою перманентної кризи з колосальним обігом контрабанди, нелегальної зброї та наркотиків, зі значною кількістю представників різних міжнародних організацій, торгівлею гуманітарною допомогою тощо [245].

Загалом, схожу думку висловлюють більшість експертів-міжнародників, зокрема, Г. Перепелиця вказує на те, що сценарій «замороженого конфлікту» на Донбасі дозволяє РФ реалізувати локальні інтереси, але не здатен забезпечити їй досягнення цілей гібридної війни на регіональному (східноєвропейському) та глобальному рівнях. Для Росії це рівнозначно програшу у глобальному протистоянні із Заходом і означає повторення дезінтеграційних процесів часів розпаду СРСР та деградацію політичного режиму в Росії. Тоді як для Європейського Союзу та США таке «замороження конфлікту» за умов, що склалися, видається єдино можливим способом уникнути конфронтації з РФ і поступово повернутися до старої формули стратегічного партнерства з нею. Хоча такий заморожений конфлікт на Донбасі жодним чином не усуває глобального міжцивілізаційного геополітичного протиріччя між Росією і Заходом. Загострення неминуче виникне в тій чи іншій частині на лінії протистояння Росія – Захід, навіть за умови, що конфлікт на Донбасі на деякий час вдасться заморозити. Таким місцем виникнення додаткового напруження можуть бути країни Балтії, Молдова чи навіть Греція. Конфронтація неминуче виникатиме і на інших стратегічних напрямках.

Період існування замороженої форми конфлікту важко прогнозувати, як і його результати. Історичний досвід свідчить, що продовжуватися така історія може

десять років, а в результаті Україна повернеться до того, з чого починала, розпочавши нове коло антагонізму. Загалом, реалізація цього сценарію відповідатиме інтересам як Росії, так і ЄС, але ніяк не України. І все-таки сценарій "заморожування" конфлікту хоч і небажаний та безперспективний для України в історичній перспективі, однак його не варто остаточно відкидати. Адже не виключено, що доведеться погодитися саме на цей сценарій під впливом зовнішніх і внутрішніх обставин.

Вважаємо за потрібне розглянути також окремий варіант розвитку події, який передбачає розгортання миротворчої місії на окупованій Росією території України. На даний час вже задіяні практично всі можливі і наявні несилові засоби міжнародного впливу, щоб врегулювати російсько-український конфлікт: обговорення, консультації та рішення на рівні міжнародних і регіональних організацій, переговори, посередництво, навіть звернення до міжнародних судів. Однак відсутність прогресу у врегулюванні конфлікту протягом багатьох років дає підстави для висновків, що наближається вичерпання можливостей задіяних політико-дипломатичних інструментів та досягнення межі їхньої ефективності. Застосування політико-дипломатичних інструментів ООН, ОБСЄ, ПАРЄ, зусилля на рівні НАТО та Євросоюзу, Женевський та Нормандський переговорні формати, тристороння контактна група, діалог «Волкер/Сурков» та "Єрмак/Козак" відіграють дуже важливу роль стримування, але навряд чи спроможні примусити Кремль повністю цілком і відмовитися від агресивних намірів стосовно України. Так, гіпотетичний інструмент Будапештського меморандуму так і не був задіяний насамперед через категоричну відмову Росії від визнання факту порушення нею своїх зобов'язань як гаранта державного суверенітету України. Лише завдяки активному втручання міжнародних організацій та лідерів провідних країн світу вдалося істотно знизити рівень насильства, локалізувати конфлікт у сьогоdnішніх географічних рамках та значно мінімізувати гуманітарні наслідки. Разом з тим, досягнення головної і бажаної мети, а саме – відновлення миру, залишається питанням далекої та тривалої перспективи. Зараз з огляду на неспроможність вирішити конфлікт за допомогою вже задіяних міжнародних інструментів та неприйнятності силового варіанту деокупації

Донбасу, одним із найбільш перспективних і пріоритетних варіантів відновлення миру розглядається ідея запровадження міжнародної миротворчої місії під егідою ООН. Врегулювання конфлікту на Сході України силами міжнародної спільноти могло б, перш за все, безумовно вітатися та позитивно сприйматися принаймні стороною-жертвою агресії. Однак, вже на початковому етапі консультацій та обговорення цієї пропозиції виникає чимало гострих питань і важких сумнівів стосовно не лише реалістичності її втілення, але й очікуваних і неочікуваних наслідків для України. На відміну від інших подібних конфліктів, унікальність так званої «української кризи» полягає в тому, що Росія – де-факто, сторона міждержавного конфлікту, категорично наполягає на тому, що конфлікт має виключно внутрішній характер. Відповідно, вирішення такого комплексного завдання як врегулювання конфлікту практично приречене повністю на невдачу, якщо не буде забезпечено реальну та конструктивну зацікавленість сторін на всіх етапах здійснення міжнародної миротворчої місії.

Попри значні політичні та дипломатичні зусилля, а також ґрунтовні аналітичні розробки й пропозиції, зараз, на жаль, немає тієї реалістичної платформи, на якій можна розпочати роботу в Раді Безпеки ООН над мандатом такої місії. Отже, головна проблема реалізації цієї ідеї полягає у відсутності однозначного політичного рішення, що ґрунтується на прагненні ключової сторони конфлікту до його врегулювання. У ситуації російсько-українського конфлікту додатковою перешкодою є право вето, яким володіє Росія, фактично сторона зіткнення, а також неспроможність міжнародної системи безпеки примусити постійного члена Радбезу ООН до конструктивного співробітництва шляхом, наприклад, запровадження санкцій на рівні самого ООН або ж навіть позбавлення права вето. Таким чином, заперечення Москвою свого статусу сторони конфлікту – попри суттєвий прогрес на національному та міжнародному рівні в документації та формалізації реальної ролі Росії у конфлікті – є тим самим наріжним каменем, на якому спіткнулися всі попередні спроби не лише врегулювати питання, але й створити механізми деескалації та забезпечення тривалого перемир'я [210]. Так, наприкінці 2018 року практично була втрачена динаміка важливих процесів обміну полоненими,

яка була частково розблокована за президентства Володимира Зеленського [213]. Так само і щодо розведення сил і засобів на лінії зіткнення, роботи Спільного центру контролю та координації після одностороннього виходу з його складу російських офіцерів [191]. Російська Федерація неодноразово наголошувала про наміри та демонструвала на практиці готовність блокувати будь-які пропозиції в РБ ООН, що не відповідають її інтересам або ж її сценарію завершення конфлікту. Інакше кажучи, за сьогоднішніх умов, Росія налаштована тотально відстоювати та нав'язувати в грубій ультимативній формі вже добре відомі рішення конфлікту «на юговостоке України», результати реалізації яких можуть лише призвести до його тривалої «заморозки» у кращому випадку або до переходу до нової, небезпечнішої фази руйнування суверенітету та незалежності України, якщо реінтеграція Донбасу піде за російським сценарієм.

Отже, схоже, що перспектива ухвалити рішення РБ ООН про розгортання повноцінного миротворчого контингенту ООН на Донбасі виглядає дуже проблемною з огляду на поточні позиції сьогодні. Так, станом на кінець 2020 року відносини між ключовими світовими гравцями, які є також і постійними членами Радбезу ООН, перебувають у стані постійно наростаючої конфронтації, і ООН дедалі частіше використовується для досягнення інформаційних та геополітичних цілей, далеких від еталонної статутної місії ООН – «позбавити прийдешні покоління нещастя війни». Водночас, усвідомлюючи низьку імовірність позитивного рішення, не варто цілком і повністю з огляду на динамічність і непередбачуваність розвитку подій у світі та всередині Росії виключати формування у найближчому майбутньому передумов, за яких Кремль може погодитися на прийнятний для усіх компромісний варіант. Але очевидно також й інше, що для примусу Росії до потрібного компромісу необхідно продовжити посилення політико-дипломатичного та санкційного тиску на РФ, використовуючи всі можливі засоби та інструменти. Україна повинна чітко визначити та переконливо відстоювати межі своїх можливих компромісів щодо згоди на миротворчу місію – це свого роду «червоні лінії», перехід яких нестиме більші загрози для національних інтересів, ніж збереження наявного status quo. Для України як жертви агресії та приймаючої сторони спецоперації ООН важливо також

максимально повне та реалістичне усвідомлення механізму реалізації цього процесу та свого місця в ньому, своїх можливостей, потенційних викликів та ризиків, які можуть виникнути на всіх етапах цієї операції, а також кінцевого результату, який отримає Україна від цього.

Окремо необхідно розглянути можливі варіанти розвитку подій навколо АР Крим. Вважаємо, що питання Криму, а якщо бути точнішим, його повернення Україні, залишатиметься відкритим ще впродовж тривалого часу. Зрозуміло, що анексія півострова не буде визнана світовою спільнотою, і він продовжить своє ізольоване існування вже у складі РФ, яка не має шансів легітимувати на міжнародному рівні це нове територіальне "придбання". Вона змушена платити населенню за лояльність, придушувати й водночас намагатися підкупити кримських татар, щось інвестувати в інфраструктурні проекти і головне – витратити величезні кошти на утримання надпотужної військової бази та значного контингенту військ, які мають захистити це периферійне відгалуження суші в закритому морі від придуманих зазіхань НАТО і цілком справедливих прагнень України [43, 123].

На жаль, Україні не повернути цей втрачений регіон найближчим часом, хіба станеться щось навдивовижу несподіване, на кшталт миттєвого розпаду РФ або українського економічного дива. Зрозуміло, що попереду складний шлях повернення Криму, який готові подолати не всі українці. Моральні зобов'язання і відповідальність українці відчують переважно стосовно кримських татар, які виявилися стороною, котра найбільше постраждала, і є єдиною корінною нацією Криму, що справді мала право на самовизначення відповідно до норм міжнародного законодавства, але не планувала скористатися ним, перебуваючи у складі України. Тепер же перед корінним народом Криму виникла загроза нової депортації, яку несе нинішня незаконна «влада» Криму.

Уже сьогодні очевидно, що цей процес триватиме досить довго. Однак «заморожувати» справу відновлення територіальної цілісності та перекладати її на плечі наступних поколінь як мінімум аморально і недалекоглядно. Зокрема, певні заперечення викликають спроби осмислити цю проблему в термінах біполярності,

вважаючи лінії, що відмежовують Україну від втрачених територій, чимось на кшталт нової Берлінської стіни.

Сьогодні доводиться чути заклики дочекатися тих часів, коли зміниться глобальний і регіональний розподіл сил, а Україна досягне набагато вищого рівня розвитку. Викладений вичікувальний підхід, побудований на надмірному історичному оптимізмі та поверхових історичних аналогіях, викликає низку заперечень [60].

Збройний конфлікт у Донбасі буде з часом завершений. Зрозуміло, що український народ зацікавлений, аби це сталося якомога швидше і з найменшими втратами. Українцям не вдалося повною мірою скористатися мирними і спокійними умовами попереднього етапу державного будівництва. Очевидно, що саме нинішня епоха боротьби за утвердження держави та справжню незалежність стане періодом загартування і зміцнення, дорослішання й оздоровлення суспільства, яке остаточно подолає політичний інфантилізм та всеосяжну корумпованість. Негативний досвід учить швидко й переконливо. Сьогодні українська держава зі зброєю в руках відстоює своє право на свободу та незалежність. І хоча військово-політичне становище залишається складним, Україна продовжує зміцнювати свій оборонний потенціал і національну безпеку, проводить складні та болісні реформи, робить державу сильнішою проти не тільки нинішніх, а й майбутніх загроз. Війни зазвичай відігравали роль своєрідних розмежувальних (порогових) подій, відокремлюючи минуле від майбутнього, одну епоху від іншої. Варто сподіватися, що нинішній російсько-український збройний конфлікт остаточно відокремить попередню пострадянську корумповану, залежну й слабку Україну від майбутньої європейської України – прогресивної, сильної та по справжньому незалежної.

Хочемо нагадати, що також варто врахувати значну непоступливість Російської Федерації, її постійні спроби нав'язати в ультимативній формі власні варіанти завершення конфлікту. Все це підвищує ризики та може привести до його «заморозки», тож важливо максимально контролювати цей процес та мінімізувати виклики. Миротворча місія здатна забезпечити проведення вільних та демократичних виборів та відновлення де-юре контролю України над тимчасово окупованими

територіями, але наступний етап є критично важливим з точки зору забезпечення послідовності та сталості процесу врегулювання шляхом усунення причин конфлікту та ліквідації наслідків. Питання ухвалення рішення РБ ООН про розгортання миротворчої місії ООН в Донецькій та Луганській областях виглядає поки невизначеним, але завдання України спільно з державами-партнерами – створення належних передумов, які спонукатимуть Кремль до потрібного компромісного рішення.

Враховуючи сучасні особливості поточної системи регіональної і глобальної безпеки, а також позиції країн-партнерів і міжнародних організацій, які підтримують Україну в цьому протистоянні з Російською Федерацією, то стає очевидно, що з огляду на реалії, сьогодні Україні у відносинах з Росією слід орієнтуватися саме на складний формат вимушеного співіснування. Особливо з огляду на те, що Україна має з сусідньою Росією протяжний спільний кордон [149].

Загалом такий формат передбачає декілька істотних умов, для його ефективної реалізації. А саме тому критично важливо створити систему ефективних заходів протистояння російській агресії і провести якісні результативні внутрішні реформи, насамперед у сфері боротьби з корупцією, правоохоронній та оборонній сферах. Також необхідно переглянути, можливо навіть повністю скасувати контакти з РФ у різних сферах і галузях. Надзвичайно важливо передусім відстоювати національні інтереси із залученням міжнародних структур і країн-союзників. Не менш важливо також позбавитися від надмірної залежності від РФ в сфері економіки — енергетиці, а також критично необхідно навчитися ефективно протистояти інформаційному впливу Кремля.

3.3. Рекомендації щодо побудови ефективної системи протидії російській агресії та подолання її негативних наслідків

Гібридна агресія як така не є принципово новітнім явищем, однак Російська Федерація продемонструвала світу новий рівень її застосування, коли першочергова мета – радше дискредитація демократичного устрою та підрив основ єдності західного світу, який вбачається кремлівськими стратегами як екзистенційний ворог Росії та дестабілізація об'єктів впливу, ніж завоювання нових сфер впливу чи схилення на свою сторону міжнародної спільноти. Глибинне сутнісне розуміння природи та цілей російської гібридної агресії є вкрай необхідним, позаяк дозволить сформулювати адекватні заходи протидії.

Поставивши за мету чітке формулювання рекомендації щодо протидії та нівелювання негативних наслідків гібридною агресії Росії, варто повторно сформулювати особливості сучасного гібридного протистояння:

- нестандартне, складне та багаторівневе протистояння, що не виключає залучення як державних, так і недержавних акторів;
- передбачає поєднання як звичайних (традиційних), так і нетрадиційних засобів ведення воєн, як то терористичні акти, насилля, інформаційно-психологічний вплив, наймані сили, іррегулярні військові тактики тощо;
- високий рівень гнучкості та мобільності, позаяк основна риса гібридної війни, яка відрізняє її від звичайної конвенційної війни, – здатність завжди пристосовуватися до нових умов і обставин;
- використання широкодоступних технологій, як то смартфони чи персональні комп'ютери, в якості новітнього нетрадиційного озброєння;
- з огляду на те, що однією із найважливіших рис гібридної війни є маскуваність дій у фізичному просторі, застосування натомість масової комунікації та пропаганди задля досягнення поставлених цілей [124].

Зауважимо, що саме інформаційний компонент гібридної агресії виходить на перший план. Це продиктовано найперше тим, що він не потребує значних вкладень ресурсів та сил, порівняно з діями у фізичному просторі; для нього не є суттєвою перешкодою географічна віддаленість чи національні кордони, тож дозволяє

здійснювати вплив у глобальному масштабі і що не маловажливо – де-факто ще зовсім не регулюється ні міжнародними угодами, ні національним законодавством більшості держав світу.

І якщо аналізувати інформаційний вплив російського агресора, то цілком очевидно, що його інструментарій охоплює:

- використання підконтрольних медійних ресурсів для поширення та підкріплення власних пропагандистських меседжів, формування у сприйнятті цільових аудиторій відповідної картини реальності;

- формування «ботоферм» і «тролеферм» із обслуговування окремих Інтернет-ресурсів та соціальних медіа для створення завдяки ефекту масовості певних повідомлень враження про популярність тієї чи іншої думки серед закордонних аудиторій; однією зі складових цього напрямку впливу є втручання у виборчі процеси інших країн шляхом використання проплаченої політичної реклами;

- агресивні дії в кіберпросторі, спрямовані на ураження критичної інфраструктури країни, злам веб-ресурсів державних установ та засобів масової інформації, виведення з ладу соціально важливих інтернет-технологій – банківської системи, системи надання соціальних та державних послуг через Інтернет;

- створення, фінансування та популяризація культурно-інформаційного продукту – кіно, телесеріалів, творів мистецтва та літератури, що містять у собі смисли пропагандистського характеру;

- активне втручання в інформаційний простір інших країн шляхом використання власних «симпатиків», підконтрольних організаційних структур чи підставних осіб для поширення каналами масової інформації в певній країні вигідних для себе меседжів [228].

Щоб детальніше розібратися в природі агресії РФ, варто знову наголосити, що на даному етапі Росія не ставить собі за мету посісти роль Сполучених Штатів у міжнародних відносинах – наймогутнішої держави світу, модель розвитку якої покликана наслідувати інші країни: адже «російський шлях» не є в жодному аспекті не лише конкурентоспроможною, а й спроможною самою по собі альтернативою. Варто зазначити про навмисне сіяння хаосу в політичній сфері інших країн, підри-

основ політичних систем країн-жертв гібридної агресії і використання цієї нестабільності для просування власних інтересів та планів формування нового міжнародного порядку.

Глобальний стан невизначеності, глибинні зміни в політичному житті країн та в інформаційних феноменах сучасності створюють сприятливий ґрунт для ведення Росією масштабної гібридної агресії. Концепт «пост-правди» (або «пост-істини») [92] передбачає різке зростання джерел інформації, підрив довіри до традиційних з них (тобто новинних медіа) і сплеск дезінформації та фейків, які звичайній людині відрізнити від правдивої інформації важко, а подекуди й неможливо. Саме з «пост-правдою» пов'язують і глобальну хвилю популізму, яка поглинула ледь не всі провідні країни світу та призвела до зростання популярності переважно праворадикальних сил, зокрема в Європейському Союзі та США. Таке руйнування традиційного політичного дискурсу – неспроможність влади та системних партій дати адекватні відповіді на виклики сучасності – створює «ідеологічний вакуум» у головах виборців, які починають звертатися до альтернативних – і при цьому часто популістських та крайніх – ідей.

Один із наслідків цього процесу ми можемо спостерігати безпосередньо: криза довіри до традиційних інститутів. За даними дослідження Edelman Trust Barometer, у 2018 році рівень довіри до урядових структур склав 43%, стільки ж – до засобів масової інформації, до бізнесу та неурядових організацій – по 53%, фактично не змінившись порівняно з попереднім роком. Причому найбільш значне падіння рівня довіри до цих інститутів спостерігається в Сполучених Штатах (загалом на 23%). В Україні схожа ситуація: якщо послугоуватися результатами дослідження, здійсненого в межах програми USAID «Нове правосуддя» в жовтні цього року, єдиний суспільний інститут, якому українці більше довіряють, ніж не довіряють, є армія (45% опитаних довіряють проти 24% тих, хто не довіряє). Решта інститутів сприймається скоріше як не варті довіри – в тому числі засоби масової інформації (31% проти 34%), громадські організації (29% проти 31%), а рівень недовіри до Верховної Ради, політичних партій та Кабінету Міністрів ледь чи не вп'ятеро перевищує рівень довіри [188].

Передусім гібридна війна вимагає проактивності з боку її сторін. Оскільки значна частина дій ведеться неоголошено і в інформаційному просторі, реагування на локальні інформаційні атаки не видається ефективним – тобто огляди російської дезінформації, розвінчування фейків, штрафування підконтрольних Кремлю медійних ресурсів не спрямовані вглиб проблеми гібридного впливу, а є лише зовнішніми її виразниками. Варто протиставити інформаційно-пропагандистському впливу власний стратегічний наратив – спрощено кажучи, набір ключових, зрозумілих і пов'язаних між собою меседжів, які пояснюють картину світу, сприятливу для нашого боку і не вигідну для російської сторони. Наратив успішності західної моделі розвитку має достатнє фактологічне та історичне підґрунтя, однак нині дискредитується російськими пропагандистськими зусиллями. Його просування потребуватиме масованої інформаційно-комунікативної підтримки якнайширшої кількості учасників – як публічно-державного, так і приватного і громадського секторів [207].

Так само російський гібридний вплив робить ставку на абсурдизацію дійсності, перетворення серйозного політичного дискурсу у фарс. Відповідно, одним із головних завдань для протистояння гібридній агресії є недопущення власного висміювання і одночасне заохочення висміювання опонента. Російська Федерація здійснила успішну спробу отруїти власного колишнього шпигуна Сергія Скрипаля у британському місті Солсбері у квітні 2018 року, після цього перетворивши серйозний злочин із застосуванням небезпечної хімічної зброї на фарс завдяки інтерв'ю головних підозрюваних пропагандистському російському каналу RT. Так вона начебто дає знати західним країнам, що не сприймає серйозно їхні погрози та дії, а в разі необхідності – готова здійснити подібні акції й у інших країнах. Але як у цьому випадку, так і у випадку катастрофи малазійського «Боїнга» над Донбасом у липні 2014 року висміювання не попередило жорсткої реакції з боку міжнародної спільноти та її кооперації задля проведення ретельного розслідування і притягнення причетних до відповідальності [235].

Ефективність української політики з врегулювання конфлікту на Донбасі, яка формувалася і здійснювалася у складних умовах, об'єктивно обмежувалася низкою

обо'єктивних внутрішніх і зовнішніх обставин. Проте при цьому варто констатувати, що дії української влади часто мали реактивний, ситуаційний характер, а деякі проблеми залишалися поза увагою або були відкладені на майбутнє. Досі триває важливий процес удосконалення законодавчого та правового, інституційного забезпечення політики України щодо тимчасово окупаних територій Донецької та Луганської областей. Ситуація на Сході України залишається досить невизначеною та існує реальна можливість і загроза подальшої ескалації конфлікту. З огляду на всі ці події та процеси, геополітичні обставини і на внутрішні зміни, зокрема й на тимчасово окупованих територіях, потрібно визнати, що час грає не на користь Україні. І таким чином нагальною є потреба оновлення, вдосконалення та зміцнення офіційної державної політики з опору російській агресії загалом, та з врегулювання протистояння на Донбасі. Відповідно на це орієнтовані деякі пропозиції, викладені нижче.

Повертаючись до питання побудови ефективної системи протидії гібридній агресії Російської Федерації, надзвичайно важливим блоком рекомендацій є вдосконалення державної політики України у сфері національної безпеки. Саме надійна та ефективна система національної безпеки, що включає захист усіх аспектів функціонування державного механізму та суспільства, дасть можливість своєчасно виявити загрозу, ідентифікувати її та напрацювати відповідний механізм її ліквідації, у тому числі, включаючи превентивні заходи безпеки.

Для протидії гібридним загрозам національному безпековому механізму України не вистачає переходу до цілісного стратегічного системного бачення державної політики та реформування, проведення тотальної люстрації та нейтралізації проросійського олігархату. Важливим є також перехід до дійсно парламентської республіки та зміна моделі прийняття рішень. Також серед пріоритетних завдань – повна деполітизація і декомунізація державного безпекового механізму та підвищення його професіоналізму, скоординованості і спроможностей реагувати на новітні загрози, підвищення відповідальності українських посадовців та політична воля подолати корупцію. І що не менш важливо – чітко сформульована інформаційна політика та належна соціально-гуманітарна політики.

Політичне керівництво, виходячи з конкретної політичної ситуації, повинно постійно створювати умови для ефективного функціонування об'єктів як державного сектору, так і громадянського суспільства в межах повноважень, необхідних державі. Політичне управління у сфері національної безпеки має полягати у формуванні цілісної системи взаємопов'язаних нормативно-правових актів, корегуванні, у разі виникнення нових загроз, та організації їхнього виконання.

Зауважимо, що система нормативно-правових актів у сфері забезпечення національної безпеки держави Україна далеко не повністю відповідає сучасним вимогам. Передусім їй бракує цілісності. Регулювання процесу забезпечення різних, однак, взаємопов'язаних видів безпеки є нерівномірним. Так в Україні діє Закон «Про основи національної безпеки України», прийнято нові редакції Стратегії національної безпеки, Военної доктрини та Доктрини інформаційної безпеки. Але ж, окрім інформаційної та воєнної складових національної безпеки є політична, економічна, екологічна, гуманітарна, соціальна, науково-технологічна сфери її забезпечення. Негативні наслідки політики безпеки СРСР, де домінуючим видом безпеки була воєнна складова, оборонні програми мали пріоритетне значення, багато технічних винаходів спочатку використовувались з військовим призначенням, а вже потім могли адаптуватись до вимог народного господарства.

У результаті недостатню увагу було приділено етнополітичній, економічній та соціальній безпеці, що і стало одним із вагомих чинників розпаду СРСР. Ознаки такого однобічного підходу спостерігаються і в сучасній Україні, де домінуюче значення отримують воєнна та інформаційна безпека. А це вже ціла низка негативних соціально-економічних наслідків, що в результаті можуть спричинити чергову політичну дестабілізацію.

На нашу думку, варто розпочати формування та розробку комплексної системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України, що передбачає розробку кількох рівнів нормативно-правових актів.

На основі Закону «Про основи національної безпеки України» та галузевих законів розробляються відповідні галузеві доктрини політичної, воєнної, екологічної, економічної, гуманітарної, соціальної (тощо) безпеки. На цьому рівні відображаються

як довготривалі так і більш короткострокові національні інтереси різного рівня, конкретизується їхній зміст, визначаються загрози об'єктам національної безпеки у відповідній сфері суспільних та міжнародних відносин, окреслюються принципи і пріоритетні напрями безпекової політики, покликаної забезпечити національні воєнні, політичні, гуманітарні, екологічні та інші інтереси. Доктрини ухвалюються рішеннями РНБО і вводяться в дію указами Президента України [198, 38, 178].

Щодо Стратегії національної безпеки, то її розробка і корегування відбувається з урахуванням змісту галузевих доктрин національної безпеки. В ній обов'язково знаходять відображення цілі та заходи реалізації політики національної безпеки у всіх сферах життєдіяльності суспільства та міжнародних відносин. Стратегія національної безпеки розробляється на строк від 5 до 10 років (передбачений законодавством строк перебування особи на посту Президента України) і може корегуватись відповідно до сучасних умов.

Стратегія національної безпеки є основою для розробки відповідних галузевих щорічних державних програм, у яких, в тому числі, визначаються державні органи, відповідальні за їхню реалізацію, наприклад, Міністерство оборони України, держконцерн «Укроборонпром», можливо, Міністерство стратегічних галузей промисловості тощо. Галузеві програми ухвалюються Кабінетом Міністрів України і вводяться в дію відповідними постановами. Реалізація здійснюється органами виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідно до їхньої компетенції [67].

У результаті реалізації запропонованих заходів формується цілісна система нормативно-правових актів, що є взаємопов'язаними та регулюють діяльність державних та недержавних суб'єктів, покликаних забезпечити національну безпеку. Такою системою будуть охоплені і взаємоузгоджені всі складові національної безпеки та сфери забезпечення. Важливим результатом є також створення нормативно-правової основи узгодженої діяльності структур системи забезпечення національної безпеки України.

Визначальною і найбільш вразливою стороною системи національної безпеки на сьогодні є експертно-аналітичне забезпечення на рівнях стратегічного аналізу, прогнозування та стратегічного управління. Справа в тому, що НІСД орієнтований на

експертний супровід діяльності Президента та РНБО. Проте виникає проблема з аналогічним супроводом діяльності, наприклад Комітету з питань національної безпеки і оборони Верховної Ради України, інших державних структур системи забезпечення національної безпеки. Тут в нагоді повинен стати західноєвропейський досвід залучення недержавних експертів. Громадські колеги при профільних державних органах (МВС, СБУ, Міністерство оборони) не можуть виконувати означених функцій. Саме тому пропонується створити «Центр експертно-аналітичного супроводу політики національної безпеки», фахівці якого будуть забезпечувати діяльність Комітету з питань національної безпеки і оборони ВР України, Президента, Кабінету Міністрів, РНБО України. До цього центру повинні увійти провідні фахівці, включно з недержавними експертами, котрі будуть задіяні до здійснення незалежного, альтернативного оцінювання ефективності державного реагування на загрози, процесу стратегічного аналізу, прогнозування та планування державної політики у визначальних сферах забезпечення національної безпеки. Згодом система профільних експертно-аналітичних центрів може бути створена при відповідних державних структурах системи забезпечення національної безпеки України (МВС, СБУ, Міністерство оборони тощо).

Що стосується державного управління, як форми практичної реалізації виконавчої влади, то системність тут надзвичайно важлива і полягає вона не лише в організації структури виконавчої влади, а також і в налагодженні її функціонування. Маємо привернути Вашу увагу до відсутності однієї зі складових системи забезпечення національної безпеки, а саме системи виявлення загроз національним інтересам, стратегічного аналізу, моделювання та вироблення управлінських рішень.

У системі забезпечення національної безпеки і оборони України ключову роль грає РНБО, яка приймає рішення щодо основних напрямів політики держави з питань забезпечення національної безпеки, виконання яких покладається на суб'єктів забезпечення національної безпеки у спосіб та в межах їхніх повноважень. Але особовий склад РНБО визначається Президентом. Зрозуміло, що таким складом РНБО не може бути проведено цілий комплекс попередніх заходів, які забезпечують прийняття виважених, обґрунтованих рішень.

На апарат РНБО покладається здійснення поточного інформаційно-аналітичного та організаційного забезпечення діяльності Ради національної безпеки і оборони України. Національний інститут стратегічних досліджень, як вже зазначалось, забезпечує наукове супроводження процесу реалізації Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України власних повноважень у сфері національної безпеки України. Тоді як на розвідувальні органи України покладено лише завдання добувати та надавати РНБО розвідувальну інформацію. Водночас повністю відсутні державні органи або хоча б структурні підрозділи в них, які б відповідали за виявлення загроз національним інтересам, проведення стратегічного аналізу, моделювання та вироблення управлінських рішень у сфері національної безпеки. На нашу думку, це є серйозною проблемою державного управління. В системі забезпечення національної безпеки мають бути визначені і створені підрозділи, які б відповідали за ці функції [90].

З огляду на функції, покладені на Апарат РНБО, вважаємо за доцільне, покладання на нього додаткової функції з виявлення загроз національним інтересам, проведення детального стратегічного аналізу та моделювання і вироблення пропозицій щодо релевантних управлінських рішень у сфері національної безпеки. Для забезпечення здійснення цієї функції у складі апарату РНБО за рахунок його чисельності необхідно створити Центр експертно-аналітичного супроводу політики національної безпеки, який би складався з експертних груп політичного, економічного, воєнного, гуманітарного, соціального аналізу тощо. Важливо, що до роботи в цих групах повинні бути залучені виключно системні аналітики за відповідними напрямками аналізу. Як вже зазначалось у попередньому розділі, фахівці Центру повинні здійснювати експертно-аналітичний супровід процесу прийняття управлінських рішень із забезпечення національної безпеки на рівні вищих органів державної влади.

Моделювання та вироблення управлінських рішень у сфері національної безпеки доцільно проводити на основі апарату РНБО, під керівництвом секретаря РНБО, силами центру стратегічного аналізу та ситуаційного центру із залученням провідних фахівців Національного інституту стратегічних досліджень,

розвідувальних органів, центральних органів виконавчої влади та інших відомств за необхідністю. Періодичність, формат і час проведення моделювання та вироблення управлінських рішень у сфері НБ повинні визначатись в залежності від виявлених загроз, але проводитись систематично, не менш як щоквартально.

Враховуючи недосконалість нормативно-правової бази в інформаційній сфері, гострий брак ефективної, комплексної та системної державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки, громіздку й непродуктивну систему державного управління та регулювання даної сферою, недостатню розвиненість національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури, відсутність дієвих механізмів планування та реалізації інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), системи проактивного кіберзахисту інформаційного простору країни, який повинен діяти не тільки для захисту, а й як платформа швидкої асиметричної відповіді агресору, пропонуємо наступне.

Державна інформаційна політика повинна ґрунтуватися на принципах цілісної комунікативної кампанії заснованої, насамперед, на визначені, досліджені і врахуванні характеристик, властивостей, інформаційних потреб цільової аудиторії. З урахуванням розробки стратегічної комунікативної стратегії, яка б прозора і зрозуміло визначала шляхи досягнення цілей державної інформаційної політики, а також надавала б змогу скоординувати діяльність органів державної влади на виконання конкретних завдань. Також повинна базуватися на засадах зниження рівня конфліктної складової у процесі врегулювання українсько-російських відносин, а також на запровадженні новітніх інформаційних технологій, інноваційних ідей, завдяки чому забезпечити інформатизацію українського суспільства, його захист від зовнішньої інформаційної агресії. Разом з тим повинна дотримуватися наступальності руху у реалізації державної інформаційної політики чи позитивної пропагандистської діяльності, а також забезпечувати розширення можливостей позиціонування України у світі шляхом впровадження інформаційних програм іномовлення тощо.

Постала необхідність впровадження стратегічного планування державної політики забезпечення інформаційної безпеки, з чіткою поетапною розробкою

послідовності активності з досягнення стратегічних цілей та прив'язкою до наявних матеріально-технічних ресурсів. Все це потрібно при врахуванні і прогнозуванні потенційних загроз інформаційній безпеці України (а також тенденцій до їхньої появи), що виникають у достатньо мінливому інформаційному просторі, впровадженні попереджувальних заходів з їхньої нейтралізації або ж мінімізації негативного впливу, розробці збалансованих сценаріїв реагування на можливі загрози національній безпеці в інформаційній сфері [90].

Система кібернетичної безпеки та механізми її забезпечення є складовою частиною національної інформаційної безпеки. Виходячи з того, що Проект Концепції інформаційної безпеки, що незабаром буде прийнятий ВР є декларативним документом та фактично не містить механізмів боротьби з кібернетичною загрозою вважаємо необхідним зупинитися окремо на такій частині інформаційної безпеки як кібербезпека.

Всі ці документи дозволять строго визначити головні стратегічні пріоритети України у сфері кібернетичної безпеки, а також ефективно розподілити обов'язки між всіма ключовими відомствами та утворити свого роду єдину національну систему кібербезпеки України.

В цілому, продовжуючи тему кібербезпеки треба зазначити, що відповідні напрацювання мають стати частиною загального державного оборонного замовлення. Крім того, має бути напрацьовано систему ефективної взаємодії між державою та приватним сектором у сфері кібернетичної безпеки держави. Концептуальні положення державної політики забезпечення інформаційної безпеки доцільно було би формувати на фундаментальному зв'язку стратегій сталого розвитку і національної безпеки, а також реалізовувати на основі взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих одна одну інформаційної і гуманітарної стратегій України. Поряд з реалізацією контрпропагандистських заходів необхідно імплементувати ефективні страткоми із національним українським наративом, разом із узгодженими діями державних структур і громадянським сектором довкола цього наративу. Зокрема, реалізовувати формування у цільовій аудиторії цілісного сприйняття світу та просування його на всіх рівнях і регіонах за допомогою всіх методів, на базі

об'єктивної інформації, що користується попитом у споживача інформаційного продукту та характеризується довірою до неї українського населення.

Змістом функціонування всіх органів державної влади, що регулюють процес забезпечення інформаційної безпеки, безумовно, має бути налагодження комунікаційної зв'язки «влада-громадськість», з не менш важливим завданням налагодження співробітництва з ЄС, НАТО та їхніми державами-членами в процесі запровадження ними стратегічних комунікацій з метою протидії пропаганді Російської Федерації.

Ще одним напрямком протидії російській агресії є активне використання міжнародних судових та арбітражних інституцій для створення несприятливих нормативно-правових наслідків для РФ внаслідок її гібридної агресії щодо України.

У цьому контексті, на нашу думку, урядом України має вестись більш активна та значно координованіша робота з підготовки консолідованої претензії України як держави, що постраждала від агресії, до Російської Федерації як держави-агресора, та пропозиції щодо заходів для реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії на міжнародному рівні. Водночас має бути продовжений процес притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, які є причетними до скоєння воєнних злочинів та злочинів проти людяності та формування доказової бази для реалізації Постанови Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року №145-VIII «Про заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєних злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та вбивства українських громадян» [171].

Формуючи правову позицію України щодо питань відсічі збройній агресії РФ та ліквідації її наслідків, необхідно виходити із таких принципових положень:

- збройна агресія Росії проти України здійснюється не вперше і завжди була складником тотальної війни, яку Росія протягом століть веде проти України і остаточною метою якої є тотальне знищення українства як явища, а України – як

окремої національної одиниці, незалежного суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності;

- фактично і юридично збройна агресія РФ проти України припиниться лише тоді, коли український суверенітет буде відновлено над всіма окупованими та анексованими територіями і коли відбудеться відшкодування всієї заподіяної Україні шкоди;

- поки триває збройна агресія РФ проти України регулювання україно-російських відносин повинно відбуватись відповідно до міжнародно-правових норм, розрахованих на застосування в умовах війни, а не в умовах миру. Це, насамперед, стосується застосування щодо РФ міжнародно-правових санкцій;

- здійснювану Україною відсіч збройній агресії РФ слід однозначно кваліфікувати не як антитерористичну акцію, а як індивідуальну самооборону від агресії відповідно до статті 51 статуту ООН;

- реалізуючи своє суверенне право на самозахист від агресії, Україна не прагне до воєнної перемоги над Росією, а тільки до відновлення повної своєї територіальної цілісності, поваги до свого права вільно обирати курс цивілізаційного розвитку та визначати способи захисту своєї національної безпеки;

- будь-які поступки РФ, які порушують територіальну цілісність України та підривають її національну безпеку, є неприпустимими;

- дипломатичні зусилля української держави мають доповнювати її збройний опір російській агресії, а не підміняти або замінити такий опір. Докорінні зміни воєнно-політичної обстановки, висновки за результатами аналізу особливостей агресії Росії проти України та характер нових загроз національним інтересам зумовлюють необхідність системного оновлення законодавства з питань національної безпеки і оборони [24].

Таким чином, на нашу думку, ефективна робота для комплексної протидії та ліквідації наслідків російської агресії проти України з використанням системи міжнародно-правові позиції повинна включати:

- координування роботи центральних органів виконавчої влади України зі збору, аналізу та узагальнення юридичних доказів вчинення акту агресії проти України;

- удосконалення та розширення нормативно-правової бази реалізації міжнародної відповідальності Росії як держави-агресора шляхом внесення необхідних змін і доповнень до ухвалених постанов Кабміну України та законів України, а також розроблення абсолютно нових рамкових законів «Про відшкодування шкоди, заподіяної Україні агресією Російської Федерації» та «Про кримінальне покарання фізичних осіб за злочин агресії, злочин проти людяності та воєнні злочини, скоєні під час агресії РФ проти України»;

- координація роботи центральних органів державної влади України з визначення реального обсягу матеріальної та нематеріальної шкоди, заподіяної Україні російською агресією;

- здійснення координації та методичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади з відшкодування збитків, заподіяних Україні, її суб'єктам господарювання та громадянам внаслідок вчинення акту агресії, зокрема за допомогою звернення до судових інстанцій в Україні, в Європі, в міжнародних судових органах, судових органах іноземних держав;

- розроблення вигідних пропозицій щодо запровадження санкцій проти Російської Федерації як держави-агресора в рамках відповідних міжнародних організацій та ефективна координація заходів, спрямованих на практичну реалізацію таких пропозицій;

- взаємодія з правоохоронними органами з метою та в рамках порушення кримінальних проваджень проти фізичних та юридичних осіб у зв'язку із вчиненням злочину агресії та заподіяною внаслідок цього шкодою;

- координація необхідних заходів з метою притягнення судовими органами до індивідуальної кримінальної відповідальності винних осіб у плануванні та вчиненні злочину військової агресії та пов'язаних із цим злочинах;

- підготування пропозицій щодо заходів з метою відновлення суверенітету України над її тимчасово окупованими територіями;

- підготування пропозицій щодо заходів у відповідь на російські ворожі акти у сфері економічних відносин та двосторонніх торгівельних відносинах, інші недружні дії Російської Федерації, що не пов'язані або пов'язані опосередковано з агресією щодо України, як у сфері двосторонніх відносин, так і в рамках відповідних міжнародних економічних організацій, та відповідна координація заходів, спрямованих на практичну реалізацію таких пропозицій;

- забезпечення ефективної міжвідомчої координації та взаємодії з міжнародними організаціями з метою протидії антиукраїнській пропаганді Росії та формування і поширення позитивного образу України у міжнародному інформаційному просторі [225].

Варто зазначити, що наріжним каменем у побудові системи захисту від гібридного впливу РФ є консолідація зусиль та активна співпраця з зарубіжними партнерами України. Вагомим чинником, який підвищує спроможність України протидіяти «гібридним» війнам з боку Росії, є співпраця нашої держави у цій сфері зі США, ЄС та НАТО.

На теперішній час найбільш важливими формами такої співпраці є:

- реалізація спільного проекту, в рамках якого Спеціальна група «Стратком Схід» аналізує канали і способи поширення російської пропаганди в Україні;

- активна робота західних ЗМІ з викриття реалій політики режиму В. Путіна на українському напрямі, а також підтримки дій України у протистоянні з Російською Федерацією;

- надання США, НАТО та ЄС консультативної допомоги Україні у стримуванні «гібридних» війн з боку Росії, у т. ч. через представництва у Києві та інші органи (зокрема Центр інформації та документації НАТО);

- фінансування західними країнами та міжнародними організаціями спеціальних програм підтримки процесу реформ в Україні, сприяння у роботі українських ЗМІ, а також надання грантів на реалізацію різного роду проектів за участю неурядових організацій;

- проведення навчань із захисту критичної інфраструктури, в т. ч. за участю Центру передового досвіду НАТО з енергетичної безпеки;

- поглиблення взаємодії між США, НАТО і ЄС та Україною в сфері кібернетичної безпеки.

Зокрема, нещодавно у США був прийнятий Закон «Про співробітництво з Україною з питань кібербезпеки». Він передбачає надання допомоги Україні для вдосконалення національної концепції кібербезпеки, у тому числі, за рахунок реалізації практичних заходів із захисту комп'ютерних мереж державних органів та зменшення залежності України від російських інформаційних та комунікаційних технологій.

Робота згаданих органів та систем вже дала відчутні позитивні результати. Насамперед це стосується більш адекватного розуміння США та Європою дійсних цілей та спрямованості політики Москви, а також методів її реалізації. В свою чергу, це дозволило посилити протидію спробам Кремля реалізувати свої плани у відношенні США, НАТО та ЄС. Водночас були суттєво підвищені можливості України щодо протистояння збройній агресії Росії з елементами «гібридної» війни.

Попри те, що політико-інформаційна сфера є однією із ключових напрямів політики держави з врегулювання конфлікту на Донбасі, варто мати на увазі ряд важливих обставин, які значно ускладнюють роботу в цій сфері. По-перше, медійний потенціал та потужність України і Росії загалом не можна співставляти, що також впливає на специфіку та загальний характер інформаційного протистояння. По-друге, зараз дієві суб'єкти українського інформаційного простору переважно і зазвичай зосереджені на виборчому процесі.

Також необхідно поступово почати формувати комплексну, скоординовану загальнодержавну систему протидії агресивному інформаційному впливу з боку Росії за цілим спектром напрямків. Виробництво та поширення якісного та конкурентоспроможного інформаційного та культурного продукту власного виробництва є одним із способів дієвої та ефективної протидії масовій інформаційній пропагандистській експансії Росії. Ця продукція має, з одного боку, забезпечувати всебічне висвітлення сучасного героїчного досвіду українських добровольців, військовослужбовців, волонтерів та громадян, які протистоять російській агресії на Донбасі, а з іншого – формувати нові якісні сенси, соціальні міфи, символи та

ритуальні традиції на противагу російській пропаганді. Для цього необхідно забезпечити стабільну пріоритетну державну підтримку (на рівні законів, дипломатичних установ та бюджету) українських культурних індустрій – телебачення, кінематографу, книговидавання, перекладацька, виставкова, гастрольна діяльність тощо.

Для України важливо забезпечувати постійне підвищення професіоналізму корпусу носіїв української культури (насамперед, у східних регіонах України) – журналістів, митців, педагогів, вчителів, чия професійна діяльність сприятиме формуванню україноцентричної громадянської свідомості. Важливо максимально задіювати ресурс та можливості міжнародних програм академічних обмінів задля підвищення кваліфікації цих фахівців та запровадити практику державного замовлення на якісну підготовку спеціалістів для наукових і науково-дослідницьких установ і закладів, причетних до формування і здійснення гуманітарної політики, державних інформаційних агентств, телерадіокомпаній.

Пріоритетним завданням є також розробка системного комплексного документа – концептуальної стратегії державної гуманітарної політики, який би визначив засади, напрями, цілі та суб'єктів формування, а також реалізації цієї політики. Разом з тим впровадити ефективний механізм доступу громадян України, які проживають у зоні військового конфлікту, до загальноукраїнського інформаційного простору, поступово збільшувати обсяги друкованої продукції з донбаської тематики із залученням до цього академічних установ, державних та неурядових дослідницьких структур.

Вважаємо, що інформаційна робота, як безпосередньо на окупованих територіях, так і на прилеглих, повинна бути активізована. Необхідно змінити тактику, що полягає у спростуванні та викритті російських фейків на таку, що передбачає активні, наступальні та агресивні форми інформаційного впливу. Саме за таким принципом повинна проводитися робота у прилеглих до російського кордону районах. Задля підвищення ефективності цієї роботи потрібно консолідувати зусилля усіх державних установ та організацій, в першу чергу – силових.

Аналізуючи способи, методи, засоби та результати реалізації державної політики у сфері вітчизняної національної безпеки та напрямки реформування системи національної безпеки України, можемо зробити висновок, що питанням забезпечення обороноздатності приділялася значна увага, як таким, що були визнані найбільш актуальними на цей час, у той же час залишаючи поза увагою деякі питання інших складових частин нацбезпеки, що також активно впливають на її забезпечення. У такому випадку стає очевидною потреба у кваліфікованому проведенні всебічного аналізу чинного законодавства та запланованих заходів щодо його реформування.

Так як військово-економічні потенціали країн протистояння відрізняються, то реальним є сподіватися на зменшення, але не на повну нейтралізацію негативного впливу Росії на безпеку України. Відповідно, ефективно протистояти російській агресії можна лише консолідувавши міжнародні зусилля. А відносини з країною-агресором потребують переформатування. Таким чином, нині формули «стратегічного партнерства», «добросусідства», «братніх народів» є неприйнятними як засадничі принципи для побудови відносин між Києвом і Москвою. Неприйнятною для України є і російська модель державно-політичного розвитку. Оскільки європейська інтеграція України є безальтернативною і незворотною, Київ не повинен брати участі у жодних інтеграційних проектах на пострадянському просторі під егідою Москви.

З огляду на поліаморфність гібридної війни, немає універсального рецепту її подолання: кожна країна має власну культурну, ментальну і національну специфіку та по-різному реагує на агресивний пропагандистський вплив.

Беззаперечними залишаються окремі універсальні істини, які полягають у тому, що світ потребує комплексних, системних дій у відповідь на агресивне втручання Росії у внутрішні справи інших країн та цілеспрямованої та координованої міжнародної співпраці у вирішенні глобальних проблем і відновленні довіри в традиційні суспільні інститути.

Висновки до розділу 3.

За 7 років існування конфлікту між Україною та Російською Федерацією посилилося відчуження між українцями і росіянами; у суспільній свідомості сформувалося перманентне стійке негативне ставлення до російської політики щодо України, а також зросли песимістичні оцінки перспектив двосторонніх відносин, критичне ставлення до їхніх перспектив і до моделей та принципів побудови міждержавних зв'язків Україна- Росія.

Світ уже починає усвідомлювати багатогранну природу гібридної агресії: вона не має чіткого початку і є безстроковою; в ній застосовується інструментарій із цілковито різних сфер суспільного життя та діяльності, який так чи інакше стосується впливу на людську свідомість – від підгалузей політичної науки до когнітивної психології; відсутність хоча б якихось формальних норм чи домовленостей на міжнародному рівні (а ще небажання агресора визнавати власну відповідальність за дії) не дає змогу перевести гібридну агресію в більш комфортну для західного світу юридичну площину.

Конфлікт на Донбасі містить чимало серйозних загроз і викликів, в залежності від того, як у подальшому розвиватимуться події. Очевидно, прогнозування ймовірних сценаріїв, оцінка перспектив та динаміки конфлікту сприятиме визначенню шляхів і можливих засобів його врегулювання.

Під час загострення відносин з Росією виявила свою слабкість система забезпечення національної безпеки, побудована за роки незалежності. Ні суб'єкти забезпечення національної безпеки, ані законодавча база їхньої діяльності не виявилися готовими до російської агресії. Якщо говорити про основні причини низької ефективності системи забезпечення національної безпеки України, на наш погляд, варто звернути увагу на такі:

- побудова системи забезпечення національної безпеки України відбувалася на основі та за принципами застарілої радянської системи, з використанням її складових (КДБ, міліції, радянської армії, прикордонних військ, які Україна успадкувала від СРСР), застарілого радянського законодавства та досвіду її функціонування в умовах двополярного світу у минулому столітті;

- система забезпечення національної безпеки України формувалася під тиском світових та регіональних лідерів, які виходили, в першу чергу, із лобіювання власних національних інтересів, а не інтересів України (прикладом можуть слугувати вимоги до України щодо відмови від ядерного статусу без надання їй фактичних та дієвих гарантій безпеки);

- захист національних інтересів України впродовж усього періоду незалежності нашої держави відбувався формально (йдеться про виконання законодавства з питань національної безпеки, про створення Стратегії національної безпеки); політичне керівництво не докладало належних зусиль для формування і розвитку системи забезпечення національної безпеки України, а хронічне недофінансування програм розвитку складових безпекового сектору з кожним роком погіршувало стан і вело до поширення корупції та, зрештою, до повного занепаду;

- зосередженість представників політичного керівництва держави радше на реалізацію власних, корпоративних, аніж національних інтересів та багатовекторність зовнішньої політики в умовах стійкого та цілеспрямованого поглиблення розбіжностей у політичних орієнтирах населення за етно-регіональним принципом сприяли яскравим відцентричним тенденціям і неготовності системи забезпечення національної безпеки до протидії комплексній загрозі сепаратизму, а значний вплив на керівництво органів та установ забезпечення національної безпеки України з боку іноземних спеціальних служб та незавершеність формування і, як наслідок, фактична неспроможність самої системи забезпечення національної безпеки України до аналізу цього безпекового середовища та вчасного виявлення потенційних загроз, призвели до частого ухвалення помилкових управлінських рішень з питань національної безпеки.

З огляду на вищезазначені причини низької ефективності системи забезпечення національної безпеки України, можна зробити висновок про необхідність ініціювання її докорінного реформування, починаючи від створення ефективної моделі функціонування та формування повноцінної системи законодавчих актів у сфері національної безпеки та оборони України.

Аналітичне прогнозування безпекової дестабілізації в Україні з боку Російської Федерації, сходиться до трьох сценаріїв розвитку: 1) заморожений конфлікт з ситуативним загостренням; 2) подальша ескалація конфлікту; 3) поступова деескалація конфлікту з подальшим згортанням проєктів «ЛНР» і «ДНР» та налагодженням «нормального» співробітництва. Зараз немає підстав говорити про хоча б якесь потепління у відносинах з Росією найближчим часом. Скоріше навпаки – Росія продовжує вести неоголошену війну проти України, забезпечуючи інформаційну, матеріальну та військову, підтримку сепаратистським рухам на Донбасі. Очевидно, що ситуація на Сході України не тільки має всі передумови та шанси перетворитися на перманентний «заморожений конфлікт», а й навіть загрожує подальшою військовою експансією з метою руйнування української державності.

Проаналізувавши та систематизувавши ключові чинники, які визначають характерні дії у відносинах між Україною та Російською Федерацією, можна зробити висновок про те, що одним з найбільш вірогідних сценаріїв розвитку українсько-російських відносин є сценарій, який передбачає заморожений конфлікт.

Сценарій полягає в "замороженні" конфліктної ситуації на прикладі Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. Таке рішення цікаве для РФ, а також і деякі країни ЄС і найбільш конформістські та проросійські шари європейського суспільства підтримують його. Його сутність полягає в тому, що території, які постраждали внаслідок конфліктної ситуації найбільше, так звані «ДНР» і «ЛНР», залишаються у складі України, можливо на умовах надання їм певних управлінських повноважень. Економічні зв'язки між цими територіями та іншими частинами України мають бути поновлені, а отже Україна зобов'язана буде взяти на себе економічну складову відтворення розбитих районів Сходу України. Тим часом де-факто на Донбасі функціонуватиме маріонетковий режим, підконтрольний Росії, який намагатиметься здійснювати вплив на українську зовнішню та внутрішню політику, лобіюючи інтереси країни-агресора. Мирного життя чекати не варто, оскільки конфлікт жеврітиме й надалі, дестабілізуючи ситуацію загрозою повернення до активації конфлікту. Тим часом зупинення бойових дій на сході України та «примирення» за цим сценарієм дасть привід країнам Європи для припинення санкцій

проти Росії, відновлення економічних відносин, що сприятиме економічному добробуту Росії.

Існує низка проблем, де потенційний компроміс між Україною і РФ є неможливим. У першу чергу тому, що досі не знайдено політичних, економічних, міжнародно-правових та інших шляхів вирішення проблеми анексованого Криму. Крім того, європейська і євроатлантична інтеграція України є неприйнятними для Росії і розглядається як виклик і загроза її власним геополітичним планам на теренах СНД.

Не варто очікувати, що у найближчій перспективі відбудуться зміни на краще у політиці Росії щодо України. Також не можна розраховувати на якісь «близькі, швидкі та невідворотні» зміни в кремлівському керівництві, що призведуть до негайного та кардинального перегляду внутрішньої політики та зовнішнього політичного курсу РФ, адже нещодавні зміни російського законодавства свідчать про імовірні наступні президентські каденції Володимира Путіна. На нашу думку, Російська Федерація й надалі буде здійснювати військово-політичну, економічну та матеріальну, а також інформаційну підтримку сепаратистських режимів так званих ДНР і ЛНР, буде організовувати масштабні провокації і підбурювати сепаратистські настрої в південно-східних регіонах України. Нема підстав вважати, що Росія перестане застосовувати фінансово-економічні санкції проти України, розгортати чергову «газову чи енергетичну війну» та продовжувати інформаційну агресію щодо України. Але разом з тим під маніпулятивними пропагандистськими гаслами про «збереження цілісності України» російська сторона намагається «вживити» в Україну окуповані райони в нинішньому їхньому вигляді та на вигідних російських умовах. Мета цього всього – поступовий та незворотній розвал України з середини.

Так, внаслідок інформаційної війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України, у свідомості людей сформувався стійкий негативний стереотип про сусідню державу. Можна з упевненістю припустити, що нова активна фаза інформаційної війни проти України розпочалася ще восени 2013 року напередодні Вільнюського саміту ЄС, коли стартувала масова пропагандистська кампанія проти європейської інтеграції України.

Не дивлячись на те, що такий сценарій передбачає швидке зупинення бойових дій на території українського Донбасу, в перспективі Україна залишиться малопривабливою країною перманентної кризи зі значною кількістю представників різних міжнародних організацій, торгівлею гуманітарною допомогою, колосальним обігом контрабанди, нелегальної зброї та наркотиків.

Період функціонування конфлікту в «перманентному» стані невідомий, як і його результати. Історичний досвід показує, що продовжуватися така історія може десятками років. Загалом, введення в дію перманентного сценарію відповідатиме інтересам як РФ, так і Євросоюзу, але в жодному випадку не України. І все-таки сценарій «заморожування» конфліктної ситуації хоч і непотрібний та історично безперспективний для України, однак цілком можливий, та такий, на який Україні, скоріш за все, доведеться погодитися.

Рекомендації щодо побудови ефективної системи протидії російській агресії та подолання її негативних наслідків, можливі лише , виходячи з того, що Росія є державою-агресором, яка продовжує політичну та воєнну експансію на Донбасі з метою руйнівної дестабілізації політичної ситуації в Україні. Нормалізація відносин саме з нинішньою Росією путінського режиму навіть теоретично майже неможлива. Можливими варіантами врегулювання відносин між Україною та Росією можуть бути: припинення всіх видів підтримки з боку Росії угруповань на теренах «ДНР» та «ЛНР»; припинення агресивної силової політики з боку Російської Федерації шляхом переходу до практичного дипломатичного діалогу із використанням елементів гуманітарного характеру; реальне, а не декларативне виконання положень Мінських угод та інших домовленостей; розвиток прямого двостороннього діалогу між українською владою та владою «ДНР» та «ЛНР» із врахуванням і детальним вивченням позицій останніх, що нав'язується Кремлем та є неприйнятним з погляду довгострокових національних інтересів України, та ряд інших. Всі вони, в своїй сукупності, повинні призвести до припинення конфлікту на сході України, а також до чіткого розмежування позицій та інтересів обох сторін. Що стосується геополітичного протиборства, то воно повинно бути зупинено виключно дипломатичними методами із використанням несилових засобів та методів у

найближчій перспективі. Результатом цього буде відновлення позитивного іміджу Європи, як одного з найбільш впливових геополітичних центрів світу.

Зважаючи на достатньо різні військові та економічні потенціали двох країн, реальною є можливість зменшення, але аж ніяк не повна нейтралізація негативного впливу Російської Федерації на безпекову ситуацію України. За цих умов ефективно протистояти російській агресії видається можливим лише спільними міжнародними зусиллями. А також очевидно, що потрібен новий формат відносин з державою-агресором. Адже, нині є категорично неприйнятними формули та конструкції «стратегічного партнерства», «добросусідства», «братніх народів» як концепції відносин України та Росії. Також для України категорично непринятною є російська модель державно-політичного розвитку, а відтак українська сторона не повинна брати жодної участі у будь-яких інтеграційних проектах Кремля на пострадянському просторі під егідою Москви, оскільки європейська та євроатлантична інтеграція України є безальтернативною і незворотною.

Важливо усвідомлювати той факт, що в силу поліаморфної природи гібридної війни не існує універсального варіанту її одночасного повного подолання. Кожна країна має свою власну національну, ментальну і етно-культурну специфіку і, таким чином, по-різному зазнає агресивного пропагандистського впливу і реагує на нього.

Однак, важко піддати сумніву такі окремі універсальні істини як те, що сьогодні світ потребує комплексних, системних дій у відповідь на агресивне втручання Росії у внутрішні справи інших країн, а також чіткої, цілеспрямованої та правильно зкоординованої міжнародної взаємодії у вирішенні глобальних проблем і відновленні довіри в традиційні інститути суспільно-політичного життя.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Сучасні безпекові виклики спонукають представників різних політологічних шкіл і напрямів в теорії міжнародних відносин до переходу від традиційного одностороннього сприйняття феномена безпеки та конфлікту до розуміння їх як складних і багаторівневих проявів функціонування сучасної системи міжнародних відносин. Сучасна теорія і практика міжнародних відносин розглядає різні сфери суспільного життя з точки зору безпекових викликів, формуються нові визначення понять безпеки, в яких світова політика щодо забезпечення безпеки виходить як за рамки реалізму з його опорою на баланс сил і коаліції, так і за рамки звичайних структуристських підходів до колективної безпеки. Розширене визначення безпеки включає одночасно економіку і політику, культурні та матеріальні цінності, інформаційний простір та соціальну структуру, держави і неурядових акторів.

Поряд з традиційними військовими і військово-політичними видами безпеки сьогодні виділяють такі види безпеки, які кваліфікуються як нові, альтернативні, «м'які». До них відносяться: економічна безпека, екологічна безпека, енергетична безпека, інформаційна безпека, продовольча безпека, демографічна безпека, етнокультурна безпека. Сучасні загрози національній безпеці, пов'язані з розвитком суспільства, ускладненням його технологічних, економічних, соціальних і політичних структур та інститутів, це – загрози глобальної фінансово-економічної кризи, перспективи подальшого соціального розшарування світу, можливість виникнення принципово нових ідеологічних конструкцій, формування нової географії конфліктів і поширення «воєн за ресурси», радикальний відхід деяких ядерних держав від існуючих правил гри, більш вільне застосування військових засобів, демонстраційне використання зброї масового ураження, пряма загроза його застосування, зростаюча ймовірність регіональних ядерних конфліктів, перетворення тероризму в міжнародну систему, транснаціоналізація і глобалізація асоціальних і кримінальних структур, децентралізація міжнародного співтовариства.

Аналізуючи концепції політичної поведінки РФ у зовнішній політиці, можна зрозуміти, що російське керівництво притримується приписів саме «наступального реалізму» під час реалізації зовнішньої політики на українському та європейському

напрямку. Власне ще з 2013 року РФ почала проводити масштабні військові навчання, у декілька разів більші, ніж відповідні навчання Північноатлантичного Альянсу, які не в останню чергу були спрямовані на те, щоб поставити під сумнів зобов'язання у рамках 5 статті Вашингтонського договору. При цьому такою своєю практикою РФ збільшує можливість так званої ненавмисної ескалації конфлікту внаслідок прорахунку. Такою тактикою і загалом політичною лінією РФ намагається повернути втрачені після краху СРСР позиції у Європі як одного із головних архітекторів регіональної системи безпеки, вважаючи себе незаконно маргіналізованим гравцем, на якого США і країни ЄС не звертають особливої уваги під час формування відповідної системи безпеки у Євроатлантичному регіоні. У випадку ж з Україною, РФ знову намагається утвердитися як головна держава пострадянського простору, іншими словами – стати регіональним гегемоном. Тому, можливо, і не дивно, що Джон Міршаймер вважає нинішню політику Кремля щодо України і країн ЦСЄ повністю раціональною.

Також можна з абсолютною впевненістю висловити думку, що в сучасному світі обговорення питань безпеки повинно вийти за межі компетенції тільки професійних військових і політиків, що зараз і відбувається. Традиційні способи забезпечення національної та міжнародної безпеки не здатні впоратися з новими загрозами. Нова концепція безпеки не може бути єдиною, уніфікованою та ніхто не може володіти монополією на її тлумачення.

В цілому, наукові напрацювання для формування єдиної комплексної концепції гібридної війни, актуалізація та концептуалізація поняття гібридної війни в політичному дискурсі і подальше закріплення його в нормативних документах дозволяють вивести наукові дослідження цього явища на вищий і якісно новий рівень. Також подальші дослідження повинні виявити окремі структурні елементи гібридної війни, важливі особливості проведення таких операцій, дієві механізми протидії гібридної війни. Стабільна і оформлена концепція гібридної війни дозволить ввести її в дискурс національної безпеки і оборони України, виключити появу нових гібридних загроз і викликів для держави.

В контексті українсько-російських відносин слід пам'ятати, що «гібридність» як така не є принципово новим винаходом Російської Федерації. Не зайвим буде згадати, що саме зі зростанням ролі інформаційного чинника в глобальних процесах і поширенням інформаційно-комунікаційних технологій та засобів комунікації (у тому числі й масової) гібридна агресія виходить на принципово новий рівень: тепер протиборство між державами ведеться, окрім наземного, морського й повітряного, ще й в інформаційному та кіберпросторі.

Яскравим прикладом гібридного протистояння є залученість України протягом більш ніж семи років у конфлікт, що виник після агресії Російської Федерації, в ході якої нею було не лише анексовано територію Автономної Республіки Крим, але російські війська беруть участь і постійно підтримують військовий конфлікт в окремих районах Донецької і Луганської областей. Бойові дії на Донбасі хоча і класифікуються з юридичної точки зору, як операція об'єднаних сил (ООС), але політичним керівництвом, і представниками громадськості, і науковими колами вже давно позначаються терміном «війна». Причому ця війна носить гібридний характер.

Огляд джерельної бази вивчення українсько-російських відносин свідчить, що окрім значної кількості публікацій загального характеру про їхні напрямки і зміст, науковці почали вивчати й аналізувати українсько-російські відносини в нових безпекових та геополітичних умовах. Однак вивчення новітньої історії викликів міждержавних відносин між Україною і Російською Федерацією залишається недостатнім.

Українсько-російські відносини на пострадянському просторі займають значне місце в політиці багатьох держав, перш за все тих, що входять в Європейський Союз та НАТО. Інтерес до вивчення даної тематики значно зріс після російської агресії проти України у 2014 році. З того часу українсько-російські відносини включені в глобальні геополітичні процеси, які характеризуються формуванням блоків, осей і дуг, що забезпечують зв'язок різних територій в географічному просторі світової спільноти. Особливо актуальними стали дослідження міждержавних відносин України і Росії у зв'язку з активним включенням українсько-російського протистояння у геополітичний простір Європи і від кон'юнктури цих відносин

залежить ефективність процесів загальноєвропейської інтеграції, вирішення питань безпеки і стабільності не лише у Європі.

Аналіз українсько-російських відносин починаючи з 1991 року дає змогу стверджувати, що зараз точка напруги зросла до історичного максимуму. Вивчення їхньої еволюції дозволило виділити низку ключових проблем у двосторонніх відносинах, які полягають у протиріччях, перш за все, у ціннісних орієнтирах та соціально-економічних моделях розвитку, їхнього впливу на формування політичних інститутів і політичних процесів як всередині країн, так і в відносинах між ними; у специфіці державного будівництва на пострадянському просторі, з урахуванням взаємозв'язку внутрішньої політики з зовнішньополітичними стратегіями обох держав і різновекторними інтеграційними процесами.

Пропаганда вищості росіян, як прихована, так і явна, проводилася ще у радянські часи під виглядом просування штучної ідеології братерства, причому спрямована вона була, як на росіян, так і на українців. Якщо ретельно проаналізувати текст радянського гімну, то знайдемо і там концепцію «Великої Росії», опікунки своїх сусідів, що цивілізує їх та захищає. Тож, не дивно, що на практиці радянські меншини, серед яких і українці, підпорядковувалися російській більшості. Хоча задля створення ілюзії гармонійного плюралізму Радянського Союзу, доцільнішим були б номінальне визнання суверенітету республік та вибіркові поступки їхній відмінній ідентичності. І все ж, з огляду на звичне і загалом мирне перемішування етнічних росіян та українців на території УРСР, яке відбувалося впродовж десятиліть, не було підстав вважати неможливим мирне співіснування української та російської ідентичностей після здобуття Україною незалежності. Та анексія Російською Федерацією Криму і її вторгнення у 2014 році на Донбас усе кардинально змінили. Ці події спричинили значне розпалювання глибоких антиросійських почуттів в Україні та додали аргументів апологетам виключного бачення української ідентичності. А дискусія щодо політичного майбутнього України – будувати його у співпраці з Російською Федерацією чи з Євросоюзом – перейшла для українського суспільства у площину загального відторгнення Росії та всього російського. І це політично-культурно-патріотичне підґрунтя значною мірою виправдовує піднесення в останні роки квазі-

офіційної нової української ідентичності, яка значною мірою не сприймає російської історичної пам'яті, культури та мови. І проблема полягає у тому, що сьогодні в Україні є мільйони людей, які ототожнюють себе з цією ідентичністю, гордо іменуючи себе українцями, громадянами нової, прозахідної демократичної України, у той час, як поряд живуть 145 мільйонів росіян, з якими українцям, зрештою, потрібно порозумітися, щоб жити в мирі. І тільки окремі західні політичні лідери здатні до кінця зрозуміти усю складність української історії та ідентичності, а тим більше – російсько-українські відносини, що творилися впродовж століть. Як наслідок, деякі кроки західного політикуму тільки сприяють поглибленню прірви між українцями та росіянами. Позаяк, хоч українці і декларують підтримку і просування західних цінностей та, за логікою речей, Заходу слід підтримати Україну в її боротьбі, ця підтримка жодним чином не повинна заохочувати ідеї про винятковість української ідентичності, а тим більше, не повинна вилитися у спільні нападки на російську ідентичність та культуру. На противагу недалекоглядній політиці, спрямованій на те, щоб відвести українців подалі від Росії, росіян та всього російського, метою Заходу мало б стати заохочення відродження в Україні справжньої демократії та прозорого спільного ринку. Звісно, не можна залишати поза увагою той факт, що російсько-український конфлікт перейшов у гостру, деструктивну та насильницьку фазу, спровоковану збройним вторгненням РФ та затяжною суперечкою про майбутнє Криму та Донбасу. Але цими нагальними проблемами не вичерпується конфлікт між двома сусідніми державами, тож навіть їх термінове вирішення, попри усю важливість, було б лише тимчасовим компромісом на відносно поверхневому рівні геополітики та безпеки. Тоді як на значно глибшому рівні, глибинні чинники конфлікту між Україною та Росією зберігатимуться, допоки українці та росіяни, за підтримки Заходу, не почнуть позбуватися шкідливого спадку більш ніж півстолітнього радянського суспільного експерименту, переосмислюючи боротьбу за модернізацію та реформи, і сприймаючи їх як точки дотику, та не візьмуться за вдосконалення своїх суперечливих концепцій регіональної інтеграції та суверенітету, які часто є взаємовиключаючими.

Узагальнюючи викладений матеріал, робимо висновок, що жорстка конфронтація з Російською Федерацією, яка має місце в Україні, і результатом якої вже є анексія Автономної Республіки Крим і збройне протистояння на сході нашої держави, в багатьох випадках помилково або однобоко трактується як виключно внутрішньодержавна проблема України або як традиційний конфлікт між Україною та Росією. Такі досить звужені або однобокі трактування суті конфлікту можуть призвести до того, що запропоновані шляхи його вирішення не дадуть очікуваних результатів. Дана конфліктна ситуація, яку однаковою мірою можна назвати як європейською, так і українською, і російською, і навіть світового масштабу чи геополітичною, потребує комплексного підходу, з точки зору гібридного інструментарію сучасного геополітичного, та навіть більше, цивілізаційного протистояння. Вона є результатом одночасового збігу трьох вимірів в одній точці конфліктогенності сучасних міжнародних відносин: геополітичного — як глобального зіткнення цивілізацій; російсько-українського — як регіонального конфлікту інтересів щодо вектору інтеграції; локального — як внутрідержавного протистояння на базі національної самоідентифікації.

Щодо факторів та інституційних механізмів політико-безпекової дестабілізації України Російською Федерацією, то слід зазначити, що основними цілями РФ у цій війні є перешкоджання реалізації європейського та євроатлантичного курсу Києва, повернення України до власних сфер впливу, що врешті-решт призведе до цілковитої дезінтеграції української державності. Якщо говорити про стратегію РФ по відношенню до ЄС, то основною метою є встановлення нового устрою та порядку в Європі за російським сценарієм через посилення впливу та контролю Росії над процесами на континенті за рахунок постійного розхитування єдності європейського співтовариства та дискредитації його базових цінностей.

Підсумовуючи весь спектр загроз національній безпеці України в цей період, приходимо до висновку, що майже всі вони мали на меті завадити зближенню України з ЄС та виходили від Росії. І що найважливіше: розуміючи, що це призведе до численних жертв, економічних збитків та втрати власного міжнародного іміджу, РФ все ж йшла на це свідомо. А корумпованість політичної еліти, її нездатність до

управління державою, а отже, слабка і непослідовна політика державної влади в Україні на етапі розбудови нової незалежної держави стали причиною виникнення цих загроз.

За бажання, будь-яку країну, в тому числі і європейську, можна дестабілізувати, довівши в кінцевому випадку до її розпаду. Саме це вкотре продемонстрував українсько-російський конфлікт. І навпаки – відновлення цілісності і стабільності країни-жертви «гібридної» агресії потребує зусиль мало не всього світового співтовариства, оскільки є надзвичайно складним завданням. Цей висновок міг бути зробленим вже на прикладі війни, розв'язаної на території колишньої Югославії, якби тоді насильство не було помилково трактовано як такий собі атрибут регіональної специфіки або ж якби відповідальність за нього покладалася на якусь одну зі сторін конфлікту.

Підсумовуючи вищесказане, можемо зробити висновок про те, що сучасний стан українсько-російських відносин у контексті не лише військового, інформаційного та політико-економічного, а й загалом геополітичного протиборства є складним і суперечливим. І, на жаль, швидкому врегулюванню конфлікту, що склався між двома державами та пошуку компромісних рішень в подальшому не сприяє сучасний набір внутрішніх та зовнішніх чинників. Через амбіційність геополітичних планів РФ виникають умови, за яких важко вибудовувати спільний діалог і шукати порозуміння. Разом з тим, геополітичне протиборство між РФ та США за сфери впливу у Європі та на Близькому Сході є додатковим джерелом напруженості та каталізатором виникнення нових загроз, викликів та проблем. А санкції проти Росії з боку європейських країн та США мають дестабілізуючий вплив на загальносвітовий економічний баланс і негативно позначаються на темпах економічного розвитку, в тому числі, і країн-членів Європейського Союзу.

Узагальнюючи результати дослідження наукових питань, що поставлені у третьому розділі дисертаційного дослідження, варто зазначити, що світ уже починає усвідомлювати багатогранну природу гібридної агресії: вона не має чіткого початку і є безстроковою; в ній застосовується інструментарій із цілковито різних сфер суспільного життя та діяльності, який так чи інакше стосується впливу на людську

свідомість – від підгалузей політичної науки до когнітивної психології; відсутність хоча б якихось формальних норм чи домовленостей на міжнародному рівні (а ще небажання агресора визнавати власну відповідальність за дії) не дає змогу перевести гібридну агресію в більш комфортну для західного світу юридичну площину.

Збройний конфлікт на українському Донбасі акумулює в собі чимало загроз і викликів, залежно від того, як у подальшому розвиватимуться події. Очевидно, прогнозування ймовірних сценаріїв, оцінка перспектив та динаміки конфлікту сприятиме визначенню шляхів і можливих засобів його врегулювання.

Під час загострення відносин з Росією виявила свою слабкість система забезпечення національної безпеки, побудована за роки незалежності. Ні суб'єкти забезпечення національної безпеки, ані законодавча база їхньої діяльності не виявилися готовими до російської агресії. Якщо говорити про основні причини надто низької ефективності урядової системи забезпечення національної безпеки України, на наш погляд, варто звернути увагу на такі:

- побудова системи забезпечення національної безпеки України відбувалася на основі та за принципами застарілої радянської системи, з використанням її складових (КДБ, міліції, радянської армії, прикордонних військ, які Україна успадкувала від СРСР), застарілого радянського законодавства та досвіду її функціонування в умовах двополярного світу у минулому столітті;

- система забезпечення національної безпеки України формувалася, у значній мірі, під тиском міжнародної спільноти – світових та регіональних лідерів, які виходили, в першу чергу, з власних національних інтересів, а не інтересів України (прикладом можуть слугувати вимоги до України щодо відмови від ядерного статусу без надання їй дієвих гарантій безпеки);

- захист національних інтересів України впродовж усього періоду незалежності нашої держави відбувався формально (йдеться про виконання законодавства з питань національної безпеки, про створення Стратегії національної безпеки);

- політичне керівництво не докладало належних зусиль для формування і розвитку дієвої системи забезпечення національної безпеки України, а хронічне недофінансування програм розвитку складових безпекового сектору з кожним роком

погіршувало їхній стан і призводило до поширення корупції та, зрештою, до повного занепаду;

- зосередженість представників політичного керівництва держави радше на реалізацію власних, корпоративних, аніж національних інтересів та багатовекторність зовнішньої політики в умовах цілеспрямованого поглиблення розбіжностей у політико-соціальних орієнтаціях населення за регіональним принципом сприяли явним відцентричним тенденціям і неготовності системи забезпечення національної безпеки до протидії загрозам сепаратизму, а значний вплив на керівництво відповідних суб'єктів забезпечення національної безпеки України з боку іноземних спецслужб та незавершеність формування і, як наслідок, неспроможність самої цієї системи забезпечення національної безпеки України до ефективного аналізу безпекового середовища та своєчасного виявлення реальних і потенційних загроз, призвели до вироблення помилкових управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки.

З огляду на вищезазначені причини низької ефективності системи забезпечення національної безпеки України можна зробити висновок про необхідність ініціювати її кардинальне оновлення та реформи, починаючи від створення функціональної моделі формування цілісної бази системи законодавчих актів у сфері національної безпеки та оборони України.

Аналітичне прогнозування безпекової дестабілізації в Україні з боку Російської Федерації сходиться до трьох сценаріїв розвитку: 1) плавна деескалація конфлікту з поступовим згортанням проєктів «ЛНР і ДНР» та налагодженням співробітництва; 2) ескалація конфлікту; 3) заморожений конфлікт з ситуативним загостренням. Сьогодні немає реальних підстав говорити про потепління у відносинах з Росією найближчим часом. Навпаки, РФ продовжує вести неоголошену війну проти України, забезпечуючи інформаційну, матеріальну та військову підтримку сепаратистському заколоту на Донбасі. Ситуація на Сході України не тільки має всі шанси перетворитися на «заморожений конфлікт», а й загрожує подальшою військовою експансією з метою руйнування української державності.

Проаналізувавши ключові чинники, які визначають характерну діяльність у відносинах між Україною та РФ, можна зробити висновок про те, що одним з найбільш вірогідних сценаріїв розвитку українсько-російських відносин є сценарій, який передбачає заморожений конфлікт.

Сценарій полягає в «замороженні» конфліктної ситуації на прикладі Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. Таке рішення цікаве для РФ, а також і деяких країн ЄС і найбільш конформістських та проросійських шарів європейського суспільства. Його суть полягає в тому, що території, які постраждали внаслідок конфліктної ситуації найбільше, так звані терористичні утворення «ДНР» і «ЛНР», залишаються у складі України, можливо, на умовах надання їм певних автономних управлінських повноважень. Економічні зв'язки між цими територіями та іншими частинами України мають бути поновлені, а отже Україна зобов'язана буде взяти на себе економічну складову відбудови розбитих районів Сходу України. Тим часом де-факто на Донбасі функціонуватиме маріонетковий режим, підконтрольний Росії, який намагатиметься здійснювати вплив на українську зовнішню та внутрішню політику, лобіюючи інтереси країни-агресора. Мирного життя чекати не варто, оскільки конфлікт жеврітиме й надалі, дестабілізуючи ситуацію загрозою повернення до активації конфлікту. Тим часом зупинення бойових дій на Сході України та «примирення» за цим сценарієм дасть привід країнам Європи для припинення санкцій проти Росії, відновлення економічних відносин, що сприятиме економічному добробуту Росії.

Існує низка проблем, де реальний компроміс між Україною і РФ є неможливим. У першу чергу тому, що досі не знайдено політичних, економічних, міжнародно-правових та інших шляхів вирішення проблеми анексованого Криму. Крім того, вектор європейської та євроатлантичної інтеграції України є неприйнятним для Росії і розглядається як ключовий виклик і загроза її власним геополітичним планам та інтересам на теренах СНД.

Навряд чи можна очікувати у найближчій перспективі відсутних змін на краще у російській політиці щодо України. Також не варто розраховувати на якісь «близькі, швидкі та невідворотні» зміни в самому кремлівському керівництві, що призведуть

до кардинального перегляду внутрішньої політики та зовнішньополітичного курсу РФ. Вже зараз можна спостерігати, що досить імовірною є ще одна президентська каденція Володимира Путіна. Відтак, вважаємо, що Росія надалі продовжуватиме: а) здійснювати військово-політичну, дипломатичну, матеріально-економічну та інформаційну підтримку сепаратистських рухів «ДНР» і «ЛНР», організувати масштабні провокації і створювати та підбурювати сепаратистські настрої в південно-східних регіонах України; б) застосовувати фінансові та економічні впливи проти України, розгортати чергову «газову» чи «енергетичну» війну; в) продовжувати інформаційну війну проти України. Разом з тим, під гаслами «збереження територіальної цілісності України» російська сторона намагається вживити до України окуповані території в нинішньому вигляді та на російських умовах. З єдиною метою – розвалити Україну зсередини.

Варто зазначити, що внаслідок інформаційної агресії, розв'язаної Росією проти України, у свідомості росіян сформувався досить стійкий негативний стереотип щодо сусідньої держави. Можна припустити, що нова, «гаряча» фаза інформаційної війни проти України розпочалася ще восени 2013 року напередодні Вільнюського саміту Європейського союзу, коли стартувала масова пропагандистська кампанія проти євроінтеграції України.

Не дивлячись на те, що такий сценарій передбачає швидке зупинення бойових дій на території українського Донбасу, в перспективі Україна залишиться малопривабливою країною триваючої кризи зі значною кількістю представників різного роду міжнародних організацій, торгівлею гуманітарною допомогою, величезним обігом контрабанди, нелегальної зброї та наркотиків.

Період функціонування конфлікту в «перманентному» стані невідомий, як і його результати. Історичний досвід показує, що продовжуватися така історія може десятками років. Загалом, введення в дію перманентного сценарію відповідатиме інтересам як РФ, так і Євросоюзу, але в жодному випадку не України. І все-таки сценарій «заморожування» конфліктної ситуації хоч і непотрібний та історично безперспективний для України, однак цілком можливий, на який Україні вочевидь доведеться погодитися.

Рекомендації з побудови ефективної системи протидії російській агресії та подолання її негативних наслідків, виходячи з того, що Росія за своєю сутністю є країною-агресором, яка задля дестабілізації політичної ситуації в Україні продовжує воєнну експансію на Донбасі все ж можна сформулювати. Нормалізація відносин є фактично неможливою, якщо мова йде про нинішню путінську Росію. Можливими варіантами врегулювання відносин між двома державами є: припинення будь-якої підтримки Росією угруповань на теренах «ДНР» та «ЛНР»; припинення з боку Росії агресивної силової політики та перехід до практичного дипломатичного діалогу із використанням елементів гуманітарного характеру; реальне, а не декларативне виконання положень Мінських угод та інших домовленостей; розвиток прямого двостороннього діалогу між українською владою та владою «ДНР» та «ЛНР» із врахуванням і детальним вивченням позицій останніх, що нав'язується Кремлем та є неприйнятним з погляду довгострокових національних інтересів України, та ряд інших. Чітке розмежування позицій та інтересів обох сторін і, зрештою, припинення конфлікту повинні стати результатом практичного застосування цих рекомендацій. Геополітичне ж протистояння повинно бути зупинено виключно дипломатичними методами із використанням несилових методів та засобів досягнення цілей у найближчій перспективі. У результаті Європа отримала б шанс відновити свій позитивний імідж одного з найбільш впливових геополітичних центрів світу.

З огляду на відмінність у військово-економічних потенціалах країн, реальним є зменшення, але все ж не повна нейтралізація негативного впливу Росії на безпеку України. Тож, за таких умов, тільки об'єднавши міжнародні зусилля, можна ефективно протистояти російській агресії. Більше того, відносини з країною-агресором повинні мати інший формат. І зрозуміло, що в сучасних умовах є неприйнятними формули «добросусідства», «стратегічного партнерства», «братніх народів» як засадничі принципи побудови відносин між Києвом і Москвою. Та, разом з тим, непринятною для України є і російська модель державно-політичного розвитку. Оскільки європейська інтеграція України є незворотною і безальтернативною, то Київ не повинен брати участі у жодних інтеграційних проектах на пострадянському просторі під егідою Москви.

Не існує єдиного універсального рецепту подолання гібридної війни через її поліаморфність: кожна країна має власну національну, культурну і ментальну специфіку і піддається по-різному агресивному пропагандистському впливу. І все ж, беззаперечними є окремі універсальні істини: світ потребує комплексних, системних дій у відповідь на агресивне втручання Росії у внутрішні справи інших країн, а також скоординованої та цілеспрямованої міжнародної співпраці задля вирішення глобальних проблем і відновлення довіри до традиційних суспільних інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абаимов М.С. Место и значение мелосского диалога в «истории» Фукидида. *Научные ведомости. Нижегородский лингвистический у-т.* 2009. № 9(64). С. 5-10.
2. Академік Володимир Горбулін: «Недалеке минуле мало багатьох навчити, що не лише амбіції мають бути європейськими, а і вчинки». Урядовий кур'єр: офіц. сайт. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/akademik-volodimir-gorbulin-nedaleke-minule-malo-b/> (дата звернення 02.10.2020)
3. Актуалізація ідеологічного проекту «руській мір» в РФ у контексті гібридної війни: потенційні наслідки для України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень: офіц. сайт. URL: <https://bit.ly/3rCzuxO> (дата звернення 22.07.2020)
4. Алещенко В.І. Феноменологія «гібридної війни» та її особливості у виконанні Російської Федерації: інформаційно-психологічний аспект. *Психологія.* 2016. № 1(34). С. 6-11.
5. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. Реанімаційний пакет реформ: офіц. сайт. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf> (дата звернення 28.01.2020)
6. Аналіз діалогових ініціатив щодо врегулювання конфлікту в Україні. Міжнародний Центр Перспективних Досліджень: офіц. сайт. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/mapping_ukr_.pdf
7. Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі: реферативний огляд. Київ : Логос, 2005. 288 с.
8. Аносов В.Д. Стрельцов А.А., О Доктрине информационной безопасности Российской Федерации. *Вестник российского общества информатики и вычислительной техники.* 1997. № 2-3. С. 3-9.
9. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / пер. с древнегреч.: под ред. А.И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. 428 с.

10. Арсеній Яценюк: Ухвалення законопроекту про санкції - це питання національної гідності. Урядовий портал: офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247517276> (дата звернення 28.11.2019)
11. Асланов С. Етнополітичний конфлікт (гібридна війна на Сході України) як наслідок регіональної етнонаціональної політики. *Електронний журнал Верховної Ради України Віче*. 2015. № 14. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4822/> (дата звернення 02.04.2020)
12. Бабінська М. Проблеми інформаційної безпеки України. *Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. 2009. №2. С. 11-15.
13. Балацька О. Б. Трансформація сучасного збройного насилля: специфічні риси і тенденції. *Науковий і теоретичний альманах Грані*. 2016. № 9 (137). С. 95-102.
14. Барановська Н.П., Верстюк В.Ф., Віднянський С.В. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001): монографія. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 704 с.
15. Бардін О. Насильство, війна, тероризм як способи розв'язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз. *Людина і політика*. 2003. №5. С.88–96.
16. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: монографія. Київ: Видавництво МАУП, 2000. 384 с.
17. Бедрицкий А. В. Эволюция американской концепции информационной войны военно-политическим руководством США на современном этапе : дис. ...канд. полит. наук : 23.00.04 ВАК РФ «Политические проблемы международных отношений и глобального развития» / Российск. ин-т стратег. исследований. Москва, 2007. 165 с.
18. Бжезінський З. Велика шахівниця: перекл. з польськ. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 237 с.
19. Білорусь затримала 130 вагонів з українськими товарами. Depo.ua: інтерн. ресурс. URL: <http://www.depo.ua/ukr/politics/bilorus-zatrimala-130-vagoniv-z-ukrayinskimi-tovarami-14072016202500> (дата звернення 18.11.2020)

20. Бобров А.К. Эволюция концептуальных основ внешней политики России и их реализация в российской дипломатической практике на современном этапе (1991–2019 гг.) : дис. ...док. полит. наук : 07.00.15. ВАК РФ / Московский государственный университет международных отношений. Москва, 2020. 224с.
21. Бодрук О. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: монографія. Київ : НППМБ, 2001. 299 с.
22. Бойко О. Україна 1991-1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього?: монографія. Київ : Магістр-S, 1996. 207 с.
23. Бондаренко С., Інформаційно-комунікаційна політика Російської Федерації у контексті захисту та просування національних інтересів у світі. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. праць /за заг. ред. С. Ківалов. Одеса: Фенікс, 2017. Вип.59. С.109-120.
24. Вадим Тютюнник: Фрагменти аналітичної доповіді щодо щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Центр досліджень армії, конверсії, та роззброєння: офіц. сайт. URL: <https://cacds.org.ua/?p=2192> (дата звернення 08.11.2019)
25. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. / пер. с англ.: под ред. Б.Ю. Кагарлицкий. Санкт-Петербург : Университетская книга, 2001. 416 с.
26. Валлерстайн И. Время и длительность: в поисках неисключённого среднего. *Вестник Харьковского государственного университета*. ХГУ. ХГУ, 1998. № 4. С. 186–197.
27. Валушко І.О. Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту : автореф. дис. ...канд. політ. наук : 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку»/ Чорном. націон. у-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2018. 19 с.
28. Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український Тиждень*. 2014. № 42. С. 28–42.

29. Василенко О. В. Основні світові тенденції розвитку озброєння та військової техніки для ведення війн у майбутньому. *Наука і оборона*. 2009. № 4. С. 18–22.
30. Ващенко І.В. Феномен національної безпеки у сучасному розумінні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (1). С. 30-37.
31. В Грузії предотвратили теракт на газопроводі, соединяющем РФ и Армению: матер. інтерн. рес. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/gruzii-predotvratili-terakt-gazoprovode-soedinyayushchem-1471857646.html> (дата звернення 08.02.2020)
32. Выступление патриарха Кирилла и реакция на него: матер. інтерн. рес. Киевский центр политических исследований и конфликтологии Аналитик. URL: <http://www.analitik.org.ua/current-comment/int/4af80776a74d0/> (дата звернення 12.02.2020)
33. Візова політика України в контексті європейських цінностей і безпеки. Пріоритети співпраці з ЄС у сфері мобільності та безпеки. Громадська синергія: офіц. сайт URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Vizova-polityka-Ukrayiny-v-konteksti-yevropejskyh-tsinnostej-i-bezpeky.pdf> (дата звернення 01.02.2020)
34. Віртуальний «форт Трамп» і ризикова гра Анджея Дуди: матер. інтерн. рес. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3052325-virtualnij-fort-tramp-i-rizikova-gra-andzea-dudi.html> (дата звернення 26.06.2020)
35. Вовк С. О. Проблема кореляції понять «неміжнародний збройний конфлікт» та «громадянська війна». *Політологічний вісник Київського нац. у-ту ім.Т. Шевченка*. Київ, 2012. №64. С. 216–222.
36. Военная доктрина Российской Федерации. Сайт Президента РФ: офіц. сайт. URL: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461 (дата звернення 17.08.2020)
37. Военная доктрина Российской Федерации (в редакции от 2014 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации: офіц. сайт. URL: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/589760 (дата звернення 18.08.2020)

38. Воєнна доктрина/ Міністерство оборони України: офіц. сайт. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/voenna-doktrina.html> (дата звернення 18.08.2020)
39. Воробьев Ю.Л. Управление стратегическими рисками чрезвычайных ситуаций в системе обеспечения национальной безопасности России. *Право и безопасность*. 2003. №3-4. С. 8-9.
40. Гайдуков Л., Кремень В., Губерський Л. Міжнародні відносини та зовнішня політика, 1980-2000 роки: монографія. Київ: Либідь, 2001. 624 с.
41. Газотранспортна система — зона українських інтересів (Газета «Голос України» 18.04.09). Нафтогаз група: офіц. сайт. URL: <https://bit.ly/3d7DIPk> (дата звернення 18.12.2019)
42. Гай-Нижник П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України. *Науковий вісник Гілея*. 2016. Вип.114 (№11). С.366–378.
43. Гай-Нижник П. Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання»: монографія. Київ: МП Леся, 2017. 105 с.
44. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. *Українознавство*. 2016, №4 (61). С. 12 – 102.
45. Гай-Нижник П. Українсько-російські міждержавні взаємини за президенства В. Ющенка (2004–2010 рр.): погляд з недавнього минулого. *Науковий вісник Гілея*. 2017. Вип.126 (№11). С.448–456.
46. Галака С.П. ЄС та нерозповсюдження ядерної зброї. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 94 (част. II). С. 10-13.
47. Гегель. Политические произведения: монографія. Москва: Наука, 1978. 438 с.
48. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. Центр Разумкова: офіц. сайт. URL: https://razumkov.org.ua/images/Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf (дата звернення 18.12.2019)

49. Гмирянська К. О. Аналітичні сценарії розвитку міждержавних відносин України та Росії в контексті відкритого протистояння. *Науковий вісник Гілея*. 2018. Вип. 130. С. 435-438. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_130_117 (дата звернення 11.02.2020)
50. Гмирянська К. Доктринальне забезпечення інформаційно-психологічної агресії Російської Федерації щодо України. *Вісник Маріупольського державного університету. Історія. Політологія*. 2015. № 12. С. 156-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2015_12_21 (дата звернення 18.09.2020)
51. Гмирянська К. Нова військова доктрина Російської Федерації: виклики та загрози інформаційній безпеці України. *Проблеми міжнародних відносин*. 2015. № 10-11. С. 290-302. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2015_10-11_23 (дата звернення 11.02.2020)
52. Гоббс Т. Сочинения: в 2 т. / пер. с лат. и англ.: под ред. В. В. Соколова. Москва: Мысль, 1991. Т.2. 731 с.
53. Головченко В. І. «Новоросія» чи Україна? (Українсько-російський державний кордон у ретроспективі). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. №1 (75). С. 231-243.
54. Гольцов А.Г. Євразійська стратегія Російської Федерації: інтеграційний вимір. *Вісник КНУ Міжнародні відносини*. 1(46)/2017. С. 19. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3257/2931>
55. Гончар Михайло, Війни XXI: полігібресія Росії: монографія Київ: Центр глобалістики "Стратегія XXI", 2017. 241 с.
56. Горбулін В., Литвиненко О., Великий сусід визначився. Що Україні робити далі? *Дзеркало тижня*. 2009. № 35. URL: https://zn.ua/ukr/international/velikiy_susid_viznachivsya_scho_ukrayini_robity_dal_i.html (дата звернення 11.08.2020)
57. Горбулін В., Литвиненко О., Белов Ф. Національна безпека: порядок денний для України: монографія. Київ : Стилос, 2009. 128 с.

58. Горбулін В. П., Качинський А.Б. Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2005. № 3. С. 11-18.
59. Горбулін В. П'ять сценаріїв для україно-російських відносин. *Дзеркало тижня. Україна*. 2015. №22. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/p-yat-scenariyiv-dlya-ukrayino-rosiyskih-vidnosin_.html (дата звернення 11.01.2020)
60. Горбулін В. П., Власюк О. С., Кононенко В. С. Україна і Росія : дев'ятий вал чи китайська стіна: монографія. Київ : НІСД, 2015. 63 с.
61. Гроцій Г. О праве войны и мира. Три книги: монографія. Москва: Ладомир, 1994. 868 с.
62. Грубляускас Ю., Рюле М. Енергетична безпека: надзвичайно важливе питання для членів і партнерів Альянсу. *NATO Review* : офіц. сайт. URL: <https://bit.ly/3qa3dOh> (дата звернення 10.01.2020)
63. Гужва І. Чим війна на Донбасі відрізняється від протистояння Єревана і Баку, 05 жовтня 2020. Главред : офіц. сайт. URL: <https://bit.ly/3aRGal3> (дата звернення 11.04.2020)
64. Гумилев Л.Н. От Руси к России: очерки этнической истории : монографія. Москва : Экопрос, 1992. 336 с.
65. Гурков А., Завгородня І., Євразійський економічний союз - проект Путіна на противагу ЄС. *DW* : інтерн. ресурс. URL: <https://bit.ly/2ZjwM4t> (дата звернення 01.04.2020)
66. Даниленко С.І., Гмирянська К.О. Медіа в системі інструментів зовнішньополітичного впливу / С.І. Даниленко К.О. Гмирянська // Міжнародні відносини Серія «Політичні науки». – № 18-19, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3472 (дата звернення 01.12.2020)
67. Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України (2015). Реанімаційний пакет реформ: офіц. сайт. URL : <https://rpr.org.ua/wp->

- content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf (дата звернення 01.11.2019)
68. Дем'яненко М, Ескалація конфлікту на Донбасі: причини, прогнози, реакція світу. *Резонанс*. 2017. № 9. С. 3–14.
69. Держко І. З. Соціальний діалог та соціальний конфлікт як актуальні чинники суспільних трансформацій. *Грані: наук.-теор. та гром.-політ. альманах*. 2015. №2 (118). С. 11–15.
70. Довгань О.Д. Нейтралізація міжнародних інформаційних загроз. *Правова інформатика*. 2014. № 2(42). С. 80-89.
71. Довнар В. Як працює російська пропаганда у Східній Європі. LB.ua : інтерн. ресурс. URL : https://lb.ua/world/2017/07/10/370843_rabotaet_rossiyskaya_propaganda.html (дата звернення 08.11.2020)
72. Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки: офіц. док. від 20.04.2004 р. № 643_205. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text (дата звернення 07.10.2020)
73. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : офіц. док. (втратив чинність) від 31.05.1997р. № 643_006. Дата оновлення: 01.04.2019. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text (дата звернення 08.05.2020)
74. Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога) : офіц. док. від 27.08.1928 р. № 995_647. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text (дата звернення 02.08.2020)
75. Договір про зону вільної торгівлі (укр/рос) : офіц. док. від 20.09.2012 р. № 997_n25. Дата оновлення : 14.11.2012 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_n25#Text (дата звернення 13.10.2020)
76. Додонов Р. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 127-140.

77. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. Горбуліна, О. Власюка, Е. Лібанової, О. Ляшенко. Київ : НІСД, 2015. 474 с.
78. Дорошко М. Копійка В. Гібридна війна Росії проти України після Революції Гідності : монографія. Київ: Ніка-центр, 2018. 280 с.
79. Дуцик Д. Сутінки російської журналістики. Пропаганда-2014. Детектор медіа: інтерн. ресурс. URL : <https://detector.media/rosiiski-zmi/article/164977/2015-01-10-sutinky-rosiyskoi-zhurnalistyky-propaganda-2014/> (дата звернення 17.11.2020)
80. Експерт радить Україні визначитися з участю в МС після підписання угоди про асоціацію з ЄС - позиції будуть сильніші, діалог прозоріший. Interfax : інтерн. ресурс. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/political/154796.html> (дата звернення 17.09.2019)
81. Евдокимов И. Процессы информационной трансформации в социальной теории Мануэля Костельса. *Вестник Тверского государственного университета. Философия*. 2016. № 2. С. 257–265.
82. Ефремова М.В. Роль внешнего фактора в российско-украинских отношениях : дис. канд. політ. наук : 23.00.04 ВАК РФ / Дипломатическая академия МИД России. Москва. 2009, 167 с. URL : <https://www.dissercat.com/content/rossiisko-ukrainskie-otnosheniya-problemy-i-perspektivy-sotrudnichestva-politologicheskii-an> (дата звернення 18.08.2020)
83. Єпископ з УПЦ (МП) назвав владу України «сатанинською». Релігійно-інформаційна служба України: інтерн. ресурс. URL : https://risu.ua/yepiskop-z-upc-mp-nazvav-vladu-ukrajini-sataninskoju_n70770 (дата звернення 11.09.2020)
84. Задорожній О. Анексія Криму — міжнародний злочин : монографія. Київ: К.І.С, 2015. 576 с.
85. Заява за результатами самміту у Варшаві. Організація північноатлантичного договору : офіц. сайт. URL : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_133169.htm (дата звернення 10.07.2020)
86. Затверджено "Енергетичну стратегію України до 2030 року". Міністерство енергетики України: офіц. сайт. URL :

- http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=50310&cat_id=104126 (дата звернення 13.08.2020)
87. Здравомыслов А.Г. Украина и Россия в постсоветском пространстве: монографія. Москва : Наука, 1998. 128 с.
  88. Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен: монографія. Харків: Фоліо, 2004. 559 с.
  89. Ілларіонов А. Точка невозврата. *Національна безпека і оборона*. 2014. № 5-6. С. 100–104.
  90. Інституціоналізація публічного управління в Україні, науково-аналітична доповідь. *Вісник НАДУ. Державне управління*. 2019. №2 (93). 206 с.
  91. Інформаційна безпека: сучасний стан, проблеми та перспективи: матеріали І наук.-практ. конф. / за заг. ред. В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. Київ : Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2019. 124 с.
  92. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської. Київ : НІСД, 2016. 109 с. URL : http://old2.niss.gov.ua/public/File/2016_nauk_anal_rozrob/inform_vukluku.pdf (дата звернення 23.10.2020)
  93. Ісаченко С. Газогон «Уренгой-Помари-Ужгород» підривали тричі. Урядовий кур'єр: офіц. сайт. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/news/gazogon-urengoij-pomari-uzhgorod-pidrivali-trichi/> (дата звернення 03.07.2020)
  94. Кабмін затвердив рекомендаційний бренд-бук «Ukraine Now». Урядовий портал: офіц. сайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/kabmin-zatverdiv-rekomendacijnij-brend-buk-ukraine-now> (дата звернення 07.01.2020)
  95. Кант И. К вечному миру. Сочинения: в 6 т. / под. общ. ред. В. Ф. Асмуса и др. Москва: Мысль, 1996. Т.6. 743 с.
  96. Капітоненко М. Силовий фактор у міжнародних відносинах: парадигми, теорії, концепції. *Вісник Київського Національного університету імені Т. Шевченка*. 2006. № 33-34. с. 13-18.

97. Кеппелер А. Россия – многонациональная империя: возникновение, история, распад: монографія. Москва: Традиция – Прогресс – Традиция, 2000. 344 с.
98. Китай: питання Криму слід вирішувати на переговорах. BBC News Україна: офіц. сайт. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150315_china_crimea_hk (дата звернення 07.10.2020)
99. Клаузевиц К. О войне : монографія. – Москва : Эксмо; Мидгард, 2007. 256 с.
100. Климмин И.И. Содружество независимых государств: прошлое, настоящее, будущее : Санкт-Петербург: Нестор, 2009. 344 с.
101. Коваль І.М. Американський «неореалізм»: вступаючи у XXI століття. Концепції і методи. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. № 107 (ч. I). с. 5-12. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/235/210> (дата звернення 07.11.2019)
102. Козловська Ю.І. Теорія неореалізму та її місце в дослідженні міжнародних відносин та зовнішньої політики держав. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія*. 2015. № 1(20). С 90-95.
103. Коломієць О.В. Аналіз сучасного міжнародного тероризму та його найближчий прогноз. Проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць КиМУ. Київ : КиМУ, 2011. №3. С. 223-239.
104. Коломієць О.В. Концепція національної безпеки Індії як модель «ядерного стримування». Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць КиМУ. Київ : КиМУ, 2012. № 5. С. 166-180.
105. Коломієць О.В. Порівняльний аналіз сучасних моделей міжнародної безпеки. *Дослідження світової політики* : зб. наук, праць ІСЕМВ. Київ : ІСЕМВ НАНУ, 2013. №3 (64). С. 80-90.
106. Коломієць О.В. Сучасні перспективи україно-російських відносин. *Європейський вибір України в контексті безпекових викликів та сучасних реалій* : матеріали XX Міжнародної наук.-практ. конф., м. Київ, 14 березня 2015 р. Київ, 2015. С. 145-148.

107. Комарчук О. О. Історичний аналіз передумов гібридної війни в Україні. Наукові праці: науково-методичний журнал Чорноморського держ. у-ту ім. Петра Могили. Політологія. 2016. № 272 (284). с. 21-26.
108. Комарчук О.О. Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «гібридна війна». Ціннісний вимір політичної діяльності: зб. Наук. праць. / за ред.: Ю. М. Бардачов Ф. Г. Семенченко, Ю. В. Ватуля. Херсон: видавець Вишемирський В. С., 2019. С. 50-53.
109. Комплекс заходів по виконанню мінських домовленостей. Повний текст. Українська правда : офіц. сайт. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2015/02/12/7058327/> (дата звернення 09.03.2020)
110. Кондратенко О.Ю. Геостратегія Російської Федерації: теоретичні основи і практична реалізація. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Київ-2019. С. 19.
111. Коньшев В.Н. Американський неореалізм о природі війни: еволюція політичної теорії. *ПолітЕкс.* 2010. №4 (6). с.68-88.
112. Конституція України : офіц. текст. від. 28.06, 1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 09.01.2019)
113. Концепція зовнішньої політики України: експертні реком. (Київ, жовт. 2020) / за заг. редакц. Є. Габер, С. Корсунського, Г. Шелест. Friedrich Ebert Stiftung : офіц. сайт. URL : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16594.pdf> (дата звернення 13.11.2020)
114. Кот Р. Дев'ять важливих угод між Україною і Росією, про які Ви могли не чути. Агенство КрІМские новости : інтерн. ресурс. URL : <https://bit.ly/2NhRu1Q> (дата звернення 17.01.2020)
115. Краснова Ю.А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право.* 2017. № 45 (1). с. 143-147.

- 116.Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях : зб. наук. стат. / за ред. В.А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. 456 с.
- 117.Крисаченко В. Україна: крок у ХХІ століття (соціально- політичний аналіз) : зб. наук. стат. / відпов. за вип. В. С. Крисаченко, С. С. Теслюк. Луцьк : [б.в.], 2002. 288 с.
- 118.Кузик П. Конструктивістська концепція А. Вендта: від критики «міжнародної анархії» до ідеї невідворотності світової держави. *Вісник Львівського університету. Міжнародні відносини*. 2013. № 32, С. 98-103.
- 119.Кулагин В.М. Современная международная безопасность : монографія. Москва : КноРус, 2012. 432 с.
- 120.Кур'ята Н. Харківські угоди: від миру до війни. BBC news Україна : офіц. сайт. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/04/120420_gas_kharkiv_contracts_nk (дата звернення 19.01.2020)
- 121.Ланцов С. А., Усмонов Ф. И. Проблемы безопасности в теории международных отношений: сравнительный анализ основных направлений. *Журнал Санкт-Петербургского государственного ун-та Политическая Экспертиза: ПолиТекс*. 2008, № 2 (4) С. 120-128.
- 122.Літра Л. Асоціація Молдови з ЄС: важко домогтися, легко втратити, ZN.UA : інтерн. ресурс. URL : <https://zn.ua/ukr/international/asociaciya-moldovi-z-yes-vazhko-domogtisy-a-legko-vtratiti-.html> (дата звернення 29.11.2020)
- 123.Лукашова С., Рещук Е. Back in the USSR. Как меняется Крым под российской оккупацией. Спецпроект. Украинская правда : интерн. рес. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2020/04/8/7246911/> (дата звернення 17.03.2020)
- 124.Магда Є. Гібридна війна: сутність та структура феномену. Institute of international relations periodic journals : интерн. рес. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/2220 (дата звернення 18.08.2020)

125. Маначинський О.Я. Сучасні воєнно - політичні відносини України із суміжно-прилеглими державами: монографія. Київ : [б.в.], 1996. 91 с.
126. Марчук Є.К. Україна: наша парадигма поступу : монографія. Київ : Аваллон, 2001. 216 с.
127. Макаренко Л.П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни. *Електронний Міжнародний науковий журнал Науковий огляд*. 2014. № 3 (4). URL : <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/185> (дата звернення 05.03.2020)
128. Матеріали круглого столу «Російська економічна експансія в Україні». Інтернет-холдинг Олега Соскіна. URL : <http://soskin.info/ea/2006/11-12/200606.html> (дата звернення 08.04.2020)
129. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Будапешт: офіц. докум. від 05.12.1994 р. № 998_158. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (дата звернення 12.10.2019)
130. Міжнародне безпекове середовище: виклики та загрози національній безпеці України, аналітична доповідь: аналіт. дослідж. Національного інституту стратегічних досліджень / за ред. Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська, О. С. Резнікова О. Київ, 2013, 56 с.
131. Міжнародні системи і глобальний розвиток : підручник / за ред. Л. В. Губерського, В. А. Манжолі. Київ: Знання, 2014. 526 с.
132. Міллер А. Украинский вопрос в Российской империи: монография. Киев: Laurus, 2013. 416 с.
133. Нариси історії Росії: зб. наук. стат. / пер. з рос., за заг. ред. О.О. Чубар'яна. Київ: Ніка-Центр, 2007. 800 с.
134. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення видала ліцензію каналу іномовлення UA|TV. Укрінформ: офіц. сайт. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2891391-nacrada-vidala-licenziiu-kanalu-inomovlenna-uatv.html> (дата звернення 11.10.2020)

135. Немиря Г. Європейський Союз і Україна: старі партнери – нові сусіди? *Аналітичний електронний щоквартальник Європейського Союзу*. 2003. №1. С. 1-20. URL : http://www.eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/virtual_library/13_enlargement_uk.pdf (дата звернення 16.10.2019)
136. Нова воєнна доктрина РФ: діалог з НАТО і нова модель безпеки. Європейська правда: офіц. сайт. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/12/26/7029211/> (дата звернення 09.08.2020)
137. Новая военная доктрина РФ: подготовка к масштабной войне. Украинская правда : интерн. ресурс. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/03/9/7208764/> (дата звернення 10.09.2019)
138. Новінчук С. Деякі особливості сучасної української історіографії відносин України та Росії в пострадянський період (1991–2011 рр.). *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Історія, міжнародні відносини*. 2012. № 10. 424-431 с.
139. ОБСЄ привітала підписання Мінського меморандуму. BBC News Україна : офіц. сайт. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140920_osce_minsk_memorandum_hk (дата звернення 08.12.2019)
140. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку : аналіт. доповідь (Київ, 2013). Національний інститут соціологічних досліджень : офіц. сайт. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-12/0312_dopovid.pdf (дата звернення 21.02.2020)
141. Олексієнко С., Андрощук О., Психологічні особливості формування образу ворога як складової гібридної війни Російської Федерації проти України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. 2019. №2 (13). С. 182-198.

- 142.Опубліковано дослідження за результатами міжнародної конференції «Уроки гібридного десятиліття: що треба знати для успішного руху вперед». Урядовий портал : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/3rNEK1E> (дата звернення 12.03.2020)
- 143.Особливості вирішення регіональних конфліктів на прикладі Кореї, Сирії та України. Matrix Divergent: інтерн. ресурс. URL : <https://bit.ly/3ae5WAP> (дата звернення 18.05.2020)
- 144.Оцінювання енергетичної безпеки країни: основні підходи та виміри. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Економіка і менеджмент. 2016. № 19, С. 11-14. URL : <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/19-2016/4.pdf> (дата звернення 19.08.2020)
- 145.Павленко П. Ю. Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні. *Православ'я в Україні*: збірн. матер. V Міжнар. наук. конференц. /за ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса. Київ: Київська православна богословська академія, 2015. № 1. С. 162–171.
- 146.Парахонський Б. Україно-російські відносини: злети та падіння : аналіт. дослідж. Київ : Знання, 2007. 23 с.
- 147.Пасічник В. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: навч. посібн. Львів: Сполом, 2007. 182 с.
- 148.Пашков М. Гібридні відносини з Росією: візи кіберпростір і міжнародні суди. Укрінформ : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/3p9mZs0> (дата звернення 28.06.2020)
- 149.Пашков М. Російсько-український конфлікт: фактор відчуження. Україна – Росія : складний етап відносин : аналіт. досл. 2015. №15. С. 21-26. Центр Разумкова : інтерн. ресурс. URL : https://razumkov.org.ua/upload/1450445630_file.pdf (дата звернення 22.03.2020)
- 150.Передача українських земель РФ: Що відомо про новий конфлікт довкола острова Тузла. Канал 112 : офіц. сайт. URL : <https://ua.112.ua/golovni-povyni/peredacha-ukrainskykh-zemel-rf-shcho-vidomo-pro-novy-i-konflikt-navkolo-ostrova-tuzla-442520.html> (дата звернення 24.12.2020)

- 151.Перепелиця Г. Політика Росії – це крах міжнародної безпеки: причини та наслідки. Центр дослідження Росії: інтерн. ресурс. URL : <https://bit.ly/3adQGny> (дата звернення 22.10.2019)
- 152.Перепелиця Г.М. Україна-Росія: війна в умовах співіснування: монографія. Київ : Стилос, 2015. 879 с.
- 153.Перспективи українсько-російських відносин (Концептуальні підходи і практичні кроки). *Національна безпека і оборона*. 2015. № 8-9 (157-158). С. 2-21.
- 154.Петровський В.В. Військово-політичний чинник сучасних українсько-російських відносин (очима західних експертів). *Вчені записки Харківського гуманітарного інституту "Народна українська академія"*. 2002. №8. С. 260-268.
- 155.Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 2-2015-п. Дата оновлення: 20.03.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.12.2019)
- 156.Піонтковський А. Життя після смерті. До чого готується Путін. НВ : офіц. сайт. URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/zhittya-pislya-smerti-pro-plani-putina-novini-rosiji-50037425.html> (дата звернення 22.02.2020)
- 157.Підписання Мінських угод: пастка для України чи механізм стримування Росії? Радіо свобода : офіц. сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30146733.html> (дата звернення 22.10.2019)
- 158.Пірен М. І. Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві. *Православ'я в Україні*: збірн. матер. V Міжнародн. наук. конф. / за заг. ред. митроп. Переяслава Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), прот. Віталія Клосса. – Київ: Київська правосл. Богосл. академія, 2015. № 1. С. 172–180.

159. Повний текст документів, ухвалених на переговорах в Мінську. Український тиждень : інтерн. ресурс. URL : <https://tyzhden.ua/Politics/129751> (дата звернення 18.12.2019)
160. Позачергове Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» : аналіт. допов. націон. інст. страт. дослідж. Київ : НІСД, 2014. 148 с. Національний інститут стратегічних досліджень : офіц. сайт. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/Dopovid_Prezudentps-0ab72.pdf (дата звернення 11.02.2020)
161. Полный текст Минских соглашений. PROnalogi.by : інформац. портал. URL : https://pronalogi.by/news/polnyu_tekst_minskih_soglasheniy/ (дата звернення 11.12.2019)
162. Полтораков О.Ю. Концепція «співтовариства безпеки» в контексті теорії міжнародних відносин. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право* : збірн. наук. праць. 2011. № 1 (9). С. 31–35.
163. Полянська Я. Росія тепер для України офіційно держава-агресор. А для світу? Радіо Свобода : офіц. сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/26816590.html> (дата звернення 14.12.2019)
164. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації): монографія. Переяслав-Хмельницький: КСВ, 2016. 304 с.
165. Почепцов Г. Теория коммуникации: монография. Київ : Ваклер, 2001. 656 с.
166. Презентовано концепцію реформи урядових комунікацій, розроблену Міністерством інформаційної політики України. Урядовий портал : офіц. сайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/248775821> (дата звернення 13.06.2020)
167. Президент затвердив Стратегію національної безпеки України. Національна Асоціація адвокатів України, Рада адвокатів Київської області : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/3d9zlhs> (дата звернення 04.10.2019)

- 168.Присяжнюк М. Інформаційна безпека України в сучасних умовах. *Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2013. № 30. С.42-46.
- 169.Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2018 - 2020 роки. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/2MTZhTI> (дата звернення 06.11.2020)
- 170.Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. Дата оновлення : 08.07.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення 16.10.2020)
- 171.Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян": постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> (дата звернення 12.11.2020)
- 172.Про Заяву Верховної Ради України "Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків" : постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 р. № 337-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text> (дата звернення 16.01.2020)
- 173.Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. № v1277731-13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n9> (дата звернення 01.10.2020)
- 174.Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 "Про проведення загальнокримського референдуму": Указ Президента України від 07.03.2014 р. № 261/2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261/2014#Text> (дата звернення 16.01.2020)

175. Про круглий стіл «Російська економічна експансія в Україні». Інтернет-холдинг Олега Соскіна : офіц. сайт. URL : <http://soskin.info/news/272.html> (дата звернення 31.01.2020)
176. Про національну безпеку України: закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 24.10.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 30.10.2020)
177. Про пропозиції щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2014 р. № 829-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2014-%D1%80#Text> (дата звернення 03.11.2020)
178. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (дата звернення 23.07.2020)
179. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації": Указ Президента України від 13.02.2017 р. № 32/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/2017#n2> (дата звернення 20.02.2020)
180. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. Дата оновлення: 26.11.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> (дата звернення 22.07.2020)
181. Про утворення Комітету з питань застосування санкцій до осіб, що підтримують і фінансують тероризм в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. № 278-2014-п. Дата оновлення: 07.08.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.05.2020)
182. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території України: постанова

- Кабінету Міністрів України від 17.07.2014 р. № 343-2014-п. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 18.06.2020)
- 183.Путин с Ющенко договорились о создании новой двусторонней комиссии. Lenta.Ru : інтерн. ресурс. URL : <https://lenta.ru/news/2005/05/08/comission/> (дата звернення 15.05.2020)
- 184.Радковець Ю. І. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. *Наука і оборона*. 2014. №3. С. 36-42.
- 185.Расторгуев С.П. Философия информационной войн: монография. Москва : Вузовская книга МПСИ, 2003. 301 с.
- 186.Революція гідності: згадаймо головне. Укрінформ : офіц. сайт. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2122489-revolucia-gidnosti-zgadajmo-golovne.html> (дата звернення 18.02.2020)
- 187.Резолюція 40/72 Генеральної Асамблеї ООН "Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі про міжнародний торговельний арбітраж": офіц. докум. від 11.12.1985 р. № 995_c20. URL : : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c20#Text (дата звернення 19.08.2020)
- 188.Результати другого всеукраїнського опитування населення України щодо довіри до судової влади, судової реформи та сприйняття корупції: соціолог. дослідж. Жовт. 2018 р. Нове правосуддя: офіц. сайт. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/1_NJ_October_2018_SurveyPublic_Result_UKR.pdf (дата звернення 14.04.2020)
- 189.Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки : зб. наук. ст. /за заг. ред. П. П. Гай-Нижник. Київ : МП Леся, 2018. 435 с.
- 190.Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. *Національна безпека та оборона*. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. 2014. №5-6 (148-149). Київ. 104 с.: офіц. сайт. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD148-149_2014_ukr.pdf (дата звернення 16.04.2020)

191. Росія припиняє участь у центрі контролю за перемир'ям на Донбасі. BBC News Україна : офіц. сайт. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-42402511> (дата звернення 11.10.2020)
192. Росія сьогодні викупить єврооблігації України на суму 3 млрд доларів. 112.Ua : офіц. сай. URL : <https://ua.112.ua/ekonomika/rosiya-sogodni-vikupit-yevroobligaciyi-ukrayini-na-sumu-3-mlrd-dolariv-4561.html> (дата звернення 24.10.2020)
193. Рудь І. Розведення військ на Донбасі: перебіг, результати та оцінки експертів. *Україна: події, факти, коментарі*. 2019. № 22. С. 23–28.
194. Русина О.В. Українські землі у московській зовнішній та внутрішній політиці кінця XV-початку XVII ст. *Український історичний журнал*. 1996. №4. С. 62-74
195. Руссо. Ж.-Ж. Об общественном договоре: монографія. Москва : Мысль, 1957. С. 311
196. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення: монографія. Київ: Критика, 2000. 303 с.
197. Савин Л. В. Сетецентричная и сетевая война. Введение в концепцию: монографія. Москва : Евразийское движение, 2011. 384 с.
198. Садовський В., Доцюк А., Марутян Р., Ніцович Р. Як визначити пріоритети державної безпекової політики: аналіт. дослідж. верес. 2016. Інформаційно-дослідницький центр : офіц. сайт. URL : <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28991.pdf> (дата звернення 18.11.2019)
199. Сауляк Т.А. Безпековий вимір євроінтеграційної політики України : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Нац. акад. наук України Інст. світов. Економ. і міжнар. Відносин. Київ. 2011. 20 с.
200. Самарская Е., Раймон А. От теории понимания к стратегическому мышлению. *Философские науки*. 2015. №11. С.107-122.

201. Семчишин С.І. Конструктивістське прочитання суверенітету в теорії міжнародних відносин. *Молодий вчений*. 2017. № 6 (46) С. 44-49
202. Сивак Т. Розвиток Спроможностей у сфері стратегічних комунікацій: практичні рекомендації. Держава та регіони. Державне управління. 2019. № 2(66). С. 20-26. URL : http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2019/5.pdf (дата звернення 08.01.2020)
203. Синчук Ю.В., Синчук И.Ю. К вопросу о безопасности российского государства. *Вестник Московского государственного областного университета. История и политические науки*. 2012. № 5. С. 141-147.
204. Сірий С. В. Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Нац. акад. наук України Інст. світов. економ. і міжнар. відносин. Київ. 2008. 18 с.
205. Слипченко В. И. Войны шестого поколения. Оружие и военное искусство будущего монографія. Москва: Вече. 2002. 359 с.
206. Соловьев Е. Сепаратизм и современная международная политика. *Бизнес информ.* 1995. № 9-10. С.8-10.
207. Стратегічний наратив: до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій в Україні": аналіт. записка. Національний інститут стратегічних досліджень : офіц. сайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/strategichniy-narativ-do-problemi-realizacii-sutnisnoi> (дата звернення 18.03.2020)
208. Стрельцов А. А. Теоретические и методологические основы правового обеспечения информационной безопасности России : дис. ... докт. юр. наук : 05.13.19 ВАК РФ «Методы и системы защиты информации, информационная безопасность» / Московский гос. ун-т. им. М.В. Ломоносова. Москва, 2002. 371 с.
209. Сунгуровський М. В очікуванні ескалації. Центр Разумкова : офіц. сайт. URL : <https://razumkov.org.ua/statti/v-ochikuvanni-eskalatsii> (дата звернення 21.03.2020)

210. Тимошенко Д. Між Україною і Росією триває війна четвертого покоління – експерти. Радіо Свобода : офіц. сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30446499.html> (дата звернення 31.01.2020)
211. Торговельними лабіринтами України та Росії, або Чому продажі й надалі зростають. АгроБізнес України : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/2NrvD7S> (дата звернення 11.03.2020)
212. Угода про асоціацію. Урядовий портал : офіц. сайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu> (дата звернення 31.08.2020)
213. Удовенко А. Хронологія обмінів полоненими: 2014-2020 рр. Справедливість заради миру на Донбасі : інтерн. ресурс. URL : https://jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/58 (дата звернення 01.10.2020)
214. Узнають ли когда-то жители Молдавии, кто украл у них миллиард? DW : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/3aZ0QHx> (дата звернення 07.04.2020)
215. У Кишиневі знову протестували проти невизнання виборів мера. Укрінформ : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/3daOL5g> (дата звернення 21.11.2020)
216. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: кол. моног. / за ред. Ф.М.Рудича. Київ : МАУП, 2002. 488 с.
217. Український експорт втратить 1,3 млрд доларів через ембарго Росії – Нацбанк. Аграрне інформаційне агентство «Agravery» : інтерн. ресурс. URL : <http://agravery.com/uk/posts/show/ukrainskij-eksport-vtratit-13-mlrd-dolariv-cerez-embargo-rosii-nacbank> (дата звернення 18.08.2020)
218. Український експорт на Кавказ та в Середню Азію впав майже вдвічі через обмеження РФ. Zahid.Net : інтерн. ресурс. URL : <https://bit.ly/3rPJJ21> (дата звернення 14.08.2020)
219. Україна збільшила торгівлю з Росією вперше з 2013-го. НВ бізнес : інтерн. ресурс. URL : <https://nv.ua/ukr/biz/economics/ukrajina-zbilshila-torgivlyu-z-rosiyeyu-vpershe-z-2013-go-2462004.html> (дата звернення 15.08.2020)

220. Україна ініціює приєднання до Центру передового досвіду НАТО з питань енергетичної безпеки. Урядовий портал: офіц. сайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/250365555> (дата звернення 12.08.2020)
221. Україна – НАТО: Невійськова співпраця і спільна відповідь на гібридні загрози : аналіт. записка експ. Українського незалежного центру політичних досліджень і Центру глобалістики «Стратегія XXI», лютий 2017. KONRAD FDENAUER STIFTUNG : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/2ZfwSK5> (дата звернення 10.06.2020)
222. Україна та проект «руського мира» : аналіт. доп. / під заг. ред. В. М. Яблонського, С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2014. 77 с.
223. Україна через 5 років – енергонезалежна країна. Через 10 – постачальник енергії в Європу : аналіт. довідка. Український інститут майбутнього : офіц. сайт. URL : <https://strategy.uifuture.org/ukraine-cherez-5-rokiv-energonezalezna-kraina.html> (дата звернення 14.06.2020)
224. Урба С.І. Теоретичні аспекти дослідження суті економічної безпеки. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. № 34, с. 33-38.
225. Уроки гібридного десятиліття: що треба знати для успішного руху вперед : аналіт. доповідь. Державна екологічна академія : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/2Z9RxiK> (дата звернення 14.06.2020)
226. У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською, Тиждень.UA: офіц. сайт. URL : <https://mobile.tyzhden.ua/post/76519> (дата звернення 19.07.2020)
227. У 2017 році імпорт товарів з Росії до України зріс на 40%, - експерти. Еспресо : офіц. сайт. URL : https://espresso.tv/news/2018/04/03/u_2017_roci_import_tovariv_z_rosiyi_do_ukrayiny_zris_na_40_eksperty (дата звернення 09.08.2020)
228. Феськов І.В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. № 58. с. 66-76.

229. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*. 2016. № 3(60). С. 40-59.
230. Філіпчук Л. Мистецтво та свобода вираження поглядів у часи конфлікту в Україні : серія аналітичних оглядів про Україну, грудень 2020. Freedom House : офіц. сайт. URL : https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-01/FH_Ukr-PV_02-Art-and-Freedom-of-Expression_Ukr-v2.pdf (дата звернення 29.12.2020)
231. Хануда А. Україна в Митному союзі: спостерігач за суперечками. BBC news Україна : офіц. сайт. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/05/130528_customs_union_controversy_az (дата звернення 09.02.2020)
232. Хімей В. Основні сучасні проблеми інформаційної безпеки України. *Теле- та радіожурналістика*. 2014. № 13. С.127-132.
233. Хом'яченко С.І., Петренко Б.М. Міжнародно-правове забезпечення екологічної безпеки як реалізація суб'єктивного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. *Сучасна університетська правова освіта і наука* : матер. VIII Міжнародн. Наук.-практ. конф., м. Київ, 23 лют. 2018 р. Київ, 2018. С. 217-219. URL : <http://conference.nau.edu.ua/index.php/TL/Pravosvita/paper/viewFile/6609/5344> (дата звернення 29.02.2020)
234. Хрусталева М.А. Диверсионно-террористическая война как военнополитический феномен. *Международные процессы*. 2003. № 2. С. 56–62.
235. Хто збив "Боїнг" над Донбасом? Проміжні підсумки слухань у суді. DW : офіц. сайт. URL : <https://bit.ly/3phAo1g> (дата звернення 29.07.2020)
236. Хто купив телеканал «112 Україна»? (Розслідування). Радіо Свобода : офіц. сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/29439621.html> (дата звернення 09.08.2020)
237. Цыганков П. А. Теория международных отношений. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2002. № 2(23) С. 16–28.

238. Чалий В., Сушко О., Пашков М. Нова зовнішня політика для нової України. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 9 (57). С. 2-23. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD57_2004_ukr.pdf (дата звернення 04.03.2020)
239. Чекаленко Л.Д. Інформаційно-пропагандистські стратегії євроатлантичної інтеграції // Розділ Національної наукової доповіді НАН України «Євроатлантичний вектор України» : національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Національна академія наук України, 2019. С.260-285 (328 с.) <http://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2020/04/200410095902506-1348.pdf> (дата звернення 24.05.2020)
240. Чумак В.М. Україна - Росія: Між стратегічним партнерством і конфліктністю. *Зовнішньополітичні стратегії*. 1997. № 3 С 3 – 67.
241. Чупрій Л. Гібридна інформація як бар'єр толерантності. *Толерантність на кордонах Європи: вимір для України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. м. Ужгород, 13-14 вер. Ужгород, 2019. С.53-58.*
242. Туреччина і Росія в Сирії: взаємодія та протидія. З перших вуст : інтерн. ресурс. URL : <https://bit.ly/2Zda4e7> (дата звернення 17.05.2020)
243. Шеретюк О. Українсько-російські відносини в контексті євроінтеграційної політики України. *Політичний менеджмент*. 2008. №3 (30). С 157-164.
244. Шеренговський Д. В. Конфліктогенність у сучасних міжнародних системах : автореф. дис. ...канд. політ. наук : 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Чернівецький нац. у-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2014. 20 с.
245. Шинкарук К. Україна-Росія: сценарії розвитку відносин до 2020 року : аналіт. доп. Фонд ім. Фрідріха Еберта : офіц. сайт. URL : <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07748.pdf> (дата звернення 11.08.2020)

- 246.Шутов Р. Оцінка ефективності дій органів влади в сфері інформаційної безпеки в 2014-15 рр. Media Sapiens : інтерн. ресурс. URL : <https://bit.ly/2N3Qdvh> (дата звернення 10.12.2019)
- 247.Шутов Р. Російська пропаганда в українському інформаційному полі. Підсумки-2014. Детектор медіа : інтерн. ресурс. URL : <https://detector.media/rosiiski-zmi/article/164979/2015-01-13-rosiyska-propaganda-v-ukrainskomu-informatsiynomu-poli-pidsumky-2014/> (дата звернення 12.04.2020)
- 248.10 фактів про збройну агресію Росії проти України. Міністерство закордонних справ України : офіц. сайт. URL : <https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbrojnu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini> (дата звернення 13.02.2020)
- 249.Allen, J. W. A History of Political Thought in the Sixteenth Century. London : Routlage, 1951. 564 p.
- 250.Buzan, B. People, State and Fear: The National Security Problem in International Relations. Brighton : John Spiers, 1983. 262 p.
- 251.Galtung J., Ruge M. H. The structure of foreign news. *Journal of Peace Research*. 1965. No 2. P. 64—90.
- 252.Gilby T. The Political Thought of Thomas Aquinas. Chicago: University of Chicago Press. 1958. 357 p.
- 253.Hoffman Frank G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict : mater. of Strategic Forum of the Institute for National Strategic Studies (INSS) of National Defence University (NDU). Washington, April 2009. Washington. 2009 No. 240. P. 1–8.
- 254.Jeffray W. Taliaferro. Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited. *International Security*. 2000. No 25 (3). p.128-161.
- 255.Lomakina Yesterday #28: Санкції проти каналів Медведчука, косяки Дубінського та інформаційна війна в Телеграмі. Media Sapiens : інтерн. ресурс. URL : <https://bit.ly/3tTCp7p> (дата звернення 11.12.2020)
- 256.Maurer T., Hinck G. Russia’s Cyber Strategy. Italian Institute for International Political Studies : official website. URL :

- <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/russias-cyber-strategy-21835> (date of the application 07.10.2020)
257. Mearsheimer J. Structural Realism. *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. 2013. No 2. P. 77-93
258. Melvin Small, J. David Singer, Robert Bennett, *Resort to arms : international and civil wars, 1816-1980*. Michigan : Ann Arbor. 1997. 366 p.
259. MI5 head: 'increasingly aggressive' Russia a growing threat to UK. *The Guardian*. Nov.1, 2016 : URL : <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/oct/31/andrew-parker-increasingly-aggressive-russia-a-growing-threat-to-uk-says-mi5-head> (date of the application 01.02.2020)
260. National Cyber Strategy of the United States of America: Experience for Ukraine. *Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav*. 2019. № 4 (113). P.119-124.
261. Nelson D.N. Great powers and world peace? *World security: Challenges for new century*. New York: Strategic Multi-Layer Assessment. 1994. 128 p.
262. Nye J.S.Jr. Soft Power. *Foreign Policy*. 1990. №80. P. 153-171.
263. Global Zero military incidents Study. Reports and resources: official website Global Zero. URL : https://www.globalzero.org/wp-content/uploads/2018/09/mi_briefing_update_5.1.17.pdf (date of the application 21.12.2020)
264. Rummel R. J. Libertarianism and International Violence. *Journal of Conflict Resolution*. 1983. No 27 (1). P. 27-71.
265. Ullman R. Redefining Security. *International Security*. 1983. No. 8 (1). P. 129-153.
266. Waltz K. N. Evaluating Theories. *The American Political Science Review*. 1997. No. 91 (4). P. 913-917.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Гмирянська К.О. Нова військова доктрина Російської Федерації: виклики та загрози інформаційній безпеці України // К.О. Гмирянська // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін.]. – К.: КиМУ, 2015. – Вип. 10-11. – С. 290-302.

2. Даниленко С.І., Гмирянська К.О. Медіа в системі інструментів зовнішньополітичного впливу / С.І. Даниленко К.О. Гмирянська // Міжнародні відносини Серія «Політичні науки». – № 18-19, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3472

3. Гмирянська К.О. Економічний вимір сучасних україно-російських відносин в умовах військового протистояння / К.О. Гмирянська // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини. № 11 (336), 2016 р. – С. 79-83.

4. Гмирянська К.О. Аналітичні сценарії розвитку міждержавних відносин України та Росії в контексті відкритого протистояння / К.О. Гмирянська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2018. – Вип. 130 (3). – С. 435-438.

5. Гмирянська К.О. Доктринальне забезпечення інформаційно-психологічної агресії Російської Федерації щодо України / К.О. Гмирянська // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія, Збірник праць, 2015. – Вип. 12. – С.156-163.

Статті в іноземних фахових виданнях:

6. Hmyrianska, K.O., Information component and factors of the hybrid aggression of the Russian Federation towards Ukraine / Kateryna O. Hmyrianska // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2021. – Vol. 8. – Iss. 1. – P. 40 – 45.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Гмирянська К.О. Економічна складова безпекового виміру сучасних українсько-російських відносин / К.О. Гмирянська // Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми міжнародних відносин»: [зб. наук. пр.] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К.: 27 жовтня 2016 р. – С. 228 – 230.

8. Гмирянська К.О. Українсько-російське протистояння: економіко-інтеграційні аспекти / К.О. Гмирянська // *Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації. Матеріали II всеукраїнської наукової конференції. 28-29 жовтня 2016 р., м. Дніпро. Ч. 2.* / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпро: Роял Принт, 2016. – 310 с. – С. 111 – 112.

9. Гмирянська К.О. Україна-Росія: військово-політичний вимір сучасних міждержавних відносин / К.О. Гмирянська // «Шевченківська весна»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, квітень 2016 р.). – С. 265 – 268.

10. Гмирянська К.О. Аналітичне прогнозування безпекової дестабілізації в Україні з боку Російської Федерації: виклад основних можливих сценаріїв розвитку / К.О. Гмирянська // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених.* – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2018. – Ч. 1. – 93 с. – С. 89 – 91.

11. Гмирянська К.О. Концепт "русскій мір" як чинник дестабілізації українсько-російських відносин / К.О. Гмирянська // *Актуальні проблеми міжнародних відносин. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених,* – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2019. – Ч. 2. С.192 – 194.

12. Гмирянська К.О. Особливості інформаційного протистояння під час російсько-українського військового конфлікту / К.О. Гмирянська // *Матеріали*

Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародна інформація / Міжнародні комунікації: історія, сучасність і перспективи», №21 (2019), 6 грудня 2019 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3896